

**T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**MAITRİSİMİT’TE KELİME YAPIMI
Dilek BEKTAŞ**

**Danışmanlar
Yard. Doç. Dr. Mehmet DEMİR
Doç. Dr. Erdem UÇAR**

**MANİSA
2014**

ÖZET

Bu çalışmada Eski Uygurca Budizm metinlerinden olan Maitrsimit'teki yapım ekleri işlevsel olarak incelenmiştir. İncelenen yapım ekleriyle türemiş kelimeler etimolojik sözlüklerden ve ulaşılabilen diğer kaynaklardan yararlanarak açıklanmıştır. Böylelikle Eski Uygurca müstakil bir metin üzerinden Eski Uygurca ek ve sözvarlığı incelenmiştir.

ABSTRACT

Derivational suffixes in Maitrsimit, one of Old Uighur Buddhistic texts, are examined in this thesis. The words, which are formed with examined derivational suffixes, are explained according to etymological dictionaries and other available sources. Thus the Old Uighur suffixes and vocabulary are shown in light of separate Old Uighur text.

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**MAITRISIMIT’TE KELİME YAPIMI**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

26.05.2014

Dilek BEKTAŞ

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 06.06.2014 tarih ve 13/13 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisans Üstü öğretim Yönetmeliği'nin 24. Maddesi gereğince Enstitümüz Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Dilek BEKTAŞ'ın "Maitrisimit'de Kelime Yapımı" konulu tezi incelenmiş ve aday 23.06.2014 tarihinde saat 14:00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 20 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerinin sorduğu sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna

OY BİRLİĞİ

DÜZELTME yapılmasına

*

OY ÇOKLUĞU

RED edilmesine

**

ile karar verilmiştir.

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.

** Bu halde adayın kaydı silinir.

BAŞKAN

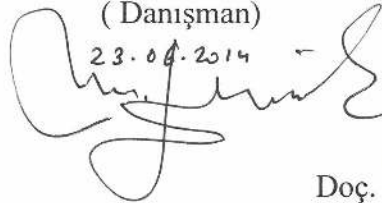
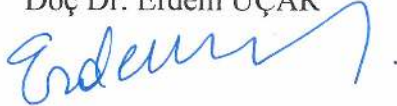
Yrd. Doç. Dr. Mehmet DEMİR

(Danışman)

23.06.2014

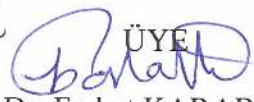
ÜYE

Doç Dr. Erdem UÇAR

ÜYE

Doç. Dr. Ferhat KARABULUT

Evet

Hayır

*** Tez, burs, ödül veya Teşvik prog. (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir

Tez, mutlaka basılmalıdır

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

ÖNSÖZ

Eski Uyğurca orijinal belgelerin Türkiye dışındaki kütüphanelerde olması, Uyğurca sahasındaki çalışmaların büyük bir kısmının yurtdışında yapılmasına sebep olmuştur. Ülkemizdeki Uyğurca çalışmalarına küçük bir katkı sağlamak amacıyla çalışmamızı hazırlamaya karar verdik. Tarihî Türk dilinin bir evresi olan Eski Uyğur Türkçesi dönemine ait bir eser üzerine olan çalışmayı seçmemizdeki en önemli etken, çalıştığımız metnin üzerine daha önce yapılmış bir kelime yapımı çalışmasının olmamasıdır. Eski Türkçe çalışmalarında söz yapımının önemini dikkate alarak çalışmaya karar verdiğimiz bu konunun, bu saha üzerine çalışanlara küçük de olsa bir fayda sağlayacağını düşünüyoruz.

Eski Türkçe çalışmalarının önemli bir alanı olan etimoloji çalışmalarında kelime yapımının yeri tartışmasız çok önemlidir. Çalışmamızda Eski Türkçenin önemli bir sahası olan Eski Uyğur Türkçesindeki yapım eklerinin durumunu mustakil bir metin üzerinden tespit etmek gayesini güttük.

Çalışmamız, ‘Giriş’ bölümü dâhil olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır. ‘Giriş’ bölümünde Uyğurlar ve Maitrisimit hakkında kısaca bilgiler verilmiş, daha sonra kelime yapımı hakkında bir ‘literatür değerlendirilmesi’ yapılmıştır.

Tezin ikinci bölümünü ‘İnceleme’ kısmı oluşturur, burada yapım ekleri, şimdiye kadarki Türk filolojisinde kabul gören klasik tasnife göre, yani isimden isim yapan ekler, isimden fiil yapan ekler, fiilden isim yapan ekler, fiilden fiil yapan ekler başlıkları altında incelenmiştir.

Tezin üçüncü bölümünü ek ve kelime dizini oluşturur, dördüncü ve son bölümde kaynakça ve kısaltmalar yer alır. Çalışmamızda yöntem olarak Marcel ERDAL'ın *Old Turkic Word Formation* adlı eserinden büyük ölçüde yararlandık. Metinde kullanıldığını belirlediğimiz ekleri ulaşabildiğimiz kaynaklar doğrultusunda işlevsel olarak inceledik. Ayrıca bu eklerle yapılan kelimeleri de eşzamanlı olarak anlamsal ve şekil bakımından ele almaya çalıştık.

Tezimin konu tespitinden başlayarak sonuna değin gerek yöntem gerekse kaynaklar konusunda yardımını esirgemeyen hocam Doç. Dr. Erdem UÇAR'a teşekkürü bir borç bilirim.

Hoşgörüsü ve teşvik ediciliği ile bana her zaman yol gösteren ve desteğini her zaman yanımda hissettiğim danışman hocam Yard. Doç. Dr. Mehmet DEMİR'e sonsuz şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	II
ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR	X
I. GİRİŞ	XI
I.1. Konu, Amaç, Kapsam	XI
I.2. Yöntem.....	XI
I.3. Uygurlar ve Uygurca Üzerine	XII
I.4. Maitrisimit Üzerine	XV
I.5. Eski Türkçe Söz Yapımı Üzerine Literatür Değerlendirmesi	XVII
II. İNCELEME	1
II.1. İsimden İsim Yapım Ekleri.....	1
II.1.1. +Ak, +lk ve +tlk.....	1
II.1.2. +(X)ç	5
II.1.3. +klyA	6
II.1.4. +rAk	10
II.1.5. +dAm	13
II.1.6. +gAk.....	15
II.1.7. +(X)t ve +AgUt.....	17
II.1.8. +gAç	19
II.1.9. +(A)n.....	21
II.1.10. +(A)gu.....	22
II.1.11. +kll	25
II.1.12. +dUrXk	25
II.1.13. +çU ve +çUk	27
II.1.14. +lAg	28
II.1.15. +çI	30
II.1.16. +dAş	35
II.1.17. +lXk	36
II.1.18. +sXz	42
II.1.19. +lXg	46

II.1.20. +dXη.....	50
II.1.21. +gOk.....	51
II.1.22. +(A)η.....	52
II.2. İsimden Fiil Yapım Ekleri	53
II.2.1. +A-.....	53
II.2.2. +lA-	57
II.2.3. +tA-	61
II.2.4. +(X)(r)kA-	62
II.2.5. +°rA-	64
II.2.6. +U-.....	65
II.2.7. +I- ve °trI-	68
II.2.8. +(A)d-	72
II.2.9. +(X)k-	75
II.2.10. +(A)r-.....	76
II.2.11. +lAn-	80
II.2.12. +gAr-	83
II.3. Fiilden İsim Yapım Ekleri	84
II.3.1. -(X)g	84
II.3.2. -(O)k	89
II.3.3. -Xş	92
II.3.4. -(X)nç	96
II.3.5. -(X)nçu	99
II.3.6. -(X)m	102
II.3.7. -Xn.....	105
II.3.8. -(U)t.....	109
II.3.9. -mA.....	112
II.3.10. -gI/-kI.....	113
II.3.11. -(X)z	114
II.3.12. -(X)l.....	116
II.3.13. -vI	119
II.3.14. -I	121
II.3.15. -(X)glXg	123
II.3.16. -(X)nçsXz	124

II.3.17. –çUk/–çUg	127
II.3.18. –gOk	128
II.3.19. –(X)nçıg	129
II.3.20. –(X)gçı	132
II.3.21. –(X)mlXg	133
II.3.22. –gA	135
II.3.23. –mAn	137
II.3.24. –mXr	138
II.3.25. –gAk	140
II.3.26. –mAksXz	142
II.4. Fiilden Fiil Yapım Ekleri	144
II.4.1. –çIr–	144
II.4.2. –(X)ş–	145
II.4.3. –(X)n–	148
II.4.4. –lXn–	152
II.4.5. –(X)d–	152
II.4.6. –(X)k–	154
II.4.7. –(X)l–	157
II.4.8. –tXz–	160
II.4.9. –Ur–	161
II.4.10. –Ar–	164
II.4.11. –gUr–	165
II.4.12. –Xz–	170
II.4.13. –(X)t–	173
II.4.14. –tUr–	176
III. DİZİN	181
IV. KAYNAKÇA	187
SONUÇ	195

KISALTMALAR

AH = ARAT, Reşit Rahmeti (2006).

bkz. = bakınız.

DLT = Divanü Lügati't-Türk.

DLT I = ATALAY, Besim (1985a).

DLT II = ATALAY, Besim (1985b).

DLT III = ATALAY, Besim (1986).

DS = Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1993).

EDPT = CLAUSON, Sir Gerard (1972).

Kaz. = Kazakça.

KB = ARAT, Reşit Rahmeti (1991).

Kırg. = Kırgızca.

Kklp. = Karakalpakça.

krş. = karşılaştırınız.

Kzn. = Kazan Tatarcası.

Mo = Moğolca.

Nog. = Nogayca.

Özb. = Özbekçe.

Soğd. = Soğdça.

TD = Türk Dili.

TDAY = Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten.

TDK = Türk Dil Kurumu.

Tkm. = Türkmençe.

TMEN = DOERFER, Gerhard (1963–1975).

TS = XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü (1996).

TTK = Türk Tarih Kurumu.

Tuv. = Tuvaca.

UW = RÖHRBORN, Klaus (1977–1998).

UWNeu = RÖHRBORN, Klaus (2010).

I. GİRİŞ

I.1. Konu, Amaç, Kapsam

Tezimizin konusunu Eski Uygur Türkçesi dönemine ait bir metin olan Maitrisimit adlı metindeki yapım eklerinin incelenmesi oluşturmaktadır. Bu çalışmayı yapmamızdaki amaç, Eski Türkçenin, kelime yapımı çalışmalarına küçük de olsa bir katkıda bulunmaktır. Eski Uygurca bir metin üzerinde müstakil bir kelime yapımı çalışmasının amaçlandığı çalışmada aynı zamanda kısa bir söz varlığı incelemesi yapılmıştır. Çalışmamızın kapsamını, Eski Türkçedeki yapım eklerinin işlevleri ve metinde bu eklerle yapılan kelimelerin tespiti oluşturmaktadır. Tespit edilen kelimeler ulaşılabilen kaynaklar doğrultusunda eşzamanlı olarak incelenmiştir.

I.2. Yöntem

Tezimizde ek ve kelime incelemelerinde genel olarak eşzamanlı¹ (İng. *synchronic*) yönetime bağlı kalındığı söylenebilir. Bu nedenle, ekler ve kelimeler, mümkün mertebe Eski Türkçe dönemi içinde değerlendirilmiş, Türkçenin daha sonraki dönemleri ile günümüz dönemi mukayese yapmak amacıyla incelemeye dâhil edilmemiştir.

Yapım ekleri listelenirken Marcel ERDAL'ın *Old Turkic Word Formation* adlı eserindeki ekler esas alınmış ve bu liste Şinasi TEKİN'in çalışmasındaki 'Ekler Listesi' ile karşılaştırılmıştır. Liste hazırlanırken, Eski Türkçede çekim eki olarak kullanılıp daha sonra kalıplaşan ekler listemize dâhil edilmemiştir. (Örneğin, –ken, –sIg, vs.)

¹ “Bir dil olayının, bir dil konusunun tarihî devirlerdeki değişme ve gelişmelerini dikkata almayarak, yalnızca belirli bir zaman kesiti içindeki durumunu incelemek” (Korkmaz 1992: 58).

Ekler incelenirken şöyle bir yol takip edilmiştir: İlk olarak metinde yer alan yapım ekinin işlevine temas edilmiş, daha sonra metnimizde bu ekle yapılan kelimeler taranmış ve Eski Türkçe dönemi içerisindeki anlamsal ve yapısal gelişimleri incelenmiştir. İncelediğimiz ek için, eğer ekli kelime metinde fazla ise, bunlardan en sık geçen beş tanesi seçilmiş ve kelime ‘etimolojik’ olarak tahlil edilmiştir. Metinden her bir kelime için ikişer örnek cümle alınmıştır.

İncelenen kelimelerle ilgili metinden verilen örnekler alınırken Şinasi TEKİN’in transkripsiyonuna bağlı kalınmıştır. Ancak kendi incelememizde *ny* için *ñ* ve geniz *n*’si için de *ŋ* yazıçevrim harfi tercih edilmiştir.

Orijinal metindeki örnek cümlelerin çevirilerinde genel olarak Şinasi TEKİN’in çevirisine uyulmuştur, ancak TEKİN’in çevirisine katılmadığımız bazı durumlarda kendi ‘öneri’ çevirimiz verilmiştir. Böyle durumlarda alıntının sayfa numarası çevirinin sol tarafında yer almıştır. Ayrıca metinde yer alan ikilemeler alıntının çevirisinde X_2 şeklinde (örneğin, *oksuz teginçsiz* ‘gelişigüzel₂’) gösterilmiştir.

1.3. Uygurlar ve Uygurca Üzerine

İlk olarak Ötüken’de devlet kuran Uygurlar, daha sonra Orta Asya’nın değişik bölgelerinde devletler kurmuşlardır. Uygurlardan bahseden Çin kaynakları onların Hunların soyundan geldiklerini belirtir ve Hui–ho adıyla kaydeder. Uygurlar, Köktürklerin hâkimiyeti altında, işlerinde serbest olarak yaşadılar. 646 yılında Çinlilerin desteğiyle İlteber kendini kağan ilan etti ve Köktürk tarzı bir teşkilat kurdu. II. Köktürk devleti kurulduğunda Uygurlar yine bu devletin himayesi altına girdi. 742–743’te Köktürklerin hâkimiyeti altında Karluk, Basmıl ve Uygur Oymakları Köktürk

kağanı Ozmış'ı mağlûp etti. Böylece Köktürk kağanlığı ortadan kalktı. Uygurlar sol (doğu), Karluklar sağ (batı) yabguluğunu aldı. 745'te Uygur yabgusu Basmlı kağanını yenilgiye uğratıp kendini kağan ilan etti ve Kutluğ Bilge Köl ünvanını aldı. Böylece büyük Uygur Kağanlığı kurulmuş oldu. 821'den sonra Kırgızlarla savaşmaya başlayan Uygurlar 840 yılında Kırgızlar tarafından yıkıldı. Uygurların yıkılmasındaki en önemli etkenin, Mani dinini kabul etmeleri olmuştur (Çandarlıoğlu: 242–243). Devletin yıkılmasından sonra, Uygurların bir kısmı güneye, bir kısmı ise güneybatıya göç etmişlerdir. Güneye göç edenler, Kansu'da yerleşerek Kansu Uygur devletini kurdular. Uzun yıllar Çin'in Tun–huang ordusuna bağlı kalan Kansu Uygurları 940'ta Kitanların, 1028'de Tangutların hâkimiyeti altına girdiler. Tangutlar, 1036'da devletin bütün topraklarını ele geçirdi. 1226'da Kansu Uygurları Cengizlilerin hâkimiyeti altına girdi ve bundan sonra bağımsız bir devletleri olmadı ve Budist olarak hayatlarına devam ettiler. Onlardan çok büyük bir grup Sarı Uygurlar adıyla Çin'in Kansu eyaletinde bugün de yaşamaktadır (Ercilasun 2004: 227).

Güneybatıya giden Uygurların bir kısmı Tibetlilere bağlandı. Geriye kalan daha büyük bir grup ise Beş Balık, Karaşar, Hoço ve Turfan şehirlerine yerleşerek Hoço Uygur Devletini kurdular. Bu Uygurlar hâkimiyetlerini doğuda Hami'ye, batıda Kaşgar'a kadar genişletmişlerdir. Hoço Uygurları arasında Burkancılık XIV. yüzyıl sonlarına dek devam etmiştir. Kansu Uygurları Burkancılıkta devam ederken, Hoço Uygurları arasında Müslümanlığın da yayıldığını, çok az da olsa Hristiyanlığın Nesturî mezhebine bağlı bulunanlar da olduğu görülmüştür. Hoço Uygurları, 1120 yılında Kara Hıtay hâkimiyeti altına girmiş, 1209 da kendi istekleriyle Cengizlilere tabî olmuş ve

1368'de Çinlilerin Ming hanedanı tarafından tamamen ortadan kaldırılmıştır (Ercilasun 2004: 230).

Türkoloji literatüründe Eski Uygurca olarak adlandırılan Tarihî Türk lehçesi hakkında Semih TEZCAN, Doğu Türkistan'ın kuzeydoğusunda VIII. yüzyıl sonlarından XIV. yüzyıla, Çin'in Kansu ilinin kuzeybatısında ise XVIII. yüzyıl başlarına kadar yazı dili olarak yaşadığını, eskilik bakımından Köktürkçeden sonra ikinci sırayı aldığını belirtmiştir. TEZCAN, Uygurcanın Köktürkçenin devamı olarak göstermelerinin gerçeğe uymadığını, çünkü bu iki dilin, Türkçenin ayrı kollarından gelmiş olduğunu belirtmiş, aralarındaki benzerliklerin çok fazla olmasını, bu boyların birbirlerine çok yakın coğrafi bölgelerde yaşamalarına bağlamıştır (1983b: 141).

Uygurlar, kabul ettikleri dinler sebebiyle zengin bir edebiyat bırakmışlardır. Uygurlardan kalan bu edebî eserler incelendiğinde, Uygurcanın, *y* ve *n* Ağzı olmak üzere iki ana ağız grubuna ayrıldığını, Köktürkçedeki *ñ* (ny) sesinin bu devrede ayrıldığını ve bu ağızları oluşturduğunu görüyoruz. Ahmet Bican ERCİLASUN, Köktürkçe ile Uygurcanın, ses ve biçim özelliklerinin büyük ölçüde aynı olduğunu, aynı yazı dilinin iki kolu olduğunu belirtmiş, çok az sayıdaki ses ve biçim farklılıklarından bir kısmının ağız farkından, bir kısmının da zaman farkından kaynaklandığını söylemiştir (2004: 276).

Eski Uygurcanın yazımında bir çok yazı sistemi kullanılmıştır. En yaygın olarak kullandıkları yazı Uygur yazısıdır. Uygur yazısı kadar çok olmasa da Runik, Soğd, Mani yazıları da Uygurlar tarafından kullanılmıştır. Semih TEZCAN, Runik yazının sadece Maniheist Uygurlardan kalmış olduğu düşünülen birkaç yazmada kullanıldığını,

Soğd yazısının Budizmle ilgili az sayıda yazmada kullanıldığını, Mani yazısının Maniheizmle ilgili yazmaların bir bölümünde kullanıldığını kaydetmiş, Mani yazısının ünlüleri göstermede Uygur yazısı kadar yetersiz, ünsüzlerin gösterilmesinde Uygur yazısından biraz daha uygun olduğunun altını çizmiştir (1983b: 142).

Eski Uygurca konusunda ülkemizde hangi çalışmalar yapıldığı konusunda burada bahsedilmeyecektir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Sertkaya 1997: 411–431 ve Sertkaya 2013: 47–66.

I.4. Maitrisimit Üzerine

Budizmin, iki mezhebinden bir olan Hînayâna mezhebine ait bir eser olan Maitrisimit (burkancıların mehdisi Maitreya ile buluşma), Toharcadan çevrilen Çatik [hikaye] türünde bir eserdir. Eser, Prajnâraksita adlı İl–Balıklı bir Türk tarafından tercüme edilmiştir (Ercilasun 2004: 2004). Sema Barutçu ÖZÖNDER, eserin Türkçe Budist külliyatının en önemli eserlerinden olduğunu, Sanskrit aslından Toharcaya oradan da Uygurcaya çevrildiğini belirtmiştir (2002: 493).

Eserin yazısı Uygur yazısıdır. Harflerin, iri ve sivri köşeli olmaması ve hafif eğik olması eserin oldukça eski bir devreye ait olduğunu göstermektedir. Eserin üç nüshası mevcuttur. I. nüsha Sengim’de kayalara gömülü 12 Burkan Manastırı kütüphanesinde bulunmuştur. II. nüsha Sengim’den beş kilometre kuzeyde Murtuk adlı nehrin kıyısındaki manastırlarda bulunmuştur. III. nüsha iki yapraktan oluşmaktadır ve Sengimde bulunmuştur (1976: 27). I. nüshaTürkiye’de Şinasi TEKİN tarafından ‘Doçentlik Tezi’ olarak yayınlanmıştır. TEKİN’in çalışmasında, secde bölümü dâhil olmak üzere 28 bölüm vardır. TEKİN, eserin Hînayâna mezhebinin *Vaibhâsika*

tarikatine ait olduğunu belirtmiş, ayrıca eserin Toharcasının sahnelere bölündüğünü ancak Uygurcasında bu yöntemin uygulanmadığını, bunun yerine eserin bölümlere ayrıldığını söylemiştir. TEKİN, eserin başında *yükünç* ‘secde’ bölümünün olmasından yola çıkarak bu bölümün Çince veya Toharca eserlerde bulunmadığını, yalnız Hint dramında bunun bir türünün olduğunu ve bu bölümde temsilin iyi geçmesi için yardım istendiğini aktarmıştır. TEKİN, eserdeki her bölümün başında olayın nerede geçtiğine dair bir bilgi verildiğini, bunun da bir tiyatro eserindeki sahne tasvirine benzediğini zikretmiştir (1976: 31). Metindeki bazı kayıtlardan yola çıkarak Maitrisimiti’n, yeni yılda düzenlenen dinî bayramda bir piyes şeklinde temsil edildiği, Uygurların IX. yüzyılda veya X. yüzyılda basit dram türünü, dinî konulara uyguladıklarını söylemek mümkündür (Tekin 1976: 35). Budizme göre her 5000 yılda bir Buddha gelecektir ve geldiğinde insanları irşad edecektir. İstikbalde gelecek olan Buddhanın Sanskritçe adı Maitreya olup Uygur Türkçesinde Maytrı şeklinde görülür (Sertkaya 1986a: 253). Eserde, Maitri gelerek insanları Nirvanaya ulaştıracak Burkan olarak tasvir edilmiş, eserin her bölümünde bu vaaz kitabının yazılıp anlatılmasıyla sevap kazanılacağı vurgulanmıştır.

Maitrisimit hakkında yapılan çalışmaları ilk olarak Friedrich Wilhelm Karl MÜLLER başlatmıştır. MÜLLER 1907’de “*Beitrag Zur Genaueren Bestimmung Der Unkebannten Sprachen Mittelasien*” adlı makalesinde metnin X. bölümünün ketebe kaydını neşretmiştir. Emil SEIGN ve MÜLLER 1916’da “*Maitrisimit und Tocharisch*” adlı makaleyi kaleme almış ve metinde geçen ‘Tohrı’ diliyle ‘Toharcanın’ aynı dil olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır. 1918 yılında MÜLLER, “*Toxri und Kuişan*” adlı makaleyle metnin VII. bölümünün ketebe kaydını işlemiştir.

II. ve III. Alman Arkeoloji Araştırma seferlerinde bulunup Berlin'e getirilen metin parçaları MÜLLER başkanlığında tasnif edilmiş, metnin tamamı Albert von Le COQ tarafından transkripsiyonlanmıştır. MÜLLER, metnin üçte birinin tercümesini yapmış, Uygurca metni, Çince Maitreya metinleri ile mukayese edip Uygurca tercümenin genişletilmiş bir tercüme olduğunu tespit etmiştir.

Albert von Le COQ ve MÜLLER'in transkripsiyonu ve tercümeleri daha sonra Annamarie von GABAIN ve Reşit Rahmeti ARAT tarafından yeniden gözden geçirilmiştir. Le COQ'un transkripsiyonları ve MÜLLER'in tercümelerinin GABAIN ve ARAT tarafından düzeltilmiş hâli Şinasi TEKİN ile Klaus RÖHBORN'a verilmiştir.

1945 yılından sonra Maitrisimit'e ait sayfalar 44 büyük boy ve 69 orta ve küçük boy olmak üzere 113 levha halinde Stuttgart Üniversitesi Fotoğraf Atölyesi tarafından çoğaltılmıştır. 1957 yılında Annamarie von GABAIN, metnin geniş bir incelemesini MAITRISIMIT, *Faksimile Der Alttürkischen Version Eines Werkes Der Buddhistischen Vaibhāṣika-Schule I* adıyla yayımlamıştır. Bu 113 levha Şinasi TEKİN tarafından transkripsiyon, tercüme, notlar-açıklamalar ve dizin ile 'Doçentlik Tezi' olarak 1976 yılında yayımlanmıştır. Maitrisimit hakkında daha geniş bilgi için bkz. Tekin 1961: 143–144 ve Sertkaya 1986b: 275–280.

I.5. Eski Türkçe Söz Yapımı Üzerine Literatür Değerlendirmesi

Orhun Yazıtlarının bulunmasından sonra, çok hızlı bir şekilde Eski Türkçe metinler üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmalar arasında şüphesiz ki okuma ve anlamlandırma çalışmaları dışında gramer çalışmaları da ön plana çıkmıştır. Gramer çalışmalarının başında bizim için büyük öneme sahip Annamarie von

GABAIN'in olan ilk baskısı 1939'da çıkan "*Alttürkische Grammatik*" adlı eseri gelir ve eser Mehmet AKALIN tarafından Türkçeye "*Eski Türkçenin Grameri*" adıyla çevrilmiştir. Eserde kelime yapımı bahsinde toplam **121** ek incelenmiş, bu eklerin **40** tanesi isimden isim yapan ekler kısmında, **17** tanesi isimden fiil yapan ekler kısmında, **47** tanesi fiilden isim yapan ekler kısmında, **15** tanesi ise fiilden fiil yapan ekler kısmında incelenmiştir. GABAIN, eklerin işlevine kısaca değinmiş ve örnekler vermiştir. Talat TEKİN'e ait olan İngilizce orijinali 1968'de yayınlanan, daha sonra Türkçeye çevrilen "*Orhon Türkçesi Grameri*" adlı eser de gramer çalışmaları bakımından önemli bir eserdir. Bu eserde söz yapımı bahsinde toplam **83** ek incelenmiş, bu eklerin **31** tanesi isimden isim yapan ekler kısmında, **13** tanesi isimden fiil yapan ekler kısmında, **26** tanesi fiilden isim yapan ekler kısmında, **13** tanesi fiilden fiil yapan ekler kısmında incelenmiştir. TEKİN, eklerin işlevine kısaca değindikten sonra ekle ilgili bol miktarda örnekler vermiştir. 1936'da K. GRÖNBECH tarafından yayınlanan "*Der türkische Sprachbau*" adlı eser, Mehmet AKALIN tarafından "*Türkçenin Yapısı*" adıyla 1995 yılında Türkçeye çevrilmiştir. GRÖNBECH, eserinde isim ve fiil olmak üzere kelimeleri iki sınıf altında toplamış, bir sınıftaki ekin diğer sınıftaki kelimelere getirilmesinin çok az görüldüğünü, her birinin kendine has gramer ve türetme eklerinin olduğunu zikretmiştir.

Janos ECKMAN'ın 1953 yılında hazırladığı "*Türkçede –rak, –rek Ekine Dair*" adlı müstakil makalesi, önemli çalışmalardandır. ECKMAN, bu çalışmasında ekin kökenini gösterip bu ekle yapılan örnekleri incelemiştir. Söz yapımı konusuna katkıda bulunan diğer bir müstakil makale de Andrey Nikolayeviç KONONOV'a ait olan ve 1969'da yayımlanan "*İsimlerin ve Sıfatların Küçültme Şekilleri ve Söz Yapımı*" adlı

çalışmasıdır. KONONOV, yaklaşık olarak **10** tane küçültme ekini burada ele almış ve eklerin kullanımları için Eski Türkçeden ve çağdaş Türk lehçelerinden örnekler vermiştir.

Eski Türkçenin Uygurca sahasını daha çok ilgilendiren James Russell HAMILTON tarafından 1971 yılında hazırlanan “*İyi ve Kötü Prens Öyküsü*” Türkçeye Vedat KÖKEN tarafından 1998 yılında kazandırılmıştır. HAMILTON, eserinin son kısmında toplam **65** ek listelemiş, ayrıca sözlük kısmına aldığı kelimeleri tahlil ederek söz yapımı konusunda aydınlatıcı bilgiler vermiştir. Willi BANG’a ait olan ve Şinasi TEKİN tarafından Türkçeye 1980 yılında çevrilen “*Berlin’deki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları*” adlı eser bize söz yapımını inceleme konusunda bir metod sunmakta ve örneklerle bu metodu açıklamaktadır.

Eski Türkçenin kaydedeğer çalışmalarından biri de Kutadgu Bilig üzerine yapılan Ahmet Bican ERCİLASUN’un 1984 yılında yayımlanan “*Kutadgu Bilig Grameri–Fiil*” adlı çalışmadır. ERCİLASUN, bu çalışmasında toplam **37** yapım eki incelemiş, bu eklerin **16** tanesini isimden fiil yapan ekler kısmında, **21** tanesini de fiilden fiil yapan ekler kısmında incelenmiştir. Necmettin HACİEMİNOĞLU’na ait olan “*Yapı Bakımından Türk Dilinde Fiiller*” adlı eser de 1984 yılında yayımlanan, söz yapımı açısından kıymetli bir eserdir. HACİEMİNOĞLU, toplam **33** yapım ekini sadece Eski Türkçe dönemi içerisinde incelemekle kalmamış aynı zamanda eklerin Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesindeki durumlarına da değinmiştir. Bu eklerin **16** tanesi fiilden fiil yapan ekler kısmında gösterilmiş, **17** tanesi de isimden fiil yapan ekler kısmında incelenmiştir.

Eski Türkçedeki söz yapımı konusunun ayrıntılı bir şekilde, modern dilbilimi esasları çevresinde inceleyen başucu eserlerinden olan Marcel ERDAL'ın 1991 yılında yayımlanan *Old Turkic Word Formation* adlı değerli eseridir. ERDAL, toplam **114** eki incelemiş, bu eklerden **48** tanesi isimden isim yapan ekler arasında, **35** tanesi fiilden isim yapan ekler arasında, **15** tanesi isimden fiil yapan ekler arasında, **16** tanesi fiilden fiil yapan ekler arasında incelenmiştir.

Eski Türkçede söz yapımı konusunda nitelikli çalışmalardan biri de Şinasi TEKİN'in Türk Dünyası EL Kitabı'nda 1992 yılında yayımlanan "*Eski Türkçe*" adlı yazısıdır. TEKİN, kelime yapımı bahsinde toplam 81 ek incelemiş, bu eklerin **20** tanesi isimden isim yapan ekler kısmında, **19** tanesi isimden fiil yapan ekler kısmında, **29** tanesi fiilden isim yapan ekler kısmında, **12** tanesi fiilden fiil yapan ekler kısmında ele alınmıştır.

1994 yılında yayınlanan Zeynep KORKMAZ'ın "*Göktürkçede İsimden Fiil Türeten Ekler Ve Köken Yapıları Üzerine*" adlı yazısında +Ad-, +Ar-, +sA-, +sI- isimden fiil yapan eklerinin kökeninin birer müstakil fiile dayandığı gösterilmiştir. Necmettin HACİEMİNOĞLU, "*Eski Türkçenin Gramer Yapısı ve Fiilden İsim Yapan –l Eki*" adlı 1994 yılında yayımladığı makalesiyle ekin işlevliğini sorgulamış ve Eski Türkçedeki söz yapımı meselesine farklı bir bakış açısı getirmiştir. Eski Türkçenin eklerinin oluşumlarına dair morfoetimolojik bilgiler veren önemli bir yazı da Petro İ. KUZNETSOV tarafından hazırlanmıştır (1997). KUZNETSOV, "*Türkiye Türkçesinin Morfoetimolojisine Dair*" adlı yazısında eklerin kökeninin eski bir kelimeye mi yoksa başka bir eke mi dayandığını sorgulamış, eklerin esasen kelimelerden teşekkül ettiğini ifade etmiştir. KUZNETSOV, toplam **7** tane yapım ekini bu açıdan incelemiştir.

Ali CİN, 2004 yılında yayımlanan “-sız, -siz Eki Üzerine” adlı çalışmasında yokluk ve olumsuzluk bildiren bu eki sıfat yapan ek -II ekiyle karşılaştırarak incelemiştir. Fiil yapan eklerin işlendiği bir diğer müstakıl makale de Güvenç BOZKURT’a ait olan 2005 yılında yayımlanan “*Türkçede Fiilin Yapım Ekleri Üzerine Bir Deneme*” adlı çalışmasıdır. Bu çalışmada toplam **46** ek incelenmiş, bu eklerin **19** tanesi isimden fiil yapan ek kısmında, **27** tanesi fiilden fiil yapan ek kısmında incelenmiştir. 2005 yılında yayımlanan diğer bir çalışma da Sinan UYGUR’a ait olan “+1A Eki nin İşlevleri” adlı çalışmadır. Vahit TÜRK’ün 2006 yılında yayımlanan “*İsimden Fiil Yapan -al-/el- ve -ar-/er-/r- Eklerinin Kökeni*” adlı çalışma bu eklerin fiillerden çıktığını anlatan, söz yapımı için kullanılacak kaynaklar arasındadır.

Sir Gerard CLAUSON’a ait olan “*Sekizinci Yüzyıldan önce Kullanılan Ekler*” başlıklı çalışmada toplam **147** eki yapım eki incelenmiş, bu eklerin, **68** tanesi isimden isim yapan ekler kısmında, **45** tanesi fiilden isim yapan ekler kısmında, **18** tanesi isimden fiil yapan ekler kısmında, **16** tanesi ise fiilden fiil yapan ekler kısmında ele alınmıştır.

Mehmet Vefa NALBANT, 2008 yılında yayımlanan *Divanü Lugati't-Türk Grameri I: İsim* adlı çalışmasında DLT’deki isimden isim yapan ve fiilden isim yapan ekleri incelemiştir. Çalışmada, toplamda **74** ek incelenmiş, bu eklerin **37** tanesi isimden isim yapan ekler kısmında **37** tanesi fiilden isim yapan ekler kısmında incelenmiştir.

Aziz GÖKÇE’ye ait olan 2009 yılında yayımlanan “*Bünyesinde Art Damak Veya Ön Damak /G/ Ünsüzü Bulunduran Yapım Eklerinin Eski Türkçeden Eski Anadolu*

Türkçesine Kadar Tarihi Seyirleri” adlı makalede bünyesinde /G/ ünsüzü bulunduran toplam **19** ekin değişim şekilleri araştırılmıştır.

Nesrin GÜLLÜDAĞ, 2009 yılında II. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayında sunduğu “*Tarihsel Gelişim Süreci İçinde –mAn, +mAn Eki*” adlı bildirisinde ekin fonksiyonunu ele alıp, kökeniyle ilgili tespitlerde bulunmuştur.

Söz yapımı çalışmalarına katkı sağlayan bir diğer çalışma ise İbrahim TAŞ’a ait olan 2009’da yayımlanan “*Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*” adlı çalışmadır. TAŞ, bu çalışmasında toplam **166** ek incelemiş, bu eklerden **76** tanesi isimden isim türeten ekler kısmında, **23** tanesi isimden fiil yapan ekler kısmında, **41** tanesi fiilden isim yapan ekler kısmında, **26** tanesi ise fiilden fiil yapan ekler kısmında incelenmiştir.

An–King LIM’in “*The Meaning Structure Of The Old Trukic Denominal Verb Formatives*” adlı 2011 yılında yayımlanan çalışmasında toplam **11** tane isimden fiil yapan ek incelenmiş, bu ekleri incelerken birçok örnek verilmiştir.

Kenan AZILI, 2013 yılında yayımlanan “*–(U)t Ekinin Farklı Bir Anlamsal İşlevi Üzerine*” adlı makalesinde ekin işlevlerini tartışmıştır.

Kelime yapımı konusunda başvurulacak ‘bibliyoğrafik’ bilgileri içeren kaynak Ertuğrul YAMAN’a ait 1992 yılında yayımlanan “*Türkçenin Ekleri Üzerine Bir Biyografi Denemesi*” adlı makalesidir. Bu makalede Eski Türkçenin Söz Yapımına dair toplam **25** tane makale künyesi verilmiştir.

DLT hakkında hazırlana iki tez, Eski Türkçe söz yapımı konusunda dikkate değer çalışmalardır. İpek BİLGİN, 1989 yılında “*Dīvānu Luġāti’t–Turk’ta Söz Yapımı*” adlı

alışmasıyla eserdeki yapım eklerini incelemiş ve bu eklerle yapılan kelimeleri listelemiştir. Dilek HERKMEN, 2009 yılında “*Dīvānu Luġāti’t-Turk’te Fiil Yapımı*” adlı Doktora çalışmasında eserdeki fiil yapımını çalışmış, toplam **46** ek incelemiştir. Bu eklerden **24** tanesini fiilden fiil yapan ekler arasında, **22** tanesini ise isimden fiil yapan ekler arasında incelenmiştir.

II. İNCELEME

II.1. İsimden İsim Yapım Ekleri

II.1.1. +Ak, +Ik ve +tIk

Eski Türkçeden bu yana kullanılan bu ekler, küçültme ve sevgi fonksiyonlarını yüklenmiştir. Annamari von GABAIN, bu eklerden sadece +Ak ve +Ik eklerine değinmiş ve bunların küçültme ve sevgi bildirdiğini söylemiştir. GABAIN, bu eklere örnek olarak *ögük* ‘annecik’ (< ög ‘anne’), *yulak* ‘küçük çay, derecik’ (< yul ‘çay, dere’), *çöpik* ‘çöp, bulanıklık’ (< çöp ‘çöp’) kelimelerini göstermiştir (2003: 45). Andrey Nikolayeviç KONONOV, sevgi ifade eden küçültme şekillerinin asıl vazifesinin ifadenin kudretini arttırmak olduğunu, fakat bu şekillerin çoğunlukla aynı kelimenin şekillerinden müstakil kelimeler haline geldiğinin altını çizer. KONONOV da Türkçe, Özbekçe ve Kırgızcadan *başak* ‘arpa, buğday, yulaf gibi ekinlerin tanelerini taşıyan meyvesi’ (< baş), Türkçe *yanak* ‘yanak’ (< yan), Türkçe *topak* ‘hayvanlarda parmakların ardında topu andıran çıkıntı’ (< top) örneklerini vermiştir (1969: 83).

Marcel ERDAL, bu eklerin çok işlek olmadığını vurgulamakla birlikte +Ak ekinin eklendiği nesne isimlerinde metforik bir anlama büründüğünü dile getirmiş, bunun için *kapak* ‘kapak, havacı kapağı’ (< kâp ‘şarap kapağı ya da diğer şeylerin kapağı’); *başak* ‘ok veya mızrağın demir ucu’ (< baş ‘baş, başlangıç’) ve *çanak* ‘küçük kâse’ (< Çince *zhan* ‘kâse’) örneklerini vermiştir (1991: 40). ERDAL, bu ekin bazı yer isimleri yaptığını söylemiştir. Buna örnek olarak *yulak* ‘küçük su kaynağı’ ve yine DLT’de geçen *yolak* ‘patika’ (< yol) kelimesini gösterir. Ayrıca, ekin yukardaki işlevlerine ek olarak, hayvan adlarından başka hayvan adları türetebilme işlevini zikreder ve şu kelimeyi örnek gösterir: *adgırak* ‘beyaz ayaklı antilop’ (< adgır ‘aygır’). Kemal

ERASLAN, ekin küçültme ve sevgi ifadeli isim gövdeleri oluşturduğunu söylemiş ve *ögek* ‘annecik’, *yulak* ‘derecik’ örneklerini vermiştir (2012: 94)

+Ik ekiyle ilgili olarak ERDAL, bu ekin insan uzuv isimleri yaptığını söylemiş, bunun için *topık* ‘topuk’ örneğini vermiştir. Eserinde +tIk ekinden bahsederken, *çöptik* örneğini vermiş ve bu kelimenin *çöpik* yerine de kullanılabileceğini söylemiştir (1991: 44). Muharrem ERGİN, eki *-k* şeklinde vermiş ve bu ekin Türkiye Türkçesinde çok işlek olmadığını ve benzerlik ifade ettiğini belirtmiştir. Eserinde *top-u-k*, *kovu-k*, *kab-u-k*, *bebe-k* örneklerini vermiştir (2009: 177)

Maitrisimit metnindeki +Ak, + Ik ve +tIk ekleri ile oluşturulan kelime sayısının oldukça az olduğu görülmektedir.

adgırak ‘beyaz ayaklı antilop’ (< adgır+ak). Runik harfli metinlerde kelimenin *adgır* şekline rastlanılmıştır (User 2010: 218). DLT’de kelime *adgırak* ‘kulakları ak, vücudunun öbür tarafları kara olan erkek geyik, dağ keçisi tekesi’ (DLT I: 144) olarak yer alır. Sir Gerard CLAUSON, kelimeyi ‘white stallion’ olarak anlamlandırmıştır (1972: 47).

Maitrisimit’te kelime cümlede şöyle geçmektedir:

...mınta togup sıgun muygak başlıg ımga teke *adgırak* sukak başlıg tamulug tınlıglar kelip üç adrı süngün olarnı oksuz teginçsiz öz konukra sançarlar tartarlar... (75/12–16 [141]) “burada doğduktan sonra erkek ve dişi geyik başlı, teke₂ başlı ve beyaz geyik başlı cehenneme ait canlılar gelip üç ayrı mızraklarıyla onlara, kendi misafirlerine gelişigüzel₂ (mızraklarını) sokup çıkarırlar”.

çanak ‘kap, çanak’ (< çan+ak). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin kökünü Çince 盞 *zhan* kelimesine dayandırmış ve kelimeye ‘içi boş oyuk koni şeklinde nesne’ anlamı vermiştir. Kırgızcada bu kelime ‘pamuk kozası; fasulye tohumu kabuğu’ gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Türkmencede kelime ‘ahşap kap’ anlamında kullanılmaktadır. (1972: 424). Marcel ERDAL, Sir Gerard CLAUSON gibi kelimeyi Çince *zhān* ‘kap, kâse’ köküne dayandırmıştır. Bu kökün +Ak küçültme ekiyle *çanak* şeklinde geliştiğini söylemiş ve kelimeyi ‘küçük kap’ olarak anlamlandırmıştır.

Uygurcada da görülen bu kelime metnimizde bir yerde geçer:

...*çanakların* kızartmış kızıl bakır suvsuşup içerler... “çanakları ile kızgın kızıl bakırı susayıp içerler” (71/1 [132]).

çöpik ‘çöp, bulanıklık’ (< çöp+ik). Marcel ERDAL, bu kelimeyi *çöp* köküne dayandırmıştır. (1991: 43). DLT’de *çöbik~şöbik* şekli geçmektedir. Kelimenin anlamı ‘meyve yenildikten sonra atılan şey, çör çöp’ şeklinde verilmiştir (DLT I: 390). Bu kelime metnimizde yalnızca bir yerde geçer. Şinasi TEKİN, kitabın açıklamalar kısmında bu kelimeyle ilgili ‘beş kötü bulanık (devir)’ açıklamasını yapmış, kelimeyi ‘kötü’ olarak çevirmiştir (1976: 300). István VÁSÁRY, *çöp* kelimesinin eski zamanlardan beri hemen hemen Türk dilinin tüm lehçelerinde çeşitli türevleriyle yaygın olmasının, kelimenin Türkçe bir kelime olduğuna kanıt olduğunu söylemiş, kelimenin Farsça *çûb* ‘kütük, tahta, ağaç, sopa’ kelimesiyle ilgili olmadığını ifade eder. VÁSÁRY, kelimenin *çöpik* ‘kirlilik, pislik’, *çöpre* ‘kullnılmış, yırtık elbise’, *çüprek* ‘paçavra’, *çüpür* ‘kirli eşya’, *çöpürdek* ‘çer çöp, karmakarışık, abur cubur şeyler’ şeklindeki

türevlerine değinmiş bunların *çöp* > Macarca *esepp/çöpik* > Macarca *esepü/çöpre* > Macarca > *seprö*, şeklinde Macarcaya geçtiğini kaydetmiştir (2012: 121–130).

...tengri bakşı bu muntag biş *çöbik* bulganyuk iritmiş kışga özte yaştı burkanlar yırtınçüde belgürdi tip timiş savga kirtgürürmu erki... “semavi üstat! Bu böyle beş kötü, iğrenç, kısa hayatta burkanlar dünyada belirdi diye söylenen söze acaba inanılır mı?” (9/23–27 [54–55]).

budık ‘dal’ (< bud+ık). Marcel ERDAL, kelimeyi *bud* ‘but, uyluk, bacak’ köküyle ilişkilendirir. Türkçede kullanılan bud+a– fiilini örnek gösterir. Kelime DLT’de *butık* ‘budak, dal, ağaç’ (DLT I: 377) şeklinde geçer. DLT’de *butak* (DLT I: 44) şekline de rastlanır.

Maitrisimit’te kelime cümlede şöyle geçmektedir:

...altı türlüğ *budıktakı* nom başguntı “altı çeşit daldaki dini öğrendi” (57/ 20–21 [114]); ...altunlug parıçatr söğütke okşatı .. alku söğütlerniñ begi osuglug *butık* çubık yap yavışgu hua çeçeklerin tegriklemiş çambu söğüt tapa bardı “...altın paricitra adlı ağaca benzeyen, bütün ağaçların beyi, dal budak yaprak ve çiçeklerle çevrelenmiş jambu ağacına doğru gitti” (37/17–20 [88]).

koltuk ‘koltuk altı’ (< kol+tık). Sir Gerard CLAUSON (1972: 619a) ve Marcel ERDAL (1991: 44), kelimeyi *kol* sözcüğüne bağlamıştır. Uygurca ve Karahanlı Türkçesinde kelimenin *koltık* şeklinde de kullanıldığına değinen CLAUSON, kelimenin *koltukla–* gövdesinden bahsetmiştir. DLT’de *koltık* şeklinde geçen kelime, anlam olarak ‘koltuk’ olarak anlamlandırılmıştır (DLT I: 475).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...kayısı yime tunurçı erdiler olarnı yime amtı örtlüg temirliğ tilgenler kolların *koltukların* bıçar uşar “bazıları da fırıncı idi. Bunları da şimdi alevli demir tekerlekler, kollarını, *koltuklarını* biçer ve doğrar.” (72/12–15 [135]).

II.1.2. +(X)ç

Eski Türkçede çok işlek olmamakla birlikte bu ek küçültme ve sevgi gösterme işlevinde kullanılmıştır. Annamari von GABAIN, +ç ekinin küçültme, sevgi ve okşama bildirdiğini söyler. Bunun için *öğüçüm* ‘anneciğim’ (< ög ‘anne’), *ataçım* ‘babacığım’ (< ata ‘baba’) örneklerini verir. (2003: 43). Talat TEKİN, bu ekin küçültme ve sevgi sözcükleri türettiğini belirtir. Bu eke örnek olarak yukarda verdiğimiz *ataçım* dışında *içiçim* ‘ağabeyciğim’ (< eçi~içi ‘ağabey’), *begiçim* ‘beyciğim’ (< beg ‘bey’), *kañıçım* ‘babacığım’ (< kañ ‘baba’) sözcüklerini örnek olarak verir (2000: 81–82). Marcel ERDAL, bu ekin Eski Türkçede sevgi sözcükleri yaptığını söylemiştir. Bu işlevine örnek olarak *ataç*² ‘büyük gibi davranan çocuk’, *anaç* ‘anaç’ örneklerini vermiştir (1991: 44). ERDAL, aynı zamanda bu ekin akrabalık terimleri oluşturduğuna, özellikle de kan bağı ilgisi kurduğuna vurgu yapar ve *yeñeçimiz* ‘sevgili kız kardeşimiz’ (< yeñe) kelimesini örnek verir. Yong–Söng Lİ, *yeñge* kelimesini açıklarken Eski Uygurcadan sonra bu kelimenin geçtiği kaynakları taramış ve Baburnâme’de *yeñe* ‘yaşça büyük abinin karısı’ anlamında kullanımına rastlamıştır. Lİ, aynı zamanda modern lehçeleri taramış ve bu kelimenin Kırg. *ceñe*, *ceñge*; Tkm. *yeñe*; Özb. *yeñe* ‘ağabeyinin karısı’ şeklinde yaşadığını tespit etmiştir (1999: 273–275). Muharrem ERGİN, Türkiye

² Bugün Türkiye Türkçesindeki *anaç* kelimesinin paraleli gibi düşünebiliriz. O dönemde, *ataç* ‘babalık yapan kimse’ anlamında kullanılmıştır. Bugün bu anlam *babacan* kelimesiyle karşılanmaktadır.

Türkçesinde bu ekin çok işlek olmadığını, manayı kuvvetlendirme işlevi olduğunu zikretmiştir (2009: 175).

Metnimizde +ç eki tek bir örnek mevcuttur:

ögüç ‘anneciğim’ (< ög+üç).

...burkan inçe tip yarlıkayur olurung *ögüçüm* bar sizinge nomlug öng ülüş
“burkan haşmetle şöyle der: ‘oturun! Anacığim! Sizin için, dinin birinci (yani asil) kısmı mevcuttur’ (91/1–3 [165].

II.1.3. +kIyA

Runik harfli metinlerde +kIñA (+kInyA) şeklinde ve iki örnekte geçen bu ek, Talat TEKİN’in deyimiyle küçültme isimleri türetir (2000: 84). Annamarie von GABAIN de ekin +kIñA şeklinde olduğunu, kuvvetlendirme, küçültme ve sevgi kelimelerinin teşkiline yaradığını belirtmiştir. Eski Uygur Türkçesi döneminde bu ekin bünyesindeki *ny* sesi ayrılarak *n*’li ve *y*’li şekilleri ortaya çıkmıştır. GABAIN, Uygurcada ekin *n* ağzında +kInA, *y* ağzında ise +kIyA, +kIA şekillerinin dışında +kInyA şeklinin de kullanıldığını belirterek şu örnekleri vermiştir. *birkinye mün* ‘bir tek acı’, *birkie amrak oglum* ‘biricik sevgili oğlum’, *yagukkia* ‘çok yakın’, *özkiem* ‘sevgilim, canım’ (2003:105). James Russell HAMILTON, ekin pekiştirme ya da küçültme anlamı veren edat ya da isimden isim eki olduğunu belirtmiş, ekin ‘doğramak, kıymak’ anlamındaki *kıy-* fiilinin dönüşlü çatısından *kıyın-* / **kıyn* zarf olabileceğini söyleyerek *-kıya* ekinin *kıy-*’dan, *-kına* ekinin ise *kıyın-*’dan türemiş olabileceğini söylemiştir (2011: 256). Ercan ALKAYA, +kIyA hakkındaki makalesinde, ekin zaman içinde işlevinin farklılaştığını ve zarf olarak pekiştirme görevi de yaptığını belirtmiştir.

Makalesinde şu örnekleri zikretmiştir: *unakaya* ‘hemen’, *azrakçakıya* ‘çok yetersiz azıcık’, *katıgkıya ay-* ‘çok sıkı söylemek’, *yalanuzkıa kal-* ‘çok yalnız (yapayalnız) kalmak’ örneklerini vermiştir (2008: 44).

Marcel ERDAL, ekin işlek bir küçültme eki olduğunu ve ekin orijinal şeklinin +kİñA olduğunu, Runik harfli metinlerde geçen *azkıña* ‘azıcık’ örneğini vererek belirtmiştir. ERDAL, ekin Uygurcada esas itibariyle +kİyA olduğunu ve bu şeklin DLT’de kullanıldığının altını çizerek: *kızkıya* ‘kızcağız’. Ekin Tarihî Türk dillerinde ve modern dillerden Yeni Uygurca ve Karaimceye kadar *n*’li şekillerin kullanıldığını belirtir (1991: 48). Maitrisimit’de bu ekin +kİyA şekli kullanılmıştır.

ogulkıya ‘çocukcağız’ (< ogul+kıya). Bu küçültme ekiyle yapılan kelime metinde sadece bir yerde geçer. Sir Gerard CLAUSON, *ogul* ‘offspring, child’ şeklinde anlamlandırmıştır. Ona göre, bu kelime başlangıçta cinsiyet anlamında kullanılsa da içinde güçlü olarak saklı olan anlam ‘erkek çocuk’ anlamıdır. Buna rağmen her ne kadar kelime ‘erkek çocuk’ anlamını taşısa da *ogul kız* ifadesinin de normal karşılandığını dile getirmiştir. Bu kelimenin +n çokluk ekini alarak genişleyen *oglan* şeklinde geliştiğini ve sonraları hem ‘kız’ hem ‘oğlan’ için kullanılan anlamının unutulup *oğlan* kelimesinin ‘erkek çocuk, hizmetçi, uşak, koruma’ gibi anlamlara geldiğini belirtmiştir (1972: 83–84). James Russell HAMILTON, kelimenin *og*~*yog*– ‘yoğunlaşmak’ + fiilden isim yapan ek –l şeklinde geliştiğini kaydetmiştir (2011: 152). DLT’de, *ogul* ‘oğul, çocuk’ anlamıyla verilmiş, *ogulkıya* örneğine rastlanmamıştır. Tuncer GÜLENSOY, bu kelimenin *oğ– [~ yoğ–] ‘yoğunlaştırmak’ köküne ⊕ –°l fiilden ad yapan ekin gelmesiyle teşekkül ettiğini belirtmiş ve ‘erkek evlat’ anlamını vermiştir (2011: 615b). Marcel ERDAL, kelimeyle ilgili bir açıklama yapmamıştır. Sadece *kiçig* kelimesiyle

+kİñA ekinin birlikte kullanıldığının altını çizirken *kiçig oglankıya* örneğini vermiştir (1991: 48). Hasan EREN, *ogul* kelimesinin eski çağlardan beri kullanıldığını belirtmiş, kelimenin kökeniyle ilgili görüşlere yer vermiş, ancak kendisi bir görüş belirtmemiştir (1999: 305). Ayten HACIYEVA, *oğlan* ve *oğul* kelimesinin ortak kökünün Andrey Nikolayeviç KONONOV’u işaret ederek *oğ* “ana/soy, taife” olduğunu kabul eder. Bu köke gelen +ul ekiyle *ogul* kelimesinin geliştiğini, kelimenin ‘doğmuş, dünyaya gelmiş’ anlamlarına geldiğini belirtmiştir (2011: 261).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...kaltı bir okşagu biliglig işilerniñ amrak *ogulkıyasın* kadir bars tutmış bolsar..
“bir misal: akıllı, zarif kadınlardan birinin sevgili oğulcuğunu yırtıcı bir kaplan yakalamış olsa,” (91/1–3 [165]).

kiçigkiye ‘ufacık, küçücük’ (< *kiçig*+*kiye*). James Russell HAMILTON, kelimenin *kiç*—*keç*— ‘geç olmak, sonraki olmak’ ⊕ sıfat fiil yapan –°g eki = ‘geç kalan, sonra gelen, sonrakiler, küçükler, küçük’ şeklinde oluştuğunu kaydetmiştir (2011: 193). Ahmet CAFEROĞLU, *kiçig* kelimesinin hem morfolojik hem de semantik değişme kabiliyeti gösterdiğini söylemiştir. CAFEROĞLU, kelimenin *kiçi* ‘sağır, ufak’ olduğunu, tıpkı *mini*’ ye eklenen –k deminütif ekinin *minik* telaffuzunu aldığı gibi kelimenin de *kiçik* olduğunu kaydetmiştir. *kiçi*, *kiçik* ve *küçük* kelimelerinin XIII. yüzyıl sonu eserlerinden Abu– Hayyan’da *kiçi* kelimesi altında ‘sağır, küçük, ufak’, *küçük* kelimesi altında ise ‘köpek yavrusu’ anlamlarının verildiğini zikretmiştir (1946: 8). Sir Gerard CLAUSON, *kiçig* ‘small’ olarak verdiği bu sözcüğün geniş anlamda ‘the puppy’ anlamına geldiğini belirtmiştir. Bazı fonetik değişikliklerle Osmanlıcada ekin ‘küçük’

şekline dönüştüğünü ve bu dönüşümün Far. *küçük* kelimesinin etkisiyle olabileceğini belirtmiştir. Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanılan *kiçi* kelimesini de *kiçig* ile birlikte listelemiştir (1972: 696). Tuncer GÜLENSOY, bu kelimenin, **kiçi* (yansıma sözcük) kökünün üzerine +g ekinin gelmesiyle oluştuğunu düşünür. Anadolu’da *keçi* ve *kiçi* biçimlerinde yer adlarında kullanıldığını Hasan EREN’e (Türk Yer Adları) gönderme yaparak belirtmiştir. GÜLENSOY, *kiçig* kelimesinin *çocuk* kelimesi gibi (**çoc* [yansıma sözcük]+uk) türediğini belirterek *kiçig* kelimesinin de bu şekilde türediğini düşünür. Kırgızca ve Altaycada *küçük* sözcüğünün ‘enik/kurt’ ve ‘köpek yavrusu’ anlamına geldiğini, *küçüle*– ‘köpek çağırmak’ gövdesini gösterip bunun için **kiçi* farazî kökünü gösterir (2011: 587). Osman Fikri SERTKAYA, Türkiye Türkçesinde anlamları ‘küçük, ufak, uşak’ olan fakat kökenleri farklı kelimelerden gelen iki kelime olduğunu bunlardan ilkinin Eski Türkçe *kiçig* kelimesinin sondaki –g sesinin düşmesiyle *kiçi* > *keçi* şekline dönüştüğü ve *keçi borlu*, *keçi ören* şeklinde yer adlarında yaşadığını, ikincisinin ise, anlamı Farsçada ‘küçük, ufak’ olan *küçük* kelimesinin, Türkiye Türkçesindeki büyük kelimesinin tesiri ile Türkçeleşerek küçük şekline girdiğini ifade etmiştir (2011: 415). DLT’de kelimeye *kiçik* ve *kiçük* olarak rastlanır (DLT I: 93). Kelime anlam olarak ‘bir şeyin küçüğü’ olarak geçer.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

... kaltı şıvngı çantal angulmalı ogrıda ulatı.. tınlıglar togmadı...bar antag tınlıg *kiçigkiye* çimeli ölürüp utguradı tamuda doğar... “ tıpkı cellat Şivangın, Angulimalya adlı hırsız ve diğerlerinin doğmaması gibi...vardır, bunun gibi bir yaratık küçücük bir karınca öldürülünce muhakkak cehennemde doğar...” (59/22–25 [117]); ... kaltı *kiçigkiye* ot üçünü yilıg esinıg basutçı iş bulup ökliyür bedüyür “tıpkı küçücük bir ateşin

sebebi nasıl rüzgârı ve hava cereyanını kendisine yardımcı ve eş olarak alıp çoğalır” (41/31–39 [94]).

amtıkıya ‘şimdi’ (< amtı+kıya). Marcel ERDAL, kelimeye ‘hemen şimdi’ gibi bir anlam vermiştir (1991: 54). Kelimenin üzerine gelen +kIyA eki burada bir tür pekiştirici görevi üstlenmiştir. Sir Gerard CLAUSON, *amtı* kökünü ‘now’ olarak anlamlandırmıştır. Zarf olarak nitelendirdiği bu kelimeyi farazî **am* köküne dayandırmıştır. Ancak bu kelimenin izlerinin sadece Kuzeydoğu grubundaki Sogay, Şor, Hakas ve Tuva dillerinde bulunduğunu söylemiştir. CLAUSON, bu kelimenin kalın ünlülü olduğunu, fakat bazı Uygurca metinlerde *emti* şeklinde söylendiğini belirterek bunun sebebinin kesin olmamakla birlikte el yazısından kaynaklanabileceğini düşünür (1972: 156–157). Marek STACHOWSKI, Türkiye Türkçesindeki *şimdi*’nin etimolojisini açıklarken *amtı*’ya kısaca değinmiş ve o da bu kelimenin farazî **am* kökünden geldiğini kabul eder. Bu görüşünü Tuv. *am* ‘şimdi’, Tel. *em~emok* ‘hemen, şimdi, tam şimdi’ örneklerini vererek desteklemiştir (2009: 93). Talat TEKİN, bu kelimenin *am* (krş. Tuv. *am* ‘şu an, şimdiki zaman’) köküne +tI ekinin eklenmesiyle oluşturulmuş bir zaman zarfı olduğunu belirtmiştir (2000: 143).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...*amtıkıya* yakuru yirde ödde belgülüg bolmış erür.. “...işte şimdi yakın yer ve zamanda belirmiş” (7/16–21 [50]).

II.1.4. +rAk

James Russell HAMILTON, ekin kelimeye ‘daha çok, en...’ şeklinde anlam verdiğini belirtmiş, ekte ‘enclitique’ olarak kullanılan uzak anlamındaki *ırak*

kelimesinin söz konusu olabileceğini eklemiştir (2011: 259). Marcel ERDAL, ekin üstünlük ve karşılaştırma isimleri oluşturduğunu ve çok yaygın olmadığını belirtmiştir. +rAk ekinin sadece sıfat ve zarflara eklendiğini belirtmiş, ancak *begrek* (< beg ‘efendi’) kelimesinin istisna olduğunu eklemiştir. Zarflarla ilgili kullanımı için *aşnurak* ‘daha önce’, *erterek* ‘daha önce’, *öñrerek* ‘daha önce’, *içgerürek* ‘daha içeri’ kelimelerini örnek vermiştir. Sıfatlarla birlikte kullanımında, miktar ve sayı anlamı verdiğini belirten ERDAL, *üküşrek* ‘daha çok’, *telimrek* ‘daha çok’ örneklerini vermiştir. Bunun dışında ölçü anlamını veren *kéñrek* ‘daha geniş’, mesafe anlamını veren *terinrek* ‘daha derin’, yapı ve karakter bilgisi veren *yarprak sav* ‘pek ağır söz’ örneklerini vermiştir. ERDAL, çok sık olmasa da bu ekin gövdelerin üzerine de geldiğini belirtmiştir: *küçlögrek* ‘daha güçlü’, *küçsüzrek* ‘daha zayıf’ (1991: 63).

ERDAL, bu ekin birlikte kullanıldığı ekleri sıralayıp bunlarla ilgili örnekler vermiştir: Bunlardan biri –(O)k ekidir: *süzökrek yarokrak* ‘daha temiz ve daha parlak’, *yagukrak* ‘daha yakın’, *yumuşakrak* ‘daha yumuşak’. –(X)n ekiyle de kullanıldığı örnekler vardır: *üstünrek* ‘daha üstte’, *bütünrek* ‘daha sağlam’, *yakınrak* ‘daha yakın’. –(X)g ekine örnek olarak *arıgrak* ‘daha temiz’, *katıgrak* ‘daha sert’ örneklerini vermiştir. ERDAL bu örneklerden yola çıkarak bu ekin eklendiği kelimeye ve metnin bağlamına bir derece ve karşılaştırma anlamı kattığını söyler. Ayrıca, *azrakçakkıya* ve *azrakkına* örneklerinin esasen aynı anlama geldiğini, miktarın azlığını belirttiğini, bu vurgunun hem +rAk hem de +kİñA tarafından yapıldığını belirtmiştir (1991: 62–65).

Janos ECKMANN, +rAk ekinin Eski Anadolu Türkçesinde +ırAk şeklinde kullanıldığını söyler: *yegirek*. Bu ekin kökeni için G. J. RAMSTEDT’in söylediği gibi –ra– ekinin üzerine gelen fiilden isim yapan $\oplus$ –g eki ile oluştuğu fikrindedir (Eckmann

1955: 49). Annamarie von GABAIN, ekin kuvvetlendirme bildirdiğini, tam bir kelime teşkili unsuru olduğunu söylemiştir (2003: 105). Muharrem ERGİN, ekin eskiden beri kullanılan, çokluk, fazlalık ifade eden karşılaştırma eki olduğunu söylemiştir. Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde sıklıkla kullanıldığını Batı Türkçesinde kullanımının gittikçe azaldığını zikretmiş ve şu örnekleri vermiştir: *ufarak* (<*ufak-rak*), *küçürek* (< *küçük-rek*); *aşağı -rak*. Eski Anadolu Türkçesi'nde ekin kalın sıradaki k sesinin değişerek *h* ve *ğ*'ya döndüğünü belirtir (2009: 172). Kemal ERASLAN, ekin, kuvvetlendirme eki olduğunu daha çok sıfat ve zarflara getirildiğini belirtmiştir (2012: 101).

artukrak 'fazlaca, daha fazla' (< *artuk+rak*). Sir Gerard CLAUSON, *art-* 'artmak, çoğalmak' anlamlarını vermiştir (1972: 201b). CLAUSON, *artuk* maddesine de değinmiş ve kelimenin Eski Türkçede sayı sisteminde kullanıldığını zikretmiştir. Bunun için *kırk artukı yeti* 'kırk yedi' örneğini vermiş, ayrıca TT VIII'de bu kelimenin *artok*, *arttok*, *arrtuk* şeklinde kullanıldığını söylemiştir (1972: 204a). Klaus RÖHRBORN, kelimenin *art-* kökünden geliştiğini, kelimenin 'fazla' anlamı dışında 'pek çok, bol, güçlü, şiddetli, kalın, kaba' anlamlarının olduğunu da altını çizmiştir (UW: 210a). Marcel ERDAL, bu kelimenin çok yaygın kullanıldığını dile getirmiştir (1991: 63). Tuncer GÜLENSOY, kelimenin *art-* 'çoğalmak' köküne dayandığını söyler (2011: 80b). *-rAk* ekinin metnimizde kelimeye bir pekiştirme anlamı kattığını görüyoruz.

Maitrisimit'de bu kelime sadece bir yerde ve yıpranmış bir kısımda geçer:

... *artukrak* sevinç.. " fazlaca sevinç" (93/12 [167]).

yagukrak ‘yakınca, daha yakın’ (< *yaguk*+*rak*). Sir Gerard CLAUSON, *yaguk* kelimesini *yagu-* fiiline dayandırmıştır. *yaguk* ‘yakın, komşu, akraba’ anlamlarını veren CLAUSON, kelimenin Tuv. *çok*; Kır. *juk*; Kaz. *juwık*; Özb. *yavuk*; Kklp. *juwık* şeklinde yaşadığını söylemiştir (1972: 901a). Ayrıca ele aldığı *yagu-* maddesinde kelimenin anlamdaşı olarak **yak-* kökünü vermiştir (1972: 898b). Tuncer GÜLENSOY, *yakın* maddesini açıklarken kelimenin *yagu-* ‘yaklaşmak’ $\oplus$ *-n* şeklinde ya da *yak-* ‘yaklaşmak, dokunmak’ $\oplus$ *-n* şeklinde türediğini ifade etmiştir (2011: 1036b). Ağızlardaki *yavuklu* ‘sözlü, nişanlı’ kelimesinin *yagu-* kökünden gelişen bir gövde olduğunu belirtmiştir (2011: 1092b).

Maitrisimitde kelime şu şekilde geçer: ...kitumati kent uluşka *yagukrak* amtıkı biş yavlak ödteki tınlıglarıg... “ Ketumati şehrine yakın, şimdiki beş kötü zamandaki yaratıkları” (101/19 [265]).

II.1.5. +dAm

Annamarie von GABAIN, bu ekin seyrek bir ek olduğunu ve ekin +*ta-m* şeklinde geliştiğini belirtir (2003: 46). Talat TEKİN ekin fonksiyonuyla ilgili bir bilgi vermemiş, sadece *erdem* örneğini zikretmiştir (2000: 82). Marcel ERDAL da TEKİN ve GABAIN gibi ekin çok üretken bir ek olmadığını belirtir. ERDAL ekin sadece sıfat oluşturduğunu ve yazıtlarda ekin sıfat gibi kullanıldığını söyler. Bunun için *alpın erdemin için* ‘because he was sturdy and virtuous’ örneğini verir. Burada *erdemin* aslında öznenin sıfatı olarak kullanıldığını zikreder. +dAm ekinin genellikle isimlere geldiğini söyleyen ERDAL, bu ekin Karahanlı Türkçesinde işlevini kaybederek yerini +sIg ekine bıraktığının altını çizmiştir. Bu ekin +dA- isimden fiil yapan ekle ilişkisi olup olmadığının açık olmadığını belirtir (1991: 68). Tahsin BANGUOĞLU, ekin Eski ve

Orta Türkçede sayılı kelimelerde kullanıldığına dayanarak canlı bir ek olmadığını söyler. Bu ekle oluşturulan kelimelerin bazısının ad, bazısının ise sıfat oluşturmalarına rağmen aslında bu kelimelerin nispet sıfatları olmuş olabileceklerini söylemiştir (2011: 168).

erdem ‘fazilet, yetenek, güç’ (< er+dem). Sir Gerard CLAUSON, kelimeyi ‘erkeğe yakışan nitelik’ olarak anlamlandırmış ancak yaygın anlamının ‘fazilet, iyilik ve iyi nitelik’ olduğunu altını çizmiştir. CLAUSON, Uygurcada kelimenin *edrem* şeklinde göçüşmeli olarak kullanıldığını söylemiştir. Kelimenin Moğolcanın erken dönemlerinde ‘kabiliyet’ anlamında kullanıldığını, daha sonraki dönemlerde ‘irfan, hikmet, bilge’ anlamına geldiğini zikreder, ancak ekin kaynağıyla ilgili bilgi vermez (1972: 206a). Marcel ERDAL, kelimeyle ilgili *alpın erdemin için* örneğini verdikten sonra *alp* kelimesinin savaşçı özellikleri anlattığını, ancak burada *erdem* kelimesinin anlamını pekiştirmek gibi bir görev üstlendiğini söyler (1991: 68). Tuncer Gülensoy, kelimeyi ‘fazilet, edep, hüner’ olarak anlamlandırır. DLT’de kelimenin *edrem~edirem* şekillerinin olduğunu belirtir. Ayrıca kelimeyi *er+de+m* şeklinde ayırır, fakat ekin kaynağıyla ilgili bilgi vermez (2011: 336b).

Maitrisimit’de bu kelime şu şekilde geçer:

...mening antag küçüm küsünüm yok kim tengri burkanning edgüsin *erdemin* king alkıg küleyü sözlegülüg... “benim, Tanrı Burkan’ın iyiliğini, faziletini tafsilatıyla överek söyleyebilecek kadar gücüm kuvvetim yoktu” (13/36–40 [61]); ...tengri burkanning manoçap atlıg kü kelig erdemi küçinte erngek sukıgınça... “...Tanrı

Burkanın Manojalpa adlı meşhur zuhur kabiliyeti sayesinde bir parmak hareketiyle...”
(4/47–49 [46]).

tengridem ‘ilahî, semavî’ (< tengri+dem). Sir Gerard CLAUSON, *teŋri*’nin ilk anlamının ‘gökyüzü’ olduğunu, fakat daha sonra dinî bir anlam yüklenerek ‘tanrı’ anlamına geldiğini söylemiştir. Maniheizt ve Budist metinlerde kelimenin bu anlamıyla sıklıkla kullanıldığını, ancak KB’de tanrı anlamında daha çok *ugan* ve *bayat* kelimelerinin kullanıldığını, daha sonraki dönemlerde ise *Allah* ve *Huday* kelimesinin yaygınlık kazandığını belirtmiştir (1972: 523b). Tuncer GÜLENSOY, Eski Türkçe ve Orta Türkçe’de kelimenin *teŋri* ‘tanrı, gök, sema’ anlamında kullanıldığını belirtmiş ve kelimeyi *teng+ri(–ir)* şeklinde ayırmıştır (2011: 857a). DLT’de *tengridem* kelimesine rastlanmaz. Ancak *tengri* kelimesinin hem ‘tanrı’ hem de ‘gök’ anlamında kullanıldığını görüyoruz.

Maitrisimit’de bu kelime şu şekilde geçer:

...bu buyan küçinte *tengridem* kutı küçi cog yalınları aşılmakı bolzun *tengridem* közin berü kayıp balık uluşug burkan şazının kop adada küyü küzedü tutmakı bolzun...
“sevap sayesinde ilahi saadetleri, kudretleri ve parlaklıkları artsın. İlahi gözlerini beriye çevirip şehirler, Burkan şeriatini bütün tehlikelerden her zaman korusunlar” (1/56–61[41]); ... *tengridem* bilgeler klp ödün sözlep alkınçsız asag tusulug edgüsinöp sakınıp... “ilahi hâkimler sayısız devirler boyunca söyleyip eksilmeyen hizmet etme iyiliğini düşünür, tasavvur ederler...” (5/55–57 [49]).

II.1.6. +gAk

Eski Türkçede çok işlek kullanılmayan bu ek insan uzuv isimleri yapmaktadır. Eki +kAk, +gAk şeklinde veren Annamarie von GABAIN, ekin küçültme ve kuvvetlendirme bildirdiğini belirtmiştir. Örnek olarak *erkek~irkek* (< er ‘erkek, yiğit, adam’ örneğini vermiştir. Bu kelimeyle ilgili Talat TEKİN, farklı bir etimoloji önermiş ve kelimeyi *irk ‘koç’ köküne dayandırmıştır (2000: 81). GABAIN, bu örnek dışında *tozgak* ‘çiçek tozu’ (< toz); *erengek* ‘erkekçik, adamcık; parmak’; *eşgek* ‘eşek’ (< *iş~eş) örneklerini vermiştir (2003: 45). Marcel ERDAL, ekin uzuv adları yapan, ancak çok işlek olmayan bir ek olduğunu söyler. Örnek olarak *tirsgek* ‘dirsek’ (< tiz); *kadırgaklık eligin* ‘nasırlı elinle’ (< kadın ‘ağaç kabuğu’) örneklerini verir. ERDAL, ayrıca aynı işleve sahip bir +Ak ekinden bahseder ve +gAk ekinin arkaik bir son ek olduğunu altını çizer. *ern+ek* ‘little man → finger’ örneğini verir. Bunların dışında *bögrek* ‘böbrek’ (< böğür), *sıçganak* ‘kas’ (< sıçgan ‘fare’) örneklerini verir. Latince de *muscle* ‘kas’ kelimesinin *mouse* ‘fare’ kelimesiyle ilişkili olduğunu söyleyen ERDAL, *sıçganak* kelimesinin de aynı metaforik yolla meydana geldiğini düşünür (1991: 74). Kemal ERASLAN, ekin küçültme ve kuvvetlendirme ifadesi verdiğini, ayrıca organ isimleri yaptığını belirtmiş, *erengek* ‘ercik’, *erkek* ‘erkek’, *tozgak* ‘çiçek tozu’, *yangak* ‘yanak’ örneklerini vermiştir (2012: 97). Muharrem ERGİN, ekin Eski Türkçede daha işlek olduğunu Batı Türkçesinde *erkek* kelimesinde yaşadığını belirtmiş ve kelimenin *eşek* < *eşgek*’den geliştiğini vurgulamıştır (2009: 175). Tahsin BANGUOĞLU, bu ekin Eski Türkçedeki +gek ekiyle ilgili olduğunu belirtmiştir (2011: 173).

kulgak ‘kulak’ (< kul+gak). Marcel ERDAL kelimenin *kul* ‘kul, köle’ kökünden gelmiş olabileceğini söyler. Kelimenin *kulkak* şeklinin Uygurcanın Runik, Brāhmī,

Mani ve Tibet harfli metinlerinde geçer (1991: 75). Sir Gerard CLAUSON, *kulkak*'ın çok eski bir şekil olduğunu ve bunun daha sonra *kulak* şekline dönüştüğünü söyler.

Maitrisimit'de kelime şu şekilde geçer:

...kaçıg orunlar bular erür.. inçe kaltı köz *kulgak* burun til etüz köngül ol köngül... “ duyu organları şunlardır: göz, kulak, burun, til, vücut, gönül..” (42/5–8 [95]).

II.1.7. +(X)t ve +AgUt

Annamarie Von GABAIN, +t ekinden bahsetmiş ve bu ekin artık fonksiyonu olmayan eski ve yabancı kökenli bir çokluk eki olduğunu dile getirmiş, ayrıca şu örnekleri vermiştir. Eski Türkçe *tigit* ‘prensler’ (< tigin ‘prens’); *tagşut* ‘manzume’ (< tagşur– ‘şiir söylemek’); *uruğut* ‘savaşçı’ (< urungu ‘savaşçı’) (2003: 46). Talat TEKİN, ekin eski bir çokluk eki olduğunu söylemiş ve eki Moğolca çokluk eki –d ve –ud/–üd ekiyle karşılaştırılması gerektiğini belirtmiştir: *oglit* ‘oğullar’ (< ogıl); *yıpagut* ‘alpler, yiğitler’ (< *yılpagu~alpagu); *kanat* ‘kanat’ (< *kāna ‘kanat tüyü’; krş. Mo. *kana* ‘kanat tüyü’) (2000: 103). Marcel ERDAL, ekin Eski Türkçenin çokluk eki olduğunu, Moğolcada ve Soğdcada yaygın olduğunu belirtir. Gerhard DOERFER'in bu ekin Moğolcadan ödünç alındığını görüşünü dile getiren ERDAL, eke Runik yazıtlarda nadir rastlandığını, ekin en açık örneğini Uygur Devletine ait yazıtlarda tespit edilebileceğini zikreder. *Señüt* ‘generaller’ örneğine yer veren ERDAL, kelimeyi *señün* köküne dayandırır. ERDAL, ekin –lAr çokluk eki ile genişlemiş şekillerinin de olduğunu belirtmiş ve *begitler* ‘beyler’ (< beg) örneğini vermiştir. Bunların dışında ERDAL,

küñüt ‘kadın köle’ (< küñ), *kulut* ‘erkek köle’(< kul) örneklerini vermiştir (1991: 78). Dolayısıyla, +t eki daha Eski Türkçe döneminde asıl işlevini yitirerek kalıplaşmıştır.

Maitrisimit’de bu ek şu şekilde geçer:

tigit ‘prensler’ [krş. *tigin* ‘prens’] (< *tig+it). Sir Gerard CLAUSON, *tégin* kelimesinin tıpkı *tarkan* gibi eski bir unvan olduğunu belirtmiştir. Kelimenin anlamını ‘kağanın oğlu veya torunları’ olarak kaydetmiş ve esasen Türkçe olmadığını söylemiştir (1972: 483a). CLAUSON, kelimenin Türkçe olmadığını söylerken herhangi bir gerekçe sunmamıştır.

Maitrisimitde kelime şu şekilde geçer: ...körkin örtlög yalınlig *tigitler*... (112/45 [183]) “güzelliği bakımında ihtişamlı2 prensler...”³

–AgUt ekini +AgU ⊕ +t olarak açıklayan ERDAL, bu ekin eklendiği isme bir saygınlık derecesi kazandırdığını dile getirir. Bu ekle oluşturulmuş iki yaygın kelime olarak *alpagut* ve *bayagut* kelimelerini zikreder (1991: 80).

başagut ‘sevilen başta olan, lider’ (< baş+agut). Şinasi TEKİN, notlar kısmında kelimeyi, baş+a–gu+t şeklinde tahlil etmiştir (1976: 329).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...*başagut* tıtsı... “esas talebe” (49/22 [103]).

bayagut ‘zengin’ (< baya+gut). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *baya – gövdesinden geldiğini ve *bay* ‘zengin’ köküne dayandığını belirtmiştir (1972: 385b).

³ Şinasi TEKİN, ibareyi şu şekilde çevirmiştir: “güzelliği ile (?) alevli prensler...”.

Ancak, burada TEKİN'in sondaki +t'yi de açıklaması gereklidir, zira burada +t çokluk işlevinde gözükmemektedir.

Maitrisimit'de kelime şu şekilde geçer:

...sansız öküş kötüşvr *bayagutlar* evleri barkları...(3/21 [44])⁴ “sayısız₂ tüccarların₂ evleri₂”.

uzagut ‘mahir, usta’ (< uz+agut). Şinasi TEKİN, kelimenin yapı olarak *bayagut* ve *alpagut*'a benzediğini belirterek ve kelimeyi u-z+a-gu+t şeklinde tahlil eder. Kelimenin kökünün u- ‘muktedir olmak’ olması gerektiğini zikreder (1976: 333).

Maitrisimit'de kelime şu şekilde geçer:

...yulugçı uz uzagut erdimiz... “alıcı, madrabaz idik” (61/17 [119]).

II.1.8. +gAç

Hayvan ve bitki adlarına gelen bir ektir. Talat TEKİN, bu ekin küçülme eki olduğunu kaydetmiş ve *ıgaç* ‘ağaç’ (< ı ‘orman’ < *ī) örneğini vermiştir (2000: 83). Sir Gerard CLAUSON, Eski Türkçe'deki ekleri listelediği bölümde bu ekin fonksiyonunun belirsiz olduğunu söylemiştir (1972: 12). Marcel ERDAL, ek için hayvan ve bitki adlarına gelen eklerden biri olduğunu söylemiş ve bu ekin en açık örneğinin *kuşgaç* ‘serçe’ olduğunu belirtmiştir. ERDAL, ekin ender bir sonek olduğunu, ekin +ç ekiyle bir ilgisinin olabileceğini zikretmiştir. +gAç ekinden bahsederken °gA'ya da değinen

⁴ Krş. “sayısız zenginlerin evleri, barkları”. Şinasi Tekin'in *kötüşvr* şeklinde okuduğu kelimenin aslı kendisinin de tercümede gösterdiği üzere Sanskritçe *koṭiśvara* kelimesidir. Krş. *koṭiśvara* ‘the lord of ten millions, a millionaire’ (Monier-Williams 1899: 312c). Kelimenin doğru okunuşu *koṭiśv(a)ra* şeklinde olmalıdır. Metnin bağlamına baktığımızda, kelimedden önce zaten ‘zengin’ anlamına gelen *bay barımlıg* mevcuttur ve burada *koṭiśv(a)ra bayagut* muhtemelen ‘zengin’ anlamından ziyade ‘belirli bir zengin sınıfı, tüccar sınıfını’ gösteriyor olmalıdır.

ERDAL, bu ekin böcek, kuş ve küçük hayvan isimlerine geldiğini söylemiş ve *torıga* ‘tarla kuşu’, *karga* ‘karga’, *koburga* ‘baykuş’ *çekürge* ‘çekirge’ örneklerini zikreder. +gAç ekinin her zaman küçültme yapmadığının altını çizen ERDAL, buna örnek olarak *ıgaç* ‘ağaç, odun, odun parçası’, *karlıgaç* ‘kırlangıç’ örneğini verir. +gAç, +gA ve +gAn eklerinin eskiden beri işlevlerinin aynı olduğunu vurgulamıştır (1991: 83).

Maitrisimit’de bu ek yalnızca bir yerde geçer:

ıgaç ‘ağaç’ (< ı+gaç). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin ‘ağaç’ manasında kullanıldığını söylemiş, ayrıca kelimenin bir ölçü birimi olarak kullanıldığının da altını çizmiştir. Kelimenin bir saatlik mesafe için kullanıldığını söyleyen CLAUSON, mesafe ve ağaç arasındaki semantik bağın açıklanmasının zor olduğunu belirtmiştir (1972: 79a). Bu kelimenin kökenini CLAUSON gibi Marcel ERDAL da ı ‘çalılık, çalı’ köküne dayandırmıştır. Osman Fikri SERTKAYA, kelimenin anlamının aslen ‘ağaç’ olduğunu, ancak Uygurcada ‘çalılar ve ağaçlar’ buradan da ‘odun, bir odun parçası’ anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Kelime XI. yüzyıla kadar *ıgaç* şeklindeyken protez y- ile *yagaç* şekline dönüşmüştür. SERTKAYA, *ıgaç~(y)ıgaç* gelişmesini şöyle açıklamıştır. Türkçede kullanılan bütün ünlüler kısadır, ancak ı ünlüsü normalden de kısa olduğu için kendisini ya y önsesini alarak yı şeklinde uzun hale getirecek ya da düzleşerek a şeklinde normal kısa ses haline gelecektir. SERTKAYA, kelimenin gelişiminin *(y)ıgaç* > *(y)agaç* > *agaç* şeklinde olduğunu belirtmiştir (2003: 5).

Maitrisimitde kelime şu şekilde geçer:

...ulatı erdnilig söğütler *ıgaçlar*... “öteki cevherli ağaçlar” (55/29–30 [112]);
...amarıları otung *ıgaç*... “bazıları odun ve ağaç” (70/10 [131]).

II.1.9. +(A)n

Eski Türkçede kullanılan, ancak çok işlek olmayan bir topluluk ekidir. Annamarire von GABAIN, bu ek için sadakat ifadesi ve kuvvetlendirme, nadiren de çokluk bildirdiğini söylemiş, *eren* ‘erkek, yiğit, er’, *oglan* ‘küçük çocuk, oğlan’, *örten* ‘alev, alevler’ örneklerini vermiştir (2003: 44). Talat TEKİN, eki çokluk ekleri başlığı altında vermiş ve ekin Moğolca –n ekiyle karşılaştırılması gerektiğini söylemiştir (2000: 103). Sir Gerard CLAUSON, ekin eski bir çokluk eki olduğunu ve XI. yüzyılda ekin çokluk işlevini kaybettiğini belirtir (2007: 190). Marcel ERDAL, ekin Eski Türkçede kolaylıkla tespit edilen, ancak çok üretken olmayan bir çokluk eki olduğunu kaydetmiştir. ERDAL, bu eke en iyi örneğin *oglan* ‘erkek çocuklar’ ve *eren* ‘erkek’ kelimeleri olduğunu belirtmiştir. Bilge Kağan ve Ongin yazıtında geçtiğini belirten *eren* gövdesini, ERDAL, Uygurcada *oglanlarig* ve *erenler* şeklinde +*lar* çokluk ekiyle yapılmış şekillerde olduğunu belirtir. *Ogul+an* ve *er+en* kelimelerinin sadece bir grubu değil, aynı zamanda doğal olarak oluşan grupları temsil ettiğini söyleyen ERDAL, bu ekin çift isimleri yapan °z ile paralel olabileceğini, fakat +An ekinin ikiden fazla grupların üyelerinin isimleri yaptığını belirtir (1991: 91). Kemal ERASLAN, ekin sadakat, kuvvetlendirme ve çoğu zaman da çokluk ifadesi kazandıran isimden isim yapan ek olduğunu belirtmiş, *eren* ‘erkek, yiğitler’, *oglan* ‘oğlan, çocuk, çocuklar’, *örten* ‘alev’ örneklerini vermiştir (2012: 94). Muharrem ERGİN, ekin çok işlek olmadığını belirtmiş ve bugün canlılığını kaybederek bulunduğu kelimelerde köke karışmış durumda olduğunu kaydetmiştir. ERGİN, ekin çok belirgin bir fonksiyonunun olmadığını, köklerin sahip olduğu manalarını muayyenleştirerek daha belirli ve hususi gövdeler yaptığını belirtir. Bu ekin eskiden beri hiç değişmeden geldiğini belirten ERGİN, bunu ekin çok işlek olmamasına bağlar (2009: 174).

eren ‘erkekler’ (< er+en). Sir Gerard CLAUSON, kelimeye ‘erkekler’ anlamını vermiş, ancak kelimenin aslında *oglan* ‘erkek evlat’ anlamında olduğunu gerçek anlamının çok erken zamanlarda unutulduğunu belirtmiştir. Genel olarak anlamının ‘savaşçı adam’ olduğunu kaydetmiştir (1972: 232b). DLT’de kelime ‘erkekler’ şeklinde kaydedilmiş ayrıca kuraldışı bir çokluk diye not düşülmüştür (DLT I: 76). Derleme sözlüğünde kelime ‘hayırlı çocuk’ anlamıyla kaydedilmiştir (2009: 1766b). Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...*eren* işilerke kedgü tonagu itig yaratag yivig tizi ged tavar üzüksüz egsüksüz kergeksüz bolurlar... “erkek ve kadınlar için giyilecek, takılacak süs gibi şeyler daima lüzumsuz olur” (31/1–4 [80]); ...kim kayu *eren* ekeler singiller kızlar analar dıntar birle yavaz iş işlep yazınsar... “erkekler, abla ve kız kardeşler ile kızlar ile analar ile ve rahibeler ile kötü iş işleyip günahkâr olsalar” (84/19–21 [155]).

oglan ‘çocuk’ (< ogul+an). Metnimizde *oglankıya* örneğinde kelimedden bahsettiğimiz için tekrar bir açıklama yapmaya lüzum görmedik.

Maitrisimitde kelime şu şekillerde geçer:

...edgü *oglanım* bu yat bu muntag türlüg emgeklerig körüp... “iyi! Oğlum, bu yabancı, bunca acıları görüp” (85/53–55 [158]); ...aşnu kamagda kiçig *oglanın*... tıtsıka ıdıp... “hepsinden küçük oğlunu ... öğrenciye (?) gönderip” (87/3–4 [160]).

II.1.10. +(A)gu

Sir Gerard CLAUSON, bu ekin topluluk için kullanılan baskın bir ek olduğunu belirtmiş, genellikle sayılarla kullanıldığını söylemiştir. Bunun dışında *üçegü*, *yüzegü* örneklerinin olduğunu da belirtmiştir (1972: 11). Şinasi TEKİN, ek dizininde bu eki +Agu ve +gU şeklinde iki farklı ek olarak listelemiştir (1976: 518). Marcel ERDAL, bu ek için topluluk eklerinden en üretken ek olduğunu, sıfatlara ve isimlere geldiğini belirtir. Erdal, eki üç şekilde inceler. İlk olarak ekin sayılara geldiğini söyler. İkinci olarak sıfatlara eklenerek onların çoğul olmasını sağladığını belirtir. Son olarak ekin diğer isimlere geldiğini zikreder. ERDAL, bu ekin yükleme hâli ekli kullanımlarının olduğunu söyleyerek *adnagug keçürdeçi* ‘başkalarını geçirecek’ örneğini vermiştir. Bu yapının birden on’a kadar sayılarla kullanılabildiğini belirten Erdal, *altı+gu*; *yéti+gü*; *iki+gü* örneklerini hariç tutar. ERDAL her ne kadar ekini ünlü ile bite gövdelerde görüldüğünü söylese de Orhun yazıtlarındaki “*üçegü* kavışsar” örneğindeki ünsüzlere de gelen örneğine dikkat çeker. ERDAL, ekin vasıta ekiyle kullanımına örnek vererek bu şeklin +AgU’nun °n vasıta ekiyle gelişmiş bir şekli olarak düşünülmesi gerektiğini zikreder ve *kamagun* (<kamag+agu+n) örneğini vermiştir. ERDAL, +(X)gu ekinde de bahsederek bu ekin çokluk yapısıyla ilişkili olmadığını dile getirmiştir. Örnek olarak *ne+gü* ‘niçin’ örneğini vermiştir. Dipnotlarında BANG’ın bu ekin +A- isimden fiil yapan ekle fiilden isim yapan –gU+ ekinin birleşmesiyle oluşmuş olabileceği şeklindeki görüşüne yer vermiştir⁵ (1991: 93). Kemal ERASLAN, ekin bazı isimlere ve sayılara gelerek topluluk eki oluşturduğunu belirtmiştir (2012: 93).

adnagu ‘başkaları’ (< adın+agu). Eski Türkçe *adın* kökünden geliştiği açık olan kelimenin vurgusuz orta hece vokalinin düşmesiyle *adnagu* şeklinde geliştiğini

⁵ Şinasi Tekin de W. Bang ile aynı görüştedir.

görüyoruz. CLAUSON, kelimeyi *adınagu* şeklinde vermiş ve kelimeyi *adın* ‘diğerleri, başka insanlar’ köküne dayandırmış, ayrıca *adına*– ‘başkalaşmak’ maddesine de yer vermiştir (1972: 63a). Marcel ERDAL, *adnagu* ve *adınlar* şekillerine değinmiş ve +lAr çokluk eki ile +(A)gu’nun iki farklı sonek olduğunu, anlamlarının ve ilişkilerinin büyük ihtimalle ayrılmış olduğunu belirtir (1991: 95).

Maitrisimitde bu kelime şu şekilde geçer:

...öz etüzüngüzlerke edgülüg *adnaguka* asaglag işke odugsak eringler... “kendi vücutlarınıza iyilik, başkalarına hizmet edecek işlerde uyanık olunuz” (19/40–42 [68]); ...ır ırlasar *adnagu* taplamagulug takşut sav takşurmazlar... “şarkı söyleseler başkalarının hoşuna gitmeyecek bir şarkı söylemezler” (32/3–5 [81]).

ikigü ‘ikisi’ (< iki+gü) ya da (< iki+egü). Eski Uygur Türkçesinde, *ikëgü* şeklinin olduğunu Marcel ERDAL söylemiştir (1991: 93). Ünlüyle biten *iki* ve *yeti* sayılarının *ikegü~ikigü*, *yetëgü~yetigü* şekillerinin olması, ancak ünlüyle bitmesine rağmen *altıgu* şeklinin tek olması dikkati çekmektedir. Eski Türkçede *altagu* şekline rastlanmamıştır. Türkçenin tarihi boyunca e > i değişiminin yaşanması, /e/ ve /i/ seslerinin birbirine yakın fonemler olması, bu kullanımın sebebi olarak düşünülebilir.

Maitrisimit’de bu kelime şu şekilde geçer:

...*ikigü* dkşnapt iltin yine Magat ilke kelirler... “her ikisi Dakşināpatha ...yine Magadha ülkesine gelirler” (8/34–37 [53]).

üçegü ‘her üçü’ (< üç +egü).

Maitrisimit’de bu kelime şu şekilde geçer:

...bular üçegü kök kalıkdaki yolça uça kelip... “bu üçü gökteki yol boyunca uçarak geldiler” (7/8–10 [50]).

II.1.11. +kII

Marcel ERDAL, bu eklerin işlevlerini gruplara ayırarak incelemiştir. İlk olarak bu eklerin geometrik şekil adları yaptığını söyleyen ERDAL, *üç+kil* ‘üç köşeli, üçgen’, *tört+kil* ‘dört köşeli, dörtgen’ örneklerini vermiştir. İkinci olarak, bu ekler renk köklerine gelerek sıfatlar oluştururlar. ERDAL, *kız+kıl* ‘kızıl’ örneğini verip bu ekin +gII şeklinden bahsetmiş, /k/ ve /g/ kullanımının diyalekt farklarından kaynaklanmış olabileceğinden bahsetmiştir. Bu ekin +gII şekli hayvanların uzuv isimlerine gelerek vasıf adları yapmaktadır: *baş+gıl* ‘beyaz başlı hayvan’; *yal+gıl* ‘beyaz yeleli at’ (1991: 98–100). Muharrem ERGİN, bu ekin çok işlek olmadığını *kırkıl*, *içkil*, *dörtgül* örneklerinde bu ekin olduğunu ifade eder. Bu ekin ağızlarda işlek olduğunu belirten ERGİN, ekin her türlü şahıs, akrabalık, unvan isminden aile ve ev ismi yapmak için kullanıldığını kaydeder (2009: 178).

törtkil ‘dört köşeli, dörtgen’ (< *tört+kil*). Şinasi TEKİN, sözlük kısmında kelimeyi ‘murabba’ olarak anlamlandırmıştır (1976: 482).

Maitrisimit’de bu kelime şu şekilde geçer: ... yime ol kitumati kent uluşta bir bire king tüp *törtkil* dört kat altunun... (30/7–9 [79]) “yine o Ketumati şehrinde bir mil genişliğinde derin dörtgen dört kat altın ile..”.

II.1.12. +dUrXk

Marcel ERDAL, bu ekin insan ve hayvan vücudunun bölümleriyle ilgili nesne isimleri yaptığını belirterek *boyunduruk* ‘boyunduruk’ örneğini verir. Osmanlıcada

burunduruk ve *burunduk* örneğinin birlikte kullanıldığını aktaran ERDAL, *buruntuk* şekline Eski Uygurcada rastlanıldığını belirtir. Bu şeklin Codex Cumanicus’da da *ovuldux* örneğinde olduğunu zikreden ERDAL, *buruntuk* ve *burunturuk* şeklinin aynı olduğunu, +dUrUk’un daha erken dönemlerde +dUk şekline dönüşmeye başladığını kaydeder (1991: 104). Tahsin BANGUOĞLU, bu ekin az sayıda araç adları türettiğini belirtmiştir. BANGUOĞLU, ekin *durmak* fiilinden ‘tutan’ anlamında bir bileşenden gelmiş olabileceğini işlevinin ise insan ve hayvan organları adlarına gelerek onlarla ilgili alet adları yapmak olduğunu zikretmiştir (2011:170).

Maitrisimit’de bu ek sadece bir örnekte geçer:

buruntuk ‘burun halatı, ipi’ (< *burunduruk*). Sir Gerard CLAUSON, kelimeyi insanlar ve hayvanlar için duyu organı olarak anlamlandırmıştır. *burun* kelimesinin metaforik olarak ‘ön, önceki’ anlamında kullanıldığını da zikreder (1972: 366b). Hasan EREN, kelimeye ‘burun’ anlamının dışında ‘karanın yüksek ve dağlık kıyılarda, türlü biçimlerde denize uzanmış bölümü’ anlamını da verir. EREN, kelimenin Tkm. *burun*, Tat. *boron*, Nog. *burın*, Kırg. *murun*, Kklp. *murın*, Kaz. *murın* şeklinde kullanıldığını kaydetmiştir. EREN, Orta Türkçede kelimenin ‘burun, dağ doruğu, önce’ anlamlarıyla kullanıldığını söylemiştir. EREN, kelimenin diyalektlerde kullanılan *bura-* < *bur- ‘kokmak, koku vermek’ kökünden -(u)n ekiyle yapıldığı görüşündedir. Türkçede -n ekinin organ adlarında sıklıkla kullanıldığını *alın*, *beyin*, *bıkın*, *boyun*, *erin*, *taban* örneklerini vererek zikreder (1999: 64a). Tuncer GÜLENSOY, kelimenin hem organ ‘burun’ hem de ‘önce, evvel’ anlamına yer vermiştir. Kelimeyi *bur-un* şeklinde ayıran GÜLENSOY, kelimenin *bu-r- fiilinden türediğini ve esasen anlamının çıkıntı olduğunu söylemiştir. Kelimenin *burna* ‘önce, evvel, evvelki’, *burnağı* ‘önceki’

türevlerini de kaydetmiştir (2011: 187a). DS’de *burunduruk* kelimesine ‘hayvanların burunları üstüne takılan kıskaç’ anlamıyla rastlıyoruz (2009: 803b).

Maitrisimit’de bu kelime şu şekilde geçer: ...*buruntukın* küçeyü soydurur erdimiz... “gem ile zorla sürüklerdik” (110/6 [179]).

II.1.13. +çU ve +çUk

Marcel ERDAL, ekin nadir bir yapım eki olduğunu, en iyi örneğinin *artçu* ‘yük çantası’ kelimesi olduğunu söylemiş ve bu kelimenin Eski Uygur Türkçesinde sadece Maitrisimit’de geçtiğini belirtmiş ve kelimeyi *art* ‘ense’ köküne götürmüştür. Kelime DLT’de *arçt* ‘heybe’ şeklinde geçmektedir (DLT I: 124). ERDAL, bu kelime dışında bu ekle yapılmış *yérçü* (DLT III: 30) gövdesinden bahsetmiş ve bu kelimeye DLT’de ‘mezar’ anlamıyla rastlanıldığını belirtmiştir (1991: 106).

artçu ‘ heybe, yük çantası’ (< art+çu).

Maitrisimit’de kelime bir yerde geçer:

...amarıları *artçu* bibat... “bazıları artçu bibat?”⁶ (105/3 [175]).

+çUk eki için CLAUSON, genellikle metaforik anlamlar verdiğini, baka+çuk ‘kas’ (< *baka* ‘kurbağa’) örneğini verir. Bu ekin nadir kullanılan bir ek olduğunu söyleyen CLAUSON, ekin küçültme eki olduğunu da zikreder (1972: 12). ERDAL, +çU ekine +°k küçültme ekinin gelmesiyle oluşmuş bir ek olduğunu söyler. Bu ekle yapılan *yançuk* ‘el çantası’; *bagırçak* ‘değerli şeyler için bohça’ örneklerini verir (1991:

⁶ Şinasi TEKİN, bu kelimeye bir anlam vermemiş, dizininde kelimeyi *artçu?* (~arançu) şeklinde anlamlandırmadan bırakmıştır.

107). Kemal ERASLAN, ekin +çU ⊕ ok~ök unsurlarının birleşmesiyle oluştuğunu aktarmıştır (2012: 96).

yançuk ‘el çantası’ (< yan+çuk). Sir Gerard CLAUSON, kelimeye ‘el çantası ya da bele bağlanan küçük çanta’ şeklinde anlam vermiş ve *yan* köküne dayandırmıştır. Bazı fonetik değişikliklerle kelimenin Özbekçede, Kazan Tatarcasında ve Osmanlıcada ‘atın yan taraflarındaki zırh’ anlamıyla yaşadığının altını çizen CLAUSON, kelimenin Çağatayca’da, XIII. yüzyıl Kıpçakçasında ve XIV–XV. yüzyıl Osmanlıcasında ‘el çantası’ anlamıyla yaşadığını belirtmiştir (1972: 945a). Kelimenin *yan* kökünden geldiğini söyleyen ERDAL, bu kelimenin *artçu* (< art) kelimesiyle yakın anlamlı olduğunu, her ikisinin de köklerinin insan vücudunun bölümlerinden oluştuğunu dile getirir (1991: 106). Tuncer GÜLENSOY, *yançuk* ‘eğri, yamuk’ anlamında kelimeyi kaydetmiş, kelimenin Orta Türkçede ‘torba, kese’ anlamında olduğunu söyler (2011: 1051b).

Maitrisimit’de bu kelime sadece bir yerde geçer:

...*yançuk* kor osuglug... (105/ 2 [175]) “çantada kor gibi”.

II.1.14. +lAg

Genellikle yer adları yapan ek ile ilgili olarak Marcel ERDAL, +lA– isimde fiil yapan ek ile –(X)g fiilden isim yapan ekin birleşmesi sonucu oluştuğunu söyler. Örnek olarak *tarıg–la–g* ‘tarla’ kelimesini verir (1991: 108). Kemal ERASLAN, ekin soyut isimlerle yer ve hayvan isimleri türettiğini söylemiş, ayrıca ekin işlek olmayan bir ek olduğunun altını çizmiştir (2012: 99). Kaşgarlı Mahmut, +lIk ekinden bahsederken +lAg ekine değinmiş, /k/ ve /g/ arasındaki hükmün ayrı olduğunu +lAg şeklinin yalnız

mekân isimlerinde olduğunu söyler. Örnek olarak *tarıglag* ‘tohum ekilecek yer’; *turuglag* ‘durulacak yer’ kelimelerini verir (DLT I: 500–501).

tarıglag ‘tarla’ (< tarıg+lag). Sir Gerard CLAUSON *tarıg* kelimesinin *tarı–* fiil kökünden geldiğini söylemiş ve kelimeye ‘tarlayı sürmek, ekin ekmek’ anlamlarını vermiştir. CLAUSON, kelimenin Tuv. *tara* ‘mahsul, darı’, Kırg. *taru*, Az. ve Osm., Tkm. *darı* ‘darı’ anlamlarıyla kullanıldığının altını çizmiştir (1972: 537b–538a). Hasan EREN de kelimeyi tarıg–la+g şeklinde ayırır ve Eski Türkçe *tarıg* ‘ekin, bitki, arpa, buğday; tane, tohum; aşıklık’ anlamlarını verir. Macarcada eski bir Türkçe alıntı olarak *tarló* ‘tarla, anız’ biçiminin kullanıldığını aktarır (1999: 395b). Tuncer GÜLENSOY, kelimeyi tarı–g+lag şeklinde ayırmış ve *tarı–* köküne dayandırmıştır (2011: 862a). Abdulkadir İNAN, *tarla* kelimesinin en eski şeklinin *tarıglag* olduğunu ve *tarıg* kelimesiyle –la+g ekinden kurulmuş bir isim olduğunu zikreder ve gelişimini *tarıglag* > *tarılag* > *tarlag* > *tarla* şeklinde açıklar. İNAN, *tarıg* kelimesinin en eski anlamının ‘buğday ve darı’ olduğunu kabul etmemiş ve kelimenin en eski anlamının ‘tohum’ olduğunu ve kelimenin ‘soy, sülale’ anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Kelimenin Altay dillerinde ‘soy, kabile, tohum’ anlamına gelen *urug* kelimesiyle (urug–tarıg) birlikte anlamdaş kelime olarak kullanılmış olmasını örnek göstermiştir (1958: 103). Osman Nedim TUNA, bugün birçok Anadolu ağzında *tarı*’dan gelişen *darı*’nın ‘mısır tanesi, mısır’ şeklinde yaşadığını belirtmiş ve bu kelimenin en eski şeklinin *tarıg* olduğunu ve kelimenin *tarı–* ‘ziraat etmek’ fiilinden geldiğini söylemiştir. Ayrıca *tarla* (*tarıglag*) kelimesini de aynı köke bağlamıştır (1984: 87).

Maitrisimit’de bu kelime şu şekilde geçer:

...*taraglag* yirinte tökerler ötrü tarımış ı *taraglagı* tüşlög tamlığ bolur... “tarlasına dökerler; sonra işlenmiş bitki ve tarlası verimli olur” (109/6–8 [178]); ...*tarıglag* yirin kalınlıkların borlukların söğütün yimişin erksinip... “tarlaları, asmaları, bağları; ağaçlarını, meyvesini gasp edip” (73/40–42 [137]).

II.1.15. +çI

Başlıca fonksiyonu meslek adları yapmak olan ek, Eski Türkçeden bu yana işlek olarak kullanılmaktadır. Sir Gerard CLAUSON, ekin fâil isimleri yaptığını ve günümüzde de işlek olarak kullanıldığını söylemiştir (2007: 188). Marcel ERDAL, ekin Eski Türkçe boyunca ve bugün de en üretken eklerden olduğunu, insanların değişmeyen alışkanlıklarının ve uzman olarak yaptıkları işin adlarını yaptığını belirtmiştir (1991:110). Annamarie von GABAIN, ek için ‘yapanı bildirir’ ifadesini kullanmış ve Mo. *ci* ile karşılaştırmıştır. Bunun için *añçı* ‘avcı’ (< aň ‘av hayvanı’), *yadçı* ‘büyücü, yağmur büyücüsü’ (< yad ‘yağmur taşı’) örneklerini vermiştir (2003: 43). James Russell HAMILTON, eki ‘o meslekle uğraşan, o görevi yapan, o işi yapan ya da yapacak olan’ anlamı veren, isimden isim yapan ek olarak tanımlamıştır (2011: 252). Talat TEKİN, meslek mensubu ya da bir işi sürekli yapan anlamında adlar türettiğini dile getirmiş ve şu örnekleri vermiştir. *bedizçi* ‘ressam, heykeltıraş’, *ebçi* ‘eş, zevce’, *sığıtçı* ‘yas tutucu’, *tamgaçı* ‘mühürdâr’, *yagıçı* ‘savaşçı’, *yogçı* ‘yasçı’, *koñçı* ‘çoban’ (2000: 82). Petro İ. KUZNETSOV, ekin aslının –çık/–çik olduğunu ve *çık*– fiilinden türediğini, zamanla –çI/–çi şekline dönüştüğünü belirtmiştir (1997: 240). Muharrem ERGİN, ekin eskiden beri kullanılan, işlekliğini kaybetmemiş bir isim yapma eki olduğunu belirtmiş ve başlıca fonksiyonunun meslek ve uğraşma ile ilgili isimler yapmak olduğunu dile getirmiştir. ERGİN, bu ekle yapılan isimlerin mesleklerin uğraşma sahalarını bildirerek

şahısları ifade ettiklerini, şahıslarla ilgisi olmayan meslek isimlerinin ise +IIk ekiyle yapıldığını belirtmiştir (2009: 157). Tahsin BANGUOĞLU, ekin dilimizin en verimli üretim eklerinden biri olduğunu söylemiş, en eski ve esas işleyişinin isimlerden kılıcı adı (nom d'agent) yapmak olduğunu zikretmiştir. Bu ekin yazı dilimizdeki Arapça ve Farsçadan giren kelimeleri Türkçeleştirmede çok işe yaradığının altını çizen BANGUOĞLU *bestekâr > besteci, sanatkâr > sanatçı, hayırkâr > iyilikçi, kindâr > kinci* örneklerini vermiştir (2011: 162–163).

Maitrisimitde bu ekle yapılan kelime sayısı oldukça fazladır.

angçı ‘avcı’, *aşçı* ‘aşçı’, *basutçı* ‘yardımcı’, *buşıcı* ‘sadaka dilencisi’ (< Çin. 佈施 *bu shi* ‘sadaka’), *buyançı* ‘iyilik sever’ (< skr. punya ‘iyi amel, sevap’), *etçi* ‘kasap’, *keyikçi* ‘avcı’, *mangçı* ‘avcı’ (< mang ‘adım’), *nomçı* ‘vaiz’ (< nom < Sog. nwm < Yunanca nom(os) ‘din, dini kaide, vecibe, din kitabı ve bunun bir bölümü’), *oyunçı* ‘çalgıcı, oyuncu’, *ölütçi* ‘cellat’, *sasıçı* ‘çöp’, *satıgçı* ‘satıcı’ (< satıg ‘satış, fiyat’), *tapıgçı* ‘hizmetkâr’ (< tapıg ‘hürmet’), *tuzumçı* ‘yol kesen’, *yagıçı* ‘hasetçi, kinci’, *yarlıkançuçı* ‘merhametli’, *yulugçı* ‘satın alan’.

basutçı ‘yardımcı’ (< bas–ut+çı). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin ‘yardımcı’ anlamında kullanıldığını belirtmiş (1972: 372b) ve *basut* kelimesinin *bas–* kelimesinden geliştiğini ‘yardım, destek’ anlamında olduğunu kaydetmiştir (1972: 372a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

... toyn bolguçka *basutçı* bolsar... “rahip olacak bir kimseye yardım etse” (27/8–9 [77]); ...kiçigkiye ot üçüni yilig esinig *basutçı* iş bulup ökliyür bedüyür...

“küçücük bir ateşin sebebi, nedeni nasıl rüzgârı ve hava cereyanını kendisine yardımcı ve eş olarak alıp çoğalır ve büyürse” (41/35–37 [94]).

keyikçi ‘avcı’ (< keyik+çi). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *kéyik* kelimesinden geliştiğini aktarmıştır (1972: 755b). James Russell HAMILTON, kelimenin ‘büyük hayvan avcısı, geyik avcısı’ anlamında olduğunu kaydetmiştir (2011: 193).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...bir *keyikçi* er erdi... “bir de avcı vardı” (58/54 [116]); ...olar öngre ajunta angçı mangçı *keyikçi* ertiler... “bunlar evvelki âlemde avcı₂ idiler” (75/4–5 [141]).

küniçi ‘kıskanç’ (< küni+çi). Sir Gerard CLAUSON, *küni* kelimesinin ‘kıskanç’ anlamında olduğunu belirtmiş, ayrıca kelimenin metaforik olarak ‘kuma’ anlamında kullanıldığının da altını çizmiştir. CLAUSON, kelimenin Tkm. *güni* ‘kuma’ anlamında kullanıldığını kaydetmiş, ancak sadece Teleütçe’de *künü* ‘kıskanç’ olarak yaşadığını söylemiştir (1972: 727a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...*küniçi*.. irig sarsıg köngüllüg erdiler... “haset, kötü kalpliydiler” (57/3–4 [113]); ...kim yime kın kızgut kıltacı erserler *küniçi* yagıçı ... irinç yarlıg tınlıgları yazuk yanglukka tüşürgüçi erserler... “ışkence₂ edenler ise, kıskanç ve düşman ... sefil, perişan yaratıkları yanlışığa ve kötü yola yöneltenler ise” (82/25–28 [151–152])

yarlıkançuçı ‘merhametli’. Sir Gerard CLAUSON, kelimeyi ‘üstün alta verdiği emir’ olarak vermiş ve kelimenin ‘üstün alta hitabı’ olarak yan anlamı olduğunu da belirtmiştir. CLAUSON, kelimenin kökeninin etimolojik olarak açıklanamadığını

zikretmiştir (1972: 966b). CLAUSON, *yarlıka*– maddesine yer vermiş ve kelimenin **yarlıgka*– şeklinde olduğunu belirtmiştir (968a). Marcel ERDAL da kelimenin *yarlıg+ka*– şeklinde geliştiğini kabul etmiş ve kelimenin *erinçke*– fiiliyle kısmen benzer olduğunu belirtmiştir (1991: 462). Mustafa ÖNER, Şinasi TEKİN’in bu kelimeyi *yar* ‘salya, sümük, değersiz şey’ kökünden *yarlık* ‘sefil, fakir, acınacak durumda olan’ şeklinde geliştiğini, Burkancı ve Mani misyonerlerin vaazları sonucunda *yarlıgka*– ‘birisinin acısının farkına varmak, merhamet etmek, ihsan etmek’ fiilinin oluştuğunu, buradan da ‘vaaz vermek, dini öğretmek’ anlamını kazandığını ileri sürdüğü düşüncesini aktarmıştır. ÖNER, *yarlıg* ve *yarlıgka*– türevlerinin her ikisinin de *yarı* ‘yardım’ adından geldiğini belirtmiş, *yarı+lıg> yarlıg> yarlı* ‘yardım edilen, yardıma muhtaç, fakir’, *yarı+lıg* ‘yardımlık söz, ihsan, emir, buyruk’, *yarlıgka*– ‘yardımcı bulunmak, ihsan etmek, lütfetmek, buyurmak, emretmek’ şeklinde geliştiğini zikretmiştir (2004: 117–122). Tuncer GÜLENSOY, kelimenin < *yā ‘yansıma söz’ ⊕ +r ‘bağırma, duyurma, ilan etme’ kökünden geliştiğini söylemiş ve kelimenin Mo. *car* ve *caru+lık* kelimeleriyle ilişkili olduğunu belirtmiştir (2011:1077b). Hatice Şirin USER, *yarlıka*– fiilinin *teḡri*, *yer*, *teḡriken* sözleriyle ‘buyurmak, lütfetmek, esirgemek, ihsan etmek’ anlamında kullanıldığını belirtmiştir (2010: 409). Mehmet Vefa NALBANT, kelimenin *yal* veya *yar* şeklindeki bir kökten geliştiğine inanmaktadır. Bu köklerin ilk anlamlarının ‘su’ olduğuna, daha sonra ‘tükürük’ anlamından kelimenin biçimlendiğine inanan NALBANT, kelimenin bu anlamlarından daha sonra ‘dil’ anlamına geldiğini söyler ve bunu da ağzın içindeki sıvının yani tükürüğün konuşma için gerekliliğiyle ilgili olduğunu düşünür. NALBANT, bu kelimenin daha sonra *yarlıg*

şeklinde ‘ferman, emir’ anlamını kazandığını ve bu anlam genişlemesinin ‘dile ait olan, söz, hanın sözü, emir, buyruk’ şeklinde devam ettiğini zikreder (2010: 327–340).

Maitrisimit’de bu kelime şu şekilde geçer:

...ulug *yarlıkançuçı* bilig küçinte sansız tümen tınlıglarka asag tusu kılıu yarlıkadı... “fevkalade büyük merhameti sayesinde sayısız yaratıklara haşmetle hizmet etti” (4/7–10[45]); ...alku sansar içinteki tınlıgıg *yarlıgkançuçı* biliglig kolın koyumta kuça tutar men... “bütün Samsāra içindeki yaratıkları acıyan, şefkatli bir yol ile daima koynuma alayım!” (33/ 10–12 [82–83]).

tapıgçı ‘hizmetkâr’ (< tapıg+çı). Sir Gerard CLAUSON, *tap–* ‘hizmet etmek anlamını vermiş ve kelimenin, tanrıya hizmet etmek, anlamı da olduğunu belirtmiştir. Bu madde altında KB *tapugçıka tapsa ucuzluk bolur* ‘hizmetkâra hizmet etse değersiz olur’ örneğini vermiştir (1972: 435a). Tuncer GÜLENSOY, Eski Türkçe *tap–* ‘hizmet etmek, kazanmak’ anlamlarını vermiş ve bu fiil kökünün *tapıg* kelimesinin kökü olduğunu belirtmiştir (2011: 858a). Şinasi TEKİN, kelimeyi –çI yapım eki altında incelemiştir. Marcel ERDAL, kelimenin *tap–* fiil köküne gelen –(X)gçı isim yapan ekle genişlediğini belirtmiştir (1991: 373).

Maitrisimit’de bu kelime şu şekilde geçer:

...sekiz tümen tört ming *tapıgçı* bolgulgular... “84 000 hizmetkâr olanlar” (34/1–2 [84]); ...bizni osuglıg ok *tapıgçılar* erdiler... “bizim gibi saygılı kimseler vardı” (72/340 [136]).

II.1.16. +dAş

Ortaklık bildiren bu ek, Eski Türkçeden bu yana kullanılagelmıştır. Annamarie von GABAIN, bu ek için beraberlik, ortaklık, yoldaşlık bildirdiğini söylemiş ve ekin bulunma hâli eki +tA ve iş ‘eş’ birleşmesiyle oluştuğunu kaydetmiştir (2003: 46). Sir Gerard CLAUSON, ekin ortaklık bildirdiğini belirtmiş ve bulunma hali eki +dA ve eş kelimesinin birleşmesiyle oluşmuş olabileceğini zikretmiştir (1972: 13). Talat TEKİN, ekin fonksiyonundan bahsetmemiş, sadece *kadaş* ‘kardeş, yakın akraba’ < *kā ‘aile’ örneğini vermekle yetinmiştir (2000: 82). James Russell HAMILTON, ekin eklendiği isme ‘arkadaş, meslektaş, aynı duyguyu ya da işi paylaşanlar, birlikte olanlar, vb.’ anlamlar verdiğini belirtmiş, ekin bulunma hali –tA ⊕ eş ‘arkadaş’ = ‘falanca yerde, alanda, faaliyette arkadaş’ şeklinde ortaya çıktığını ileri sürmüştür (2011: 252). Marcel ERDAL, ekin yoldaşlık ve ortaklık bildirdiğini belirtmiştir. ERDAL, DOERFER’e atıfta bulunarak sondaki /ş/ sesinin –Xş– ortaklık, karşılıklık bildiren fiilden fiil yapan ek olduğunu belirtir. ERDAL, şu örnekleri verir: *ardaş* ‘arkadaş’ (< art ‘arka’), *könjüldeş* ‘gönül arkadaşı’ ; *koldaş* ‘arkadaş’ (1991: 119). Muharrem ERGİN, ekin sahasının çok geniş olmadığını, ancak tek tip isim yapmakta işlevliğini daima koruduğunu ve son zamanlarda örneklerinde artış bulunduğunun kaydeder. ERGİN’e göre ekin başlıca fonksiyonu eşitlik ortaklık, mensubiyet, bağlılık ifade eden isimler yapmaktır (2009: 167). Tahsin BANGUOĞLU, ekin pek verimli olmadığını, ancak anlatımı belirli, kullanışlı bir üretim unsuru olduğunu belirtmiştir. BANGUOĞLU, ekin fonksiyonunun kişiler arasında ortaklık, beraberlik bildiren *eşlik adları* (nom d’e communauté) ve sıfatlar yaptığını söylemiş ve ekin *karın+da eş* > *karın+daş* gibi bir yapıdan geliştiğini söyler (2011: 169–170).

Maitrisimit’de bu ekle yapılan yalnız bir kelime vardır.

kadaş ‘kardeş, yakın akraba’ (< ka+daş). Kelimenin *ka* kökünden geldiğini söyleyen CLAUSON, kelimeye ‘aynı ailenin üyesi’ anlamını vermiş ve kelimenin bazen ‘komşu, yoldaş, arkadaş’ anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir. Eski Türkçede *ka kadaş* şeklinde ikileme halinde yaygın biçimde kullanıldığının da altını çizmiştir (1972: 607a). James Russel HAMILTON, kelimenin Çince **ka* ‘aile’ ⊕ +daş şeklinde geliştiğini ya da *ka* ‘zarf, kap’ ⊕ +daş ‘aynı zarfta (ana karnında) yatmış iki kişi’ şeklinden gelişmiş olabileceğini aktarmıştır (2011: 178). Tuncer GÜLENSOY, *kadaş* maddesine yer vermiş ve kelimenin halk ağzında kullanıldığını belirtmiştir. O da kelimenin kökünü Eski Türkçe *kā* ‘akrabalık bildiren söz’ köküne dayandırmış ve Anadolu ağızlarında kelimenin *kada*, *kadak*, *kadaş*, *kade*, *kadik*, *kadiko*, *kağa* şekillerinin yaşadığını kaydetmiştir (2011: 450b).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...belgürmişin ukup işidip *kadaşı*... “belirdiğini görüp işitip, arkadaşı” (8/33 [53]).

II.1.17. +IXk

Eski Türkçenin en işlek isimden isim yapan eklerinden biri olan bu ekin başlıca fonksiyonu isimlerden alet ve yer isimleri ile sıfatlar yapmaktır. Annamari von GABAIN, ekin soyut ve müşahhas isimler ve sıfatlar yaptığını, Moğolcada da ekin aynı olduğunu kaydetmiş ve *agılık* ‘ambar, hazine’, *yimişlik* ‘meyve bahçesi, bahçe’, *kınlık* ‘hapisane’, *sıwlık* ‘su kabı’ (2003: 44). Sir Gerard CLAUSON, ekin soyut ve somut isimler yaptığını ve hala işlek bir ek olduğunu belirtir (2007: 189). James Russell

HAMILTON, ekin genelleşme bildiren isimden isim yapan ek olduğunu belirtmiş, soyut isimler ile yer adları ve bir şeyin nerede bulunduğunu anlatan kelimelerin bu ekle oluşturulduğunu ifade etmiştir. HAMILTON, ekin tıpkı -lXg eki gibi *il-* ‘takılı, bağlı, asılı, ilintili olmak’ $\oplus$ -k ekinin birleşmesiyle oluştuğunu ileri sürmüştür (2011: 257). Talat TEKİN, ekin işlevinden bahsetmemiş, ancak şu örnekleri vermiştir: *beglik* ‘bey olmaya layık, bey olacak olan’, *eşilik* ‘hanım olmaya layık, hanım olacak olan’, *özlük* ‘şahsi, kişiye ait’, *bugralık* ‘buğra olacak olan, buğra olabilecek’ (2000: 85). Marcel ERDAL, bu ekin oldukça işlek olduğunu ve en eski metinlerden modern dillere kadar bu ekin canlı bir şekilde kullanıldığını belirtmiştir. ERDAL, ekin -Xm +lXk; +çI +lXk şekillerinin sıklıkla kullanıldığını belirtmiş ve bunlara -gU+lXk yapısını da eklemiştir. Ancak bu yapıyı diğerlerinde ayrı tutarak bu yapının fiil çekiminde de kullanıldığını zikretmiştir. Erdal, ekin görev ve statü bildiren isimler yaptığına değinmiş ve *beglik* urı oğlın kul boltı, *eşilik* kız oğlın kün boltı örneğini vermiştir (1991: 121). Kaşgarlı Mahmut, bu ek için ‘başka bir şey için hazırlanmış olan nesnenin adı olmaktır’ ibaresini kullanmış ve *sırulukluk yıgaç* ‘sırık yapmak için hazırlanmış ağaç’, *tukaklık ağaç* ‘süzek yapmak için hazırlanmış ağaç’ örneklerini vermiştir. Buna ek olarak Kaşgarlı, bu ekin bir şeyin yetiştiği yer adı yaptığını belirtmiş ve *kabaglık* ‘kabak yetişen yer’; *kagunluk* ‘kavun yetişen yer’ örneklerini vermiştir (DLT I: 505). Muharrem ERGİN, ekin bir nesnenin bir vasfını bildirerek sıfat gibi kullanılan isimler yaptığı gibi nesne adı olarak kalıcı isimler de oluşturduğunu belirtmiş ve ekin başlıca işlevinin isimlerden yer, alet, topluluk isimleri, mücerret isimler ve sıfat yapmak olduğunu söylemiştir. ERGİN, ekin asıl işlevinin sıfatlardan isim yapmak olduğu halde sıfat olarak kullanılmayan isimlerden sıfat yaptığını belirtmiş ve şu örnekleri vermiştir: *günlük*, *aylık*, *yıllık*,

yemeklik, dolmalık, kiralık, yolluk, odalık (2009: 155). Tahsin BANGUOĞLU, çok işlek bir ek olduğunu ve bu ekin çekim ekini andıran bir kullanımının olduğunu belirtmiştir. Adlara gelerek ‘için’ takısı anlatımında bir ‘içinlik hali’ (destinatif) meydana getirdiğini dile getiren BANGUOĞLU, ‘elli kuruşluk bilet üç günlük iş yarınlık çay şekeri var’ örneklerini vermiştir. O da ekin alet isimleri, mekân adları ve topluluk adları yaptığının altını çizmiştir. Ekin fonksiyonlarını sıralayan BANGUOĞLU, çekim eki anlatımına uygun olarak adlara gelip ‘içinlik sıfatları’ yaptığını belirtmiştir: *yazlık şapka, bayramlık elbise*, vs. (2011:193–194).

Maitrisimit’de bu ekle yapılan kelimeler oldukça fazladır:

agılık ‘hazine, ambar, antrepo, depo’, *aşlık* ‘mutfak’, *borluk* ‘üzüm bağı’, *ergülük* ‘ikametgâha ait olan, evli, haneli, evle ilgili’, *edgülük* ‘iyilik’ *kamağlık* ‘umumi olarak’, *kınlık* ‘hapisane, ceza evi’, *kışlık* ‘kışlık’, *konukluk* ‘misafirlik, menzil, konak’, *köligelik* ‘gölgelik’, *kürilik* ‘desilitre, ölçek, hacim ölçüsü’, *orunluk* ‘taht’, *suvsalık* ‘susama, içki düşkünü, ayyaş’, *tütsüglük* ‘tütsü yakılan nesne’, *yimişlik* ‘bahçe, ağaçlık’.

agılık ‘hazine’ (< agı+lık). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin XI. yüzyıldan sonra genellikle ‘ipek’ anlamında kullanıldığını, daha önceki metinlerde ise kelimenin ‘hazine’ anlamında kullanıldığını belirtmiştir. CLAUSON, kelimenin Uygurcada *barım* kelimesiyle birlikte ikileme oluşturarak *agı barım* şeklinde kullanıldığını dile getirir (1972: 78a). Klaus RÖHRBORN, *agılık* maddesine yer vermiş ve *aglık/aglıg* şekillerinin olduğunu da belirtmiştir. Kelimeyi agı+lık şeklinde tahlil eden RÖHRBORN, kelimeye ‘hazine’ anlamını vermiştir (1977: 63b). Osman Nedim TUNA

akça kelimesinin kaynağının Eski Türkçe *agı* ‘kıymetli ipek kumaş, hazine, para’ olduğunu, Farsçanın etkisiyle küçültme eki alarak *agiça* > *akça* şeklinde geliştiğini dile getirmiştir (1961: 547). Hatice Şirin USER, *akça* kelimesinin kökeninden bahsederken bu kelimenin *agı* ‘mal, mülk, servet, hazine, ipekli kumaş’ sözünden küçültme eki +çA ile genişleyerek *akça* şeklini aldığını ve para birimi olarak kullanıldığını söylemiş ve bu görüşü ilk ortaya atanın RAMSTEDT olduğunu belirtmiştir (2004: 132–133).

Maitrisimit’de bu kelime şu şekilde geçer:

...kamag *aglıkımtakı* ed tavarımın buşıçı koltguçı dıntarlar ilitdiler...
“hazinemdeki bütün malımı mülkümü sadakacı₂ rahipler götürdüler” (12/46–48 [59]);
...üç *agılık* nomug... “üç hazine(den ibaret) dini” (69/2–3 [129]).

edgölük ‘iyilik’ (< edgü+lük). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin ahlakî olarak iyi anlamına geldiğini belirtmiş ve bu kelimenin kısmen eşanlamlısının *yahşı* olduğunu söylemiştir. Bu kelimenin modern şeklinin *ezgi*, *izgi*, *eyi*, ve *iyi* olduğunu söyleyen CLAUSON, kelimenin kökeniyle ilgili bir şey söylememiştir (1972: 51). Klaus RÖHRBORN, kelimenin *ed- fiil kökünden –gU fiilden isim yapma ekiyle geliştiğini belirtmiştir (1977: 338b). Tuncer GÜLENSOY, kelimenin *ed ‘değer, kıymet, mal’ kökünden +gü ekiyle geliştiğini söylemiştir (2011: 444a). İlknur KARAGÖZ, ed ‘değer, kıymet, mal’ ⊕ +gü ekiyle geliştiğini söyler ve bir kelimenin temel anlamını kaybetmeden önce temel anlamıyla ilişkili olan yeni kavramlar anlatması bilgisine dayanarak bu kelimenin ‘çok’ anlamıyla kullanılmış olabileceğini belirtip şu örneği verir: *edgü bilge kişig edgü alp kişig yorıtmazmış* ‘çok bilgili insanı, çok cesur insanı yürütmezmiş’ (2006: 129–130).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...etüzüngüzlerke *edgölükün* körü iş işlengler... “kendiniz için selameti görün (ve ona göre) amel edin!” (51/41–42 [106]).

köligelik ‘gölgelik, çardak’ (< kölige+lik). Sir Gerard CLAUSON, *kölige*’ye ‘gölge’ anlamı vermiş ve *köli*– fiiline götürmüştür. Kelimenin Hak. *kölek*, Tuv. *xölege*, Kırg. *kölökü/kölönkö*; Kzk. *kölökö*; Özb. *kulanka* şeklinde yaşadığını kaydetmiştir (1972: 718a). CLAUSON, *köli*– ‘gölgelenmek, gölgeler içinde olmak’ anlamını vermiş ve kelimenin *kölit*– şeklinin olduğunu da altını çizmiştir. CLAUSON, Hakasça’da kelimenin metaforik olarak ‘gömmek’ anlamında kullanıldığını belirtmiş ve *ölüg kölidi* ‘ölü gömüldü’ örneğini vermiştir (1972: 716a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...bra askug *köligelik* ed tavarlar közünti... “çardak, gölgelik (için lüzumlu) şeyler göründü (18/33–34 [66]); ...erdnilig *köligelik* başınta tegzinü... “cevherli gölgeliği başının üstünde çevirip” (35/10–11 [85]).

yimişlik ‘bahçe, ağaçlık’ (< yimiş+lik). Sir Gerard CLAUSON, *yemiş* maddesine değinmiş ve kelimeye ‘meyve’ anlamını göstererek kelimenin *ye*– fiilinden geldiğini ve –miş ekini aldığını kaydetmiştir. Kelimenin *tüş yemiş* ‘meyve’ şeklinde Eski Uygur Türkçesinde kullanıldığını zikreden CLAUSON, kelimenin Karahanlı ve Çağatay Türkçesinde de aynı anlamda kullanıldığını belirtmiştir (1972: 938b). Gerhard DOERFER, kelimeyi *ye*– fiiline dayandırıp kelimeyi ‘essen’ [yemek] olarak anlamlandırır. Kelimenin Arapçaya *yāmiş* ‘kuru meyve’ ve Moğolcaya *jemiş* ‘kuru

meyve’ olarak geçtiğini kaydetmiştir (TMEN 1898 [195]). Kelime DLT’de *yemiş* ‘meyve’ şeklinde kaydedilmiş, ancak *yemişlik* şekline rastlanılmamıştır (DLT I: 251).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...kitumati balıktın önüp (supuşpit) *yemişlik* tapa... “Ketumati şehriden çıkıp koruluğa doğru (gelirler)” (49/5–6 [102]); ... supuşpit *yemişlikke* bardı... “Supuşpita koruluğuna vardı” (50/30 [104]).

aşlık ‘mutfak’ (< aş+lık). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin kökünün *aş* olduğunu söylemiş ve kelimeye ‘yiyecek, erzak, tahıl’ anlamını vermiştir. Eski Türkçe *aşlık* kelimesinin ‘mutfak’ anlamına geldiğini zikreden CLAUSON, bu kelimenin mutfak anlamı dışında ‘buğday’ anlamının olduğunu da belirtmiştir (1972: 261b). Gerhard DOERFER, kelimeye ‘gıda’ anlamını vererek özellikle de ‘millî yemek’ anlamının olduğunu vurgulamıştır. Kelimenin Türkçeden Arapçaya *aşşı* ‘aşçı’ şeklinde geçtiğini belirtmiştir (TMEN 481 [59–61]). Klaus RÖHRBORN, *aş* maddesine değinmiş ve kelimeyi farazî bir **a*– ‘büyümek veya yemek’ fiil köküne dayandırmıştır (UW: 237a). Tuncer GÜLENSOY, *aşlık* kelimesine değinmiş ve kelimeye ‘aşevi, mutfak; zahire’ anlamlarını vermiştir. GÜLENSOY kelimenin Anadolu Ağızlarında *aşlık*, *aşlıh*, *aşluk* şeklinde yaşadığını belirtmiştir (2011: 86b).

Maitrisimit’de kelime şu şekillerde geçer:

...kışlık *aşlık* kaznakları alku kurunlug kap kara tütün tokımış belgürtir... “kışlık (?) mutfak ve kiler hep kurumlu, kapkara duman sürülmüş (gibi) zühûr ettirir (101/36–38 [172]).

II.1.18. +sXz

Türk dilinin ilk yazılı kaynaklarından bu yana işlek bir şekilde kullanıldığı tespit edilen bu ek yokluk bildirir. Annamari von GABAIN, bu ekin yokluk bildirdiğini ve sıfat yaptığını söyleyip ve isimden sıfat yapan ekler bahsinde +sIr ekinin +sIz ekiyle karşılaştırılması gerektiğini belirtmiştir (2003: 45, 48). Talat TEKİN, ek için yokluk sıfatları türettiğini söyler (2000: 86). Marcel ERDAL, ekin çok yaygın ve işlek bir ek olduğunu, isimlere ve isim yapılarına ve sıfatlara geldiğini belirtir. ERDAL, ekin sadece +IXg ekinin karşıtı olmadığını, aynı zamanda *birle*'nin de karşıtı olduğunu belirtmiş *xrwx*'nlar iş *ayguçsız* kirmezün, *xrwx*'nlar iş ayguçlar *birle* turup *ötünzünler* örneğini vermiştir. ERDAL, ekin vasıta eki +°n ile birlikte kullanımının olduğunu zikretmiş ve +sIzIn yapısının altını çizmiştir. Ekin kökenine de kısaca değinen ERDAL, ekin +sIrA ekiyle ilgili olabileceğini belirtmiştir (1991: 131–137). Petro İ. KUZNETSOV, bu ekle ilgili çeşitli görüşlere yer vermiş, daha sonra kendi görüşünü belirtmiştir. Ekin, VAMBERY ve HABİÇEV gibi *sız*– ‘erimek’ fiilinden geliştiğini savunur. Örnek olarak DLT’de *yag sızdı* ‘yağ eridi’ cümlesini vermiş ve bunun zamanla *yag sız* şeklinde olduğunu dile getirmiştir. KUZNETSOV, fiilin henüz ek olmadan *yag, kar, buz, küç, tın* vs. gibi erimekle yok olmaya istidadı olan nesnelere simge olan isimlere eklendiğini düşünmektedir (1997: 244). Kemal ERASLAN, ekin yokluk ve olumsuzluk bildirdiğini, sıfat mahiyetinde isimler oluşturduğunu ve yaygın bir kullanımının olduğunu belirtmiş, ekin n ağzında –saz/–sez şeklinde olduğunu ve +sır/+sir ekinin paraleli olduğunun altını çizmiştir (2012: 102). Ali CİN, tarihî ve modern Türk dili alanında yaygın olarak kullanılan ekin, isimden herhangi bir özelliğin, bir şeyin varlığına, yokluğuna, azlığına işaret eden sıfatlar yaptığını belirtmiş, ayrıca ekin, her ne kadar –II/–IU ekinin karşıtı gibi kullanılsa da bu karşıtlığın sağlanamadığı durumlar

olduğunun *pahalı* X *ucuz*, *hızlı* X *yavaş* örneklerini vererek düşüncesini dile getirir (2004: 35).

Maitrisimit’de bu ek oldukça çok kullanılmıştır. Bu ekle yapılan kelimelerin bazıları şöyledir:

adasız ‘tehlikesiz’, *alkınçsız* ‘sonsuz’, *angsız* ‘ayırmadan, tümüyle’, *aşsız* ‘yemeksiz’, *aymançsız* ‘korkusuz’, *basınçsız* ‘baskısız’, *belgüsüz* ‘belirsiz’, *börisiz* ‘düşmansız’, *burunsuz* ‘burunsuz’, *buyansız* ‘sevapsız’, *egsüksüz* ‘eksiksiz’, *emgeksiz* ‘sıkıntısız’, *inagsız* ‘melcesiz, dayanaksız’, *irtsiz* ‘vergisiz’, *korkınçsız* ‘korkusuz’, *körksüz* ‘çirkin, yakışıksız’, *nomsuz* ‘kanunsuz, töresiz’, *oksuz* ‘gelişigüzel, nasipsiz’(MAİTR.), *ögsüz* ‘annesiz; akılsız’, *sansız* ‘sayısız’, *tebrençsiz* ‘sabit, sallanmaz’, *tıdıksız* ‘yasaksız, engelsiz’, *üzüksüz* ‘durmadan, daima’.

adasız ‘tehlikesiz’ (< ada+sız). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin Uygur Türkçesi dışında kaydedilmediğini ve bu kelimenin sıklıkla ikileme olarak *ada tuda* ‘tehlike’ şeklinde kullanıldığını kaydetmiştir. Bu kelimenin anlamının ele geçen metinlerden yola çıkarak ‘tehlike’ olduğunu kaydeden CLAUSON, Mo. *ada* ‘şeytan, kötülük, ruh’ kelimesiyle aynı olduğunu söyler (1972: 40a). Klaus RÖHRBORN, *ada* kelimesinin kökeninin belirsiz olduğunu belirtmiş ve kelimenin *tuda* kelimesiyle birlikte ikileme oluşturduğunu kaydetmiştir (UW: 43b).

Maitrisimit’de şu kelime şu şekilde geçer:

...kalın kutın igsiz togasız *adasız tudasız* ögrünçü... “büyük saadetlerle (vücudu) hastaliksız₂, tehlikesiz₂ ve sevinçlerle” (1/44[40]); ...bu buyan üçinte közünür etüzleri

adasız tudasız uzun kalın kutın... “bu sevap sayesinde, halen sağ olan vücutları tehlikesiz (olsun), uzun ve büyük saadetlerle...” (1/ 67–68 [41]).

tıdksız ‘yasaksız, engelsiz’ (< tıdık+sız). Sir Gerard CLAUSON, bu kelimenin *tıd*– ‘engel olmak’ kökünden geldiğini söyler ve bu kelimenin çeşitli fonetik değişikliklerle modern dillerde yaşadığını kaydeder (1972: 452b). DLT’de *tıd*– ‘geri koymak, men etmek’ (DLT II: 292) anlamında geçmiş aynı zamanda fiilin *tıt*–, *tıy*– şekilleri de kaydedilmiştir. Divanda *tıdıg* ‘bir şeyden alı koyma, engel olma’ (DLT I: 373) şeklinde isim hali ile kaydedilmiştir.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer: ...törlüg *tıdıgın*... “çeşitli engellerini” (57/17 [114]).

boşgutsuz ‘öğrenmeyen’ (< boşgut+suz). Sir Gerard CLAUSON, *boşgut* kelimesini < **boşgu*– fiiline dayandırmış ve *adınaguka boşgut buşgurmakın sever* ‘başkalarına öğretmeyi sever’ örneğini vermiştir (1972: 379b). DLT’de kelime *buşgut* ‘çırak, zanaat çırağı’ olarak kaydedilmiştir (DLT I: 451).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...ölürür atlıg *boşgutsuz* tınlıg bar tömkesez üçün arhant kutın bulur... “öldürür adlı öğrenmeyen bir yaratık vardır. Cahil olmadığından veliliğe ulaşır” (2/1–3 [41]); ...bu üçünç *boşgutsuz* arhant dıntar titir... “bu üçüncü öğrenmeyen velidir” (2/9–10 [41]).

sansız ‘sayısız’ (< san+sız). Sir Gerard CLAUSON, kelimeyi *san* köküne dayandırmış ve kelimenin ‘sayısız’ anlamında kullanıldığını belirtmiştir. CLAUSON,

VIII. yüzyıl Türkçesinde kelimenin *sansız* şeklinde olduğunu, ancak modern dillerde bu şeklin dışında Az. *saysız*; Osm. *sayısız* şeklinde olduğunu kaydetmiştir (1972: 842a). CLAUSON, *san* maddesine de yer vermiş ve kelimeyi *sa-* ‘sayı saymak, hesaplamak’ fiil köküne dayandırmıştır. Eski Türkçe *say-* ‘saygı duymak’ gövdesinin de bu fiilin anlam ve şekilsel olarak genişlemiş şekli olduğunu zikreder (1972: 830b).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...*sansız* öküş kötüşvr bayagutlar evleri barkları... “sayısız zenginlerin evleri barkları” (3/21–22 [44]); ...küçinte *sansız* tümen tınlıglarka asag tusu kılı yarlıgkadı... “sayesinde sayısız yaratıklara haşmetle hizmet etti” (4/8–10 [45]).

yitinçsiz ‘ulaşılamayan’ (< yitinç+sız). Sir Gerard CLAUSON, kelimeyi **yét-in-ç* şeklinde açıklamış ve *yétinçsiz* gövdesine ‘ulaşılamayan, yetişilemeyen’ anlamlarını vermiştir. Kelimenin genellikle *yétiz* ‘geniş, engin’ kelimesiyle birlikte kullanıldığını belirten CLAUSON, *bu yétinçsiz yétiz yagız yér* ‘bu ulaşılamayan engin kahverengi yer’ örneğini vermiştir (1972: 892a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...burkannıng sakınu *yitinçsiz* edgüsin öp sakınıp inçe tip tidi... “Burkan’ın düşünmekle erişilmeyen meziyetlerini düşünüp idrak etti ve şöyle dedi” (13/11–13 [60]); ...ança sav yarlıkadukta *yitinçsiz* yitiz yagız yir tebreyür... “bunca sözleri buyurdukta erişilmeyecek kadar yüksek olan yağız yer titrer” (48/22–23 [102]).

II.1.19. +IXg

Eski Türkçeden bu yana işlek bir şekilde kullanılan bu ek sıfat yapan ek olarak anılır. Annamarie von GABAIN ekin, bir şeyle teçhiz edilmiş olmayı bildirdiğini ve sıfat yaptığını dile getirmiş ve Mo. +lik ‘bir şeyle teçhiz edilmiş olan şey’ yapısına gönderme yapmıştır (2003: 44). Talat TEKİN, ekin sahip olma anlamında sıfatlar türettiğini belirtmiştir (2000: 84). James Russell HAMILTON, ekin ‘ile donatılmış, ..ya ait, ...ya bağlı, ...köknli’ anlamları verdiğini zikretmiş, ekin *il-* ‘takılı, bağlı, ilintili olmak’ fiiline $\oplus$ -g ekinin gelmesiyle oluştuğunu ileri sürmüştür (2011: 257). Marcel ERDAL, +IXg ve +IXk eklerinin Uyurca yazmalarda son seslerinin ayırt edilemediğini, ancak Arap harfli yazmalarda bu ayrımın yapılabildiğini belirtmiştir (1991: 139). Petro İ. KUZNETSOV, BÖHTLİNGK’in +lig ekini benzer anlamı olan -IA- ekinden çıkardığını (Yakutça -lāh, -leh, -loh), BANG’ın +l ekiyle /l/ ünsüzünü içinde bulunduran bazı diğer ekleri *il-* ‘takmak’ fiiline (-lig < -(i)lig/k < il-ik) dayandırdığını aktarmış ve +lig ekinin kökeninin ortaya atılmasındaki zorluğun sebebini başındaki /l/ ünsüzünün Türkçede önses durumunda hiç görülmemesine bağlamıştır. Bu /l/ ünsüzünün kökünde bulunan başka bir ünsüzün yerini tuttuğunu iddia etmiş ve ekin -sıg > +sX benzerlik ifade eden eke dayandığını ileri sürmüştür. Bu görüşüne dayanak olarak /l/ sesinin /ş/ ve dalsesleri olan s, z, t, c vb. gibi seslerle karşılıklı uygunluğunu göstermiştir (1997: 242–243). Sir Gerard CLAUSON, ekin iyelik bildiren sıfatlar oluşturduğunu ve sık kullanılan bir ek olduğunu dile getirmiştir (2007: 189). Muharrem ERGİN, bu ekin asıl işlevinin sıfat olarak kullanılan vasıf isimleri yapmak olduğunu ve bu ekin bir nesnede bir nesnenin bulunduğunu, bir nesnenin bir nesneye sahip olduğunu veya bir nesnenin bir nesneye bağlı bulunduğunu gösteren isimler yaptığını zikretmiş, ancak en geniş işlevinin sahiplik isimleri yapmak olduğunun altını çizmiştir (2009:

159). Tahsin BANGUOĞLU, ekin Eski Türkçeden beri yaygın ve her isme gelen bir ‘donanma hali’, ‘kimli hali’ eki niteliği taşıdığını söylemiştir (2011: 191–192).

Maitrisimit’de bu ekle yapılan kelime sayısı oldukça fazladır.

agrıglıg ‘hastalık’, *altunlug* ‘altınlı, altın gibi’, *asıglıg* ‘faydalı, kazançlı’, *atlıg* ‘ünlü’, *balıklıg* ‘şehirli’, *bıçgulug* ‘bıçaklı’, *çeçeklig* ‘çiçekli’, *erdemlig* ‘erdemli’, *erklig* ‘güçlü, kudretli’, *etüzlüg* ‘gövdeli, cisimli’, *karınlıg* ‘karınlı, karına ait’, *itiglig* ‘donatılmış, işle uğraşan’, *kılınçlıg* ‘kılınçlı, iş yapıcısı’, *kirtgünçlüg* ‘inanılır kimse, inancı yerinde olan’, *kutlug* ‘mesut, kutlu, uğurlu’, *küçlüg* ‘güçlü’, *öglüg* ‘annesi olan’, *tegimlig* ‘layık olma, müstahak’, *yıdlıg* ‘kokulu’.

atlıg ‘adlı, meşhur’ (< at+lıg). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin genellikle özel adlardan sonra kullanıldığını belirtip kelimenin daha çok ‘iyi isme sahip, ünlü ve seçkin’ anlamlarında kullanıldığını zikretmiştir (1972: 54b). Klaus RÖHRBORN, kelimenin en çok kullanılan anlamının ‘iyi itibar, şöhret, onur’ olduğunu belirtmiştir (UW: 272b).

Maitrisimit’de kelime şu şekillerde geçer:

....ölürür *atlıg* boşgutsuz tınlıg bar ... “öldürür adlı öğrenmeyen yaratı vardır” (2/1 [41]); ...kaltı gotiki *atlıg* arhant toyın kentü yülügüsi öze bogzın bıçıp nırvanka bardı... “tıpkı Godhika adlı bir veli–rahibin, kendi usturası ile boğazını kesip Nirvanā’ya ulaşması gibi” (2/6–9 [41]).

kutlug ‘kutlu, mutlu’ (< kut+lug). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin esasen ‘cennetin iyiliğine sahip olma’ gibi bir anlama geldiğini, ancak yaygın olarak daha çok

‘şans, mutluluk, kutsallık’ anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir (1972: 601a). CLAUSON, ayrıca ele aldığı *kut* maddesinde kelimenin anlamının mistik olarak ‘cennetin iyiliği’ anlamına geldiğini ve ‘iyi şans’ anlamının buradan geliştiğini söylemiştir (1972: 594a). Gerhard DOERFER, kelimenin *kut* kelimesinden geliştiğini söylemiş ve kelimenin ‘mutlu, mübarek’ anlamlarında olduğunu kaydetmiştir (TMEN 1568 [551]). Tuncer GÜLENSOY, *kut* kelimesine ‘uğur, baht, talih, mutluluk’ anlamlarını vermiş ve kelimenin **ku-* ‘akıtmak, akmak, çıkmak, yayılmak,’ $\oplus$ *-t* isim ekinden geliştiğini aktarmıştır (2011: 581b).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...yir tengrisining dıdımı pasakinge okşatı *kutlugda kutlug* kitumati atlıg kent uluşta... “yer tanrısının tacına benzeyen, baahtiyarlar bahtiyarı Ketumati adlı şehirde” (3/25–28 [44]); ...söki *kutluglar* öngreki bilgilerde antag işidmişim bar... “eski azizler (bahtiyarlar), evvelki hakimlerden şöyle işittim” (9/31–32 [55]).

teginlig ‘lâayık olma’ (< *tegin*+*lig*). Sir Gerard CLAUSON, kelimeye ‘kıymetli, saygıdeğer’ anlamını vermiş ve Budist metinlerde çoğunlukla *ayagka teginlig* ‘saygıya layık’ şeklinde kullanıldığını belirtmiştir (1972: 482b). CLAUSON, kelimeyi *teg-* köküne dayandırmıştır (1972: 482a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçmektedir

... edgüsin erdemin bulgalı *teginlig* bolur... (2/27 [42]) “iyiliğine faziletine ulaşmaya layıktır”; ...ayagka *teginlig* tözün maytrı bodisvt... “hürmete layık, asil Maytrı bodisvt” (3/37 [44]).

tınlıg ‘canlı, insan, yaratık’ (< tın+lıg). Sir Gerard CLAUSON, Eski türkçe’de iki tane *tın* kelimesinin olduğunu, bunlardan birinin ‘soluk, nefes’ ikincisinin ise ‘dinlenme, huzur’ anlamında olduğunu belirtmiştir. CLAUSON, bunların muhtemelen ‘nefes’ ve ‘dinlenme’ anlamlarında kullanılan aynı kelime olduğunu belirtmiştir (1972: 512a). CLAUSON, ayrıca kelimenin modern dillerde ‘ruh, hayat’ anlamlarında kullanıldığını söyleyip ve *dım* şeklinin olduğunu da altını çizmiş ve *tını uzun* ‘ömrü uzun’ örneğini vermiştir. Kelimenin Hakasça’da *tım* ‘sessiz’ anlamında kullanıldığını kaydetmiştir (1972: 512a). Eski Türkçe *tınlıg* kelimesi ise ‘nefese sahip olan’ anlamından gelişerek ‘canlı’ anlamında kullanılmıştır.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer: ...yavaniki *tınlıglarag* kutgaru yarlıkap... “her cins varlığı kurtarıp” (1/32–33 [40]); ...etüzin küzedür atlıg boşgutsuz *tınlıg* bar... “‘vücudunu koruyan’ adlı öğrenmeyen bir yaratık vardı” (2/11–12 [41]).

törlüg ‘türlü, çeşitli’ (< *tör+lüg). Sir Gerard CLAUSON, kelimeyi *törlüg* şeklinde almış ve kelimeye ‘tür, çeşit’ anlamı vermiştir. CLAUSON, kelimedeki orijinal sesin /ö/ olduğunu, sonradan /ü/ sesine dönüştüğünü zikretmiştir. Kökeninin belirsiz olduğunu kaydeden CLAUSON, kelimedeki *tör* kökünün ‘onur yeri’ anlamındaki *tör* ile hiç bir ilişkisinin olmadığını söylemiştir (1972: 546a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

... ilki ajunta öküş *türlüg* buyan edgü kılınç kılmış... “ilk alemde çok çeşitli sevaplar” (1/5–6 [39]); ...bu muntag *türlüg* tözünlerin tıkmış teg tolu bursong kuvrag erdni... “bunca çeşitli asillerden teşekkül eden cemaat cevheri” (2/49–52 [43]).

II.1.20. +dX_η

Eski ve artık üretken olmayan birkaç kelimedede görülen bir ektir. Marcel ERDAL, bu ekin eklendiği isimle benzer anlamlı, yeni bir isim türettiğini belirtmiş ve *aydıñ* örneğini verip *ay* ile *aydıñ* kelimelerinin arasında anlamsal açıdan pek bir fark olmadığını söylemiştir (1991: 155– 156). Annamarie von GABAIN, –tIn ekini zikredip bu ekin sıfat yaptığını belirtmiştir (2003: 46). Sir Gerard CLAUSON, bu ekin işlevinin belli olmadığını belirterek şu örnekleri vermiştir: *odtuñ* < od ‘ateş’; *uldañ* ‘yalnız, tek’ < *ul* ‘temel’ (2007: 190).

Maitrisimit’de bu ekle yapılan sadece bir kelime vardır:

otung ‘odun’ (< od+tuñ). Sir Gerard CLAUSON, *od* kelimesinin ateş anlamında kullanıldığını, ancak metaforik olarak ‘tehlike’ anlamının olduğunu da belirtmiştir (1972: 34b). Eski Türkçe, *otuñ* maddesini de ele alan CLAUSON, kelimenin Osmanlıcada ve Türkmencede *odun* şeklinde olduğunu, aynı zamanda bütün modern dillerde bu kelimenin yaşadığını belirtmiştir (1972: 60b). Hasan EREN, kelimeye ‘yakılmak için kesilmiş, parçalanmış ağaç’ anlamını vermiştir. EREN, kelimenin yaygın bir kanaate göre *ōt* ‘ateş’ ⊕ +(u)ñ ekinden geldiğini aktarmıştır (1999: 304a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...yime tutyak nızvanılığ *otungta* ötrü kılınçlıg otlar örtenür... “yine varlığa bağlanma ihtirası ihtiras odunu vasıtasıyla derhal var olma ateşleri alevlenir” (41/ 28–30 [94]); ...amarıları otung ığaç... “bazıları odun ve ağaç” (70/10 [131]).

II.1.21. +gOk

Sir Gerard CLAUSON, eki belirsiz olduğunu belirtmiş ve *çamguk* ‘sinsi’ örneğini vermiştir (1972: 12). Marcel ERDAL, ekin işlevine pek değinmeden, *çamgok* ‘sinsi, iftiracı’, *başgok* ‘kök, uç’, *semirgök* ‘bülbüle benzeyen bir kuş’, *üpgök* ‘ibibik, çavuşkuşu’, *yalhok* ‘insanoğlu’ örneklerini vermiştir (1991: 158–159).

Maitrisimit’de sadece *yalanguk* (yalnguk) kelimesi geçmektedir.

yalanguk ‘insanoğlu’ (< yalan+gok). Sir Gerard CLAUSON, kelimeyi *yalhuk* şeklinde kaydetmiş ve *yalhok* şeklini de zikretmiştir. Bu şeklin aslında **yalınguk* olduğunu belirtmiş ve *yalı* kökünden geldiğini söylemiştir (1972: 930b). Osman Fikri SERTKAYA, kelimeyi *yalı*~*yalan* ‘çıplak’ şeklinde kaydetmiş, kelimeyi **yal-* (ı)η eki ile yapılmış bir isim olduğunu belirtmiştir (1988: 3). Marcel ERDAL, kelimeyi *yalı* ‘çıplak’ kelimesine dayandırmış ve ‘insanoğlu’ anlamında olduğunu kaydetmiştir. ERDAL, ekin /o/ şeklinin en çok Brāhmī harfli metinlerde olduğunu belirtmiş, *yalhuk* kelimesinin sadece Uygur ve Karahanlı Türkçesinde belgelendiğini söylemiştir (1991: 159).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...öngre *yalanguk* ajunınta erken vrhar sengrem sanlıg sengik aşın içgüsin yidimiz... “vaktiyle insanlar âleminde iken manastırlara ait yiyecek ve içeceği yedik” (62/2–4 [120]); ...üstün tengri altın *yalanguk*... “yukarıda tanrılar, aşağıda insanlar” (99/9 [120]).

II.1.22. +(A)η

Sir Gerard CLAUSON, ekin nadir kullanılan bir ek olduğunu ve işlevinin tam olarak belirsiz olduğunu belirtmiştir (1972: 14). Annamarie von GABAIN ekin seyrek olduğunu +lğ eki ile aynı fonksiyona sahip olduğunu zikretmiştir (2003: 47). Arkaik bir ek olduğunu söyleyen Marcel ERDAL, ekin isimlere ve sıfatlara gelerek isim yaptığını ve eklendiği kelimenin anlamıyla ilişkili sıfatlar türettiğini söylemiştir. Ekin genellikle –(X)nç ekiyle yapılan isimlere geldiğini belirten ERDAL, *ayançaη* ‘hürmetkâr’ (< ayanç+an), *küvençeη* ‘mağrur’ (< küvenç+en) örneklerini vermiştir (1991: 160). Kemal ERASLAN, ekin, ‘birşeyle donanmış olma’ ifadesi taşıyan isim ya da sıfatlar yaptığını söylemiş, *ayançaη* ‘hürmetkâr’, *küvençeη* ‘gururlu’, *unutçaη* ‘unutkan’ örneklerini vermiştir (2012: 94).

Maitrisimit’de kelime şu örneklerde geçer:

küvençeng ‘mağrur’ (< küvenç+eng). Sir Gerard CLAUSON, *küven*– maddesinde kelimenin < *küve– ‘gururlu, kibirli olmak’ fiil kökünden geldiğini söylemiştir. CLAUSON, kelimenin çeşitli fonetik değişikliklerle Özb. *kuvon*–, Kzn. *kuwan*–, Az. *küven*– şeklinde yaşadığını belirtmiştir (1972: 690a). Tuncer GÜLENSOY da *güven*– fiil gövdesinin < *küve– fiil kökünden geliştiğini söylemiştir (2011: 399a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

... *küvençeng* köngüllüg işilerning (?) küvenç köngülin turgururlar... (106/18 [177]) “Mağrur hanımların mağrurluklarını ortaya çıkartırlar”.⁷

⁷ Şinasi TEKİN ibareyi şöyle çevirmiştir: “mağrur hislerini uyandırırılar”.

sevinçeng ‘neşeli, sevinçli’ (< sevinç+eng). Sir Gerard CLAUSON kelimenin yaygın bir kullanımının olduğunu belirtip kelimenin çeşitli fonetik değişikliklerle modern dillerde yaşadığını söylemiş ve kelimenin Az. ve Osm. *sev-* ve Tkm. *söy-* şekillerini vermiştir (1972: 784b).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer: ...*sevinçeng* köngüllüg erserler... “sevinçli, neşeli olanlar” (83/17–18 [153]).

öleñ ‘nemli, rutubetli’ (< öl+eñ). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *öli* şeklinden geliştiğini ve anlamının ‘çimen, ot’ olduğunu belirtmiş ve buna bağlı olarak *öleñ* şeklinin ‘çimenlik, çayırılık’ anlamında olduğunu zikretmiştir (1972: 147b). Gerhard DOERFER, kelimenin ‘sulu, sivri bozkır’ anlamında olduğunu belirtmiş ve Moğolca *olang* ‘taze çimen’ kelimesinden alıntı olduğunu ileri sürmüştür (TMEN: 620 [161]). Kelime DS’de ‘çiçekli çayır’ olarak kaydedilmiştir (2009: 3332b).

Maitrisimit’de kelimeye şu şekilde rastlıyoruz:

...yumuşak erdnirig töşep urmış teg *öleng* çimgenleri erür... “yumuşak mücehverleri döşemiş, koymuş gibi ıslak çayırları vardır” (55/22–24 [112]).

II.2. İsimden Fiil Yapım Ekleri

II.2.1. +A–

Eski Türkçede işlek olarak kullanılan isimden fiil yapma eklerinden biridir. Annamarie von GABAIN, +A, +I, +U isimden fiil yapma eklerini aynı başlık altında toplamış, ancak ekin fonksiyonuyla ilgili bir bilgi vermemiştir (2003: 48). Talat TEKİN, bu ekin daha çok geçişsiz fiiller yaptığını belirtmiş ve *ata-* ‘unvan vermek’, *bulna-* ‘tutsak etmek’ (< *bulun* ‘tutsak, savaş tutsağı’), *yaşa-* ‘yaşamak, yaşında olmak’ vs.

örneklerini vermiştir (2000: 87). Sir Gerard CLAUSON, +A, +I, +U eklerini birlikte listelemiş ve bu eklerin aslında zarf-fiil olduklarını, ancak bazı kelimelerde fiilden isim yapma eki olarak mı yoksa zarf-fiil eki olarak mı kullanıldığını tespit etmenin güç olduğunu belirtmiştir (2007: 194). Marcel ERDAL, ekin Eski Türkçenin ikinci en işlek isimden yapma eki olduğunu belirtmiş ve ekin genellikle -n-, -ş- fiilden fiil yapma ekleriyle birlikte kullanıldığını belirtmiştir (1991: 428). Muharrem ERGİN, ekin Batı Türkçesinde fazla işlek olmadığını, bazı örneklerde görüldüğünü belirtmiş ve ekin Eski Türkçede daha işlek olarak kullanıldığının altını çizmiştir (2009: 181). Tahsin BANGUOĞLU, bu ekin rakibi olan -IA eki tarafından arka plana atıldığını ve en Eski Türkçede çok işlek olduğunu ileri sürmüştür. Ekin geçişli ve geçişsiz birçok fiil bıraktığını belirten BANGUOĞLU, fiil köklerine gelen -ge- ekiyle karıştırılmaması gerektiğini vurgulamıştır (2001: 205).

Maitrisimit’de bu ek ve ek ile genişlemiş gövdeleri (-n-, -ş-, -r-, -t-) oldukça fazladır:

aşa- ‘hürmet görmek, kabul etmek’, *aşan-* ‘yemek yemek’, *ata-* ‘ad vermek’, *atan-* ‘adlandırmak’, *bedize-* ‘süslemek’, *bedizen-* ‘süslenmek’, *küçe-* ‘kuvvetlenmek’, *mengzet-* ‘benzetmek’, *oyna-* ‘oynamak’, *örte-* ‘yakmak’, *tile-* ‘istemek’, *tona-* ‘donatmak’, *tonan-* ‘donanmak’, *üste-* ‘çoğalmak’, *yaşa-* ‘yaşamak’, vs.

yaşa- ‘yaşamak’ (< yaş+a-). Sir Gerard CLAUSON, fiili *yaş* ‘taze, nemli’ isim kökünden getirmiştir (1972: 976b). Gerhard DOERFER, ele aldığı *yaş* maddesinde kelimeye ‘canlı, genç’ anlamını vermiş, ayrıca ‘yeşil, taze, ot, hayat’ gibi anlamlarının olduğunu da altını çizmiştir (TMEN: 1797 [97]). James Russell HAMILTON, *yaşa-* <

yaş ‘nemlilik, yeşillik; yaşanan yaş’ +A isimden fiil yapan ek şeklinde açıklamış ve *yaş* isim kökündeki /a/ sesinin uzun olduğunu belirtmiştir (2011: 231). Tuncer GÜLENSOY, *yaşa-* ve *yaş* maddelerine ayrı ayrı değinmiş ve *yaş* ‘nemli, ıslak, taze’ < *ya-ş* ‘gözyaşı, ıslaklık, canlılık, parlaklık’ şeklinde aktarmıştır (2011: 1083a). GÜLENSOY, kelimenin *yaşagu* ‘hayat’, *yaşak* ‘yaşamış, yaşlı’ türevlerinin olduğunu da belirtmiştir (2011: 1083b).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...ne için tip tiser yüz yıl *yaşadım*... (9/5–6 [54]) “niçin yüz yıl yaşadım diye sorulsa”; ...antag uzun künin tünin dört ming yıl *yaş yaşayurlar*... “bunca uzun gün ve gecede 4000 yıl yaşarlar” (83/28–29 [154]).

aşa- ‘yemek yemek’ (< aş+a-). Sir Gerard CLAUSON, fiilin *aş* isim kökünden geliştiğini ve anlamının ‘yemek yemek’ olduğunu belirtmiştir. CLAUSON, aynı zamanda fiilin ‘zarar vermek, tahrip etmek’ ve ‘yaşananlardan zevk almak’ gibi metaforik anlamlarının olduğunu da altını çizmiştir (1972: 256b). Klaus RÖHRBORN, kelimenin ‘yemek yemek, yiyip’ içmek anlamında olduğunu belirtmiş, ayrıca kelimenin ‘zevk almak, tadını çıkarmak, acı çekmek’ anlamlarının olduğunu söylemiştir (UWNeu: 92–93). Marcel ERDAL, fiilin Karahanlı Türkçesinde sadece asiller için kullanıldığını söyleyip fiilin *aşa- ye-* şeklinde ikileme olarak da kullanıldığını belirtmiştir (1991: 418). Tuncer Gülensoy, bu fiilin halk ağızlarında ‘yemek yemek’ şeklinde kullanıldığını belirtmiştir (2011: 84a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...öngre *aşadaçılarnang* ornı uyası avış tamu üçün avış tamuda togdılar... “önce yiyenlerin yeri, çukuru Avîci cehennemi olduğu için Avîci cehenneminde doğdular” (72/2–4 [134]).

oyna- ‘ oynamak ’ (< oyun+a-). Sir Gerard CLAUSON, kelimeyi *oyun* isim kökünden getirmiş ve kelimeye ‘ oynamak, şarkı söylemek ’ anlamını vermiştir. Bazen bu kelimenin ‘ müzik aleti çalma ’ anlamının olduğunu belirten CLAUSON, kelimenin ‘ biriyle dans etmek ’ anlamının olduğunu da altını çizmiştir (1972: 275a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...anta *oynayu* ırlayurlar... “orada oynayarak şarkı söylerler” (32/11 [82]); ...kayusı mungadu adını *oynayu* küle yorırlar... “bazısı şaşkın ve mütehayyir, güle oynaya yürüyor” (89/16–17 [162]).

tona- ‘ donatmak ’ (< ton+a-). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *ton* ‘ elbise ’ isim köküne dayandığını söylemiştir. Kelimenin Moğolcada *tono-* şeklinde yaşadığını belirten CLAUSON, kelimenin ‘ elbiseyi çıkarmak ’ ve ‘ elbiseyi giyinmek ’ şeklinde birbirine zıt iki anlamı ihtiva ettiğini söylemiştir (1972: 517b). Marcel ERDAL bu fiilin Moğolcadan alındığını belirtmiştir (1991: 424). Tuncer GÜLENSOY, *ton* maddesine değinmiş ve bu kelimenin halk ağzında ‘ kürk; hayvan rengi ’ anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir (2011: 910a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...ne üçün tip tiser tün bir antag kedim ton etük yivig tizig kedmiş *tonamış*... “neden böyle bir giyecek, elbise, çizme, gerdanlık giyinmiş” (9/12–14 [54]); ...eren

işilerke *tonagu* itig yaratag yivig tizig ed tavar üzüksüz egsüksüz kergeksiz bolurlar “erkek ve kadınlar için giyilecek takılacak süs gibi şeyler daima lüzumsuz olur” (31/1–4 [80]).

üste– ‘çoğalmak’ (< üst+e–). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin ‘artmak, çoğalmak’ anlamında olduğunu belirtmiş ve *üst* maddesini ayrıca ele almıştır. CLAUSON, kelimeye ‘üst, yüzey, zirve’ anlamlarını vermiş ve kelimenin *alt*, *ast* kelimelerinin karşıtı olduğunu söylemiştir. Ancak, CLAUSON, kelimenin bu kelimelerden farklı olarak *ayak üsti* ‘ayağın üst yüzeyi’ ibaresinde kullanıldığının da altını çizmiştir (1972: 242a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...kurug irt birt aşıp *üstep* ödsüz kolusuz tartıp isip irt birt kolsarlar... “vergileri çoğaltıp vakitsiz ve sırasız çekip el koyarak vergi istemiş olsalar” (82/5–7 [151]); ...bu mün kadagag aşıp *üstep* sözleserler... “bu kötü ve fena şeyleri çoğaltıp söyleseler” (84/34–35 [156]).

II.2.2. +IA–

Eski Türkçeden bu yana çok işlek olarak kullanılan bir isimden fiil yapma ekidir. Bu ek genellikle –n–, –ş– fiilden fiil yapma ekleriyle birlikte kullanılmıştır. DLT’de Kaşgarlı Mahmut, –IA bahsinde, ek için “isimlere gelir ve onları fiil yapar” demiş ve *beg kuşladı* “bey kuş avladı” örneğini vermiştir (DLT I: 22). Annamarie von GABAIN, ekin sınırsız kullanılma imkânı olduğunu söylemiş ve *yilwile–* ‘büyülemek’, *atlan–* ‘ata binmek’, *buzagula–* ‘buzağılamak’ örneklerini vermiştir (2003: 49). Muharrem ERGİN, ekin isimden fiil yapma eklerinden en işlek olanı olduğunu belirtmiş ve bugün de çok

canlı bir ek olduğunun altını çizmiştir (2009: 180). Tahsin BANGUOĞLU, ekin genel olarak nesneyle ilgili bir şey yapmak veya olmak bildirdiğini zikretmiştir (2011: 214). Sinan UYGUR, ekin işlekliğini korumasının nedenlerini sorgulamış ve ekin Türkçenin ünsüz+ünlü şeklindeki ‘fonolojik hece’ yapısına uyduğunu belirterek düz geniş ünlülü olmasının nedenini ünlüsünü korumasından kaynaklandığını söylemiştir. Ayrıca, Türkçe kelimelerin ek yapılarında genellikle sızıcı ve akıcı ünsüzler kullanıldığının altını çizen Uygur, ekin ünsüzünün bu iki özelliğe sahip olmasının da ek yapımında fazlaca kullanılmasında ve uzun ömürlü olmasında etkili olduğunu belirtmiştir (2005: 348).

Maitrisimit’de bu ekle yapılan kelime sayısı oldukça fazladır:

adırtla- ‘tefrik etmek’, *agırla-* ‘hürmet etmek’, *akla-* ‘kötülemek, reddetmek’, *başla-* ‘başlamak’, *işle-* ‘işlemek’, *mengile-* ‘sevinci tatmak’, *nomla-* ‘vaaz vermek, anlatmak, öğretmek’, *ogurla-* ‘çalmak’, *sözle-* ‘söylemek, konuşmak’, *yungla-* ‘kullanmak, sarf etmek’, vs.

agırla- ‘hürmet etmek’ (< ağır+la-). Sir Gerard CLAUSON, kelimeye ‘saygı duymak, onurlandırmak’ anlamını vermiş ve Uygurcada *aya-* *agırla-* şeklinde ikileme olarak sıklıkla kullanıldığını belirtip kelimenin Kaz. *awırla-*, Az. *ağırla-* şeklinde yaşadığını kaydetmiştir (1972: 94a). Gerhard DOERFER, kelimenin ‘saygı göstermek, şereflelendirmek’ anlamında olduğunu *agır* ‘ağır, zor, ciddi, önemli, etkili’ isminden türediğini belirtmiştir (TMEN: 494 [75]). Klaus RÖHRBORN, kelimenin ‘saymak, saygı göstermek’ anlamında kullanıldığını belirtmiştir (UWNeu: 22). Tuncer GÜLENSOY, kelimenin ‘saygı göstermek, ikramda bulunmak’ anlamında olduğunu söyler ve kelimeyi < āg-ır+la- şeklinde tahlil eder (2011: 54a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...ulatı bodisvt bakşılar kutinga ayayu *agırlayu* yinçürü yükünür men... “başka diğer üstat bodhisatvalar asaletine hürmetle₂ secde ederim” (3/53–55 [45]); ...kop ajuntakı etüzin ayayu *agırlayu* yinçürü yükünü teginür biz “bütün âlemlerdeki vücutları ile hürmet ederek₂, biz aciz kullar secde ederiz” (5/60–61 [49]).

mengile– ‘mutlu olmak’ (< mengi+le–). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *meñi* ‘mutlu’ kelimesinden geliştiğini, *meñi meñile*– ‘sevinmek’ şeklindeki kökteş hâlinin olduğunu belirtmiştir (1972: 770a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

... olurup tengri mengisin mengileyürler “oturup tanrı saadetini tadarlar” (30/15 [80]); ...alku tınlıg maytrılag yangı kün körüçinte *mengileyürler*... “bu bütün yaratıklar Maytrı hakkındaki ‘yeni gün’ piyesinde eğlenirler (27/10–11 [77]).

nomla– ‘vaaz vermek, anlatmak, öğretmek’ (< nom+la–). Sir Gerard CLAUSON, Yunanca kaynaklı *nom* kelimesinin Soğdça vasıtasıyla Türkçeye geçtiğini ve Maniheizt çevrede ‘kanun, öğreti’ anlamında kullanıldığını belirtmiştir (1972: 777a). Şinasi TEKİN, Kuanşı İm Puser adlı metnin notlar kısmında *nom* kelimesiyle ilgili olan *namo* kelimesine değinmiş ve kelimenin Skr. *namah* ‘eğilme, saygı’ kelimesinden geldiğine değinmiştir. Bu kelime Sanskrit dilinde ses değişmesine uğrayıp /o/’lu şeklinin Uygurcaya geçmiş olduğunu belirten TEKİN, Türkçeye Farsçadan geçen *namaz* kelimesinin de kök ve anlam bakımından bu kelimeyle aynı olduğunun altını çizmiştir

(1960: 25). DLT’de *nom*’un ‘millet, şeriat, yasa’ anlamına rastlanılmıştır (DLT III: 137).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...kimke yime neng nom *nomlayu* yarlıkamadı... “(henüz) hiçbir kimseye dini öğretmek lütfunda bulunmadı” (7/22–23 [50]); ...ilkide ertmiş burkanlar mhasmaç atlıg sudurug *nomladı*... “eski, geçmiş burkanlar, Mahāsamaja adlı sūtrayı vaaz ettiler” (50/32–34 [104]).

sözle- ‘söylemek, konuşmak’ (< söz+le-). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *ay-* kelimesiyle eşanlamlı olduğunu belirtmiş ve kelimenin bazı dillerde *söyle-* şekline dönüştüğünü belirtmiştir. CLAUSON, bunun muhtemel sebebinin, s- ve -z- seslerinin yan yana kullanılmasından kaçınmak olabileceğini zikretmiştir (1972: 863a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...savlarag *sözlemişinge* altı katunlar yirinçülüg bolıp tod tolı savın utrunılalar... “sözler sarf ettiğinden dolayı altı kraliçe kötü olup fena sözlerle birbirlerine karşı geldiler” (5/4–7 [47]); ...ulatı tengridem bilgeler klp ödün *sözlep*... “diğer ilahî hâkimler sayısız devirler boyunca söyleyip” (5/55–56 [49]).

yungla- ‘kullanmak, sarf etmek’ (<yung+la-). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin Çince 用 *yung* ‘kullanmak’ kelimesinden geliştiğini kaydetmiştir (1972: 951b).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...sengik sengrem sanlıg edin tavarın yimengler *yunglamanglar*... “manastıra ait malları yemeyin, kullanmayın!” (67/25–26 [127]); ...birük yiyür *yunglayur* erser ol ödün avış tamuda açığ emgek emgengey sizler... “eğer yer ve kullanırsa o zaman Avīci adlı cehennemde büyük acı çekeceksiniz” (67/27–29 [127])

II.2.3. +tA–

İşlev olarak +lA– ekine benzeyen ek bu ek pek işlek değildir. Annamarie von GABAIN, ekin taban ismini vasıta haline getirdiğini belirtmiş ve Moğolcada da aynı olduğunu söyler. GABAIN, şu örnekleri vermiştir: *ünte–* ‘çağırmaq, seslenmek’, *iste–* ‘aramak’, *alta–* ‘aldatmaq’. Marcel ERDAL, ekin Moğolcada bulunan +da– ekiyle ilişkili olduğunu belirtmiştir (1991: 458).

Maitrisimit’de bu ekle yapılan sadece *ünte–* fiil gövdeleri vardır.

ünte– ‘çağırmaq’ (< ün+te–). Sir Gerard CLAUSON, *ün* kelimesinin asıl anlamının ‘insan sesi’ olduğunu, ancak genel olarak ‘ses’ anlamında kullanıldığını söyler. CLAUSON, kelimenin metaforik olarak ‘şan, şöhret, nam’ anlamlarında kullanıldığının da altını çizmiştir (1972: 167a). James Russell HAMILTON, kelimenin ‘bağırmaq, sesini yükseltmek’ anlamında olduğunu kaydetmiş, o da kelimeyi *ün* ‘ses’ ⊕ +tA– şeklinde açıklamıştır (2011: 163). Marcel ERDAL, bu fiil gövdesinin *maŋra– ünte–* ve *okı– ünde–* şeklindeki ikilemeli kullanımının olduğunu ifade etmiştir (1991: 457). Kelime +tA– isimden fiil yapan ek ile genişleyerek ‘çağırmaq’ anlamında kullanılmıştır.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...maytrı burkanka yakın tegip ulug ünün inçe *ünteyürler*... “Maytrı burkan’a yaklaşıarak yüksek sesle şöyle bağırlar” (74/30–32 [139]); ...kamag çambudvip uluştaki tınlıgları *ünteyü* inçe tip sav sözleyür... (81/27–29 [149–150]) “bütün dünyadaki yaratıkları çağırarak şöyle söyler”.

II.2.4. +(X)(r)kA–

Annamarie von GABAIN, ekin fonksiyonuyla ilgili bir şey söylememiş, *alpırkan–* ‘yiğitlik etmek’, *kıvrkaklan–* ‘hasislik etmek’ (< kıv ‘hasislik’), *tsuyurka–* ‘acımak, merhamet etmek’ (*tsuy* < Çince 罪 *zui*) kelimelerini örnek olarak vermiştir (2003: 50). James Russell HAMILTON, ekin ‘o duygu ya da o niteliği kazanmak, onlarla dolmak’ anlamı verdiğini söylemiş, ayrıca ekin, *irk–* ‘yığmak, biriktirmek’ $\oplus$ +A şeklinde gelişmiş olabileceğini belirtmiştir (2011: 251). Talat TEKİN de GABAIN gibi ekin işlevinden bahsetmemiş, sadece *tokurkak* ‘kendini tok saymak’ **tokurka–* (< tok) örneğini göstermiştir (2000: 89). Necmettin HACİEMİNOĞLU, az kullanılan bu ekin, isimden fiil yapan +I, +U üzerine önce –r– fiil yapma eki, sonra da –kA isim ve fiil ekleri gelerek oluştuğunu söylemiştir (1984: 139). Marcel ERDAL, bu ekin, duyguyla ilgili fiiller yaptığını, bu ekle yapılan fiil gövdelerinin genellikle –(X)n– fiilden yapma ekleriyle genişlediğini belirtmiştir. ERDAL, *alp+ırkan–*, *key+irkençig*, *tañ+ırka–*, *tok+urkak* kelimelerini örnek vermiş ve bu ekin genellikle ünsüzle biten gövdelere eklendiğini *kıvı+rkan–*, *kışi+rkek* örneklerinin istisna olduğunu belirtmiştir. ERDAL, bu ekin bazı durumlarda fiillere geldiğini söylemiş ve *tuy–urka–*, *kıs–ırka–* fiil gövdelerini örnek göstermiştir. ERDAL, bu kelimeleri fiil köküne bağlamıştır, ancak bu konuda biz ERDAL’a katılmıyoruz. Türkçede isim ya da fiil eklerinin birbirinin yerine kullanılmadığı bilinen bir gerçektir. K. GRÖNBECH, Türkçede kelime tabanlarının

isim ve fiil olarak iki gruba ayrıldığını, bu kelime gruplarının her birinin kendi kelime sınıflarıyla net bir şekilde sınırlayan gramer ve türetme eklerinin olduğunu belirtmiştir. Bir türdeki ekin diğer türdeki kelimelere getirilmesinin çok az görüldüğünü söyleyen GRÖNBECH, bu durumların istisna olduğunu belirtmiş ve Luck Karayimcesindeki – dUr– fiilden fiil yaptırma ekinin *uvuldurum séni* ‘oğul olarak kabul edeceğim seni’ örneğini bu dilin çok güçlü yabancı dil tesiri altında yaşamasına bağlayarak açıklamıştır (2011: 18). Eski Türkçe’de, bu fiil gövdelerinin bir fiil kökünden değil de isim kökünden gelmiş olmaları daha muhtemeldir. Her zaman isim köklerine getirilen bu ek çok büyük ihtimalle bu örneklerde de isim yapısı üzerine gelerek ortaya çıkmıştır. Örneğin, *tuyurka–* < *tuyu, *kısırkan–* < *kısı. Bu isim tabanlarının Eski Türkçe döneminde tanıklanmaması bunların olmadığı anlamına gelmez. An–King LİM, ekin, bir inancı, düşünceyi, duyguyu, ifade eden fiiller yaptığını belirtmiş, *tokurka–* ‘doymuş hissetmek’ (< tok ‘doymuş’) vb. örnekler vermiştir (2011: 245b).

kıvrkan– ‘hasislik etmek, cimrilik etmek’ (< kıv+ırka–). Annamarie von GABAIN, bu kelimenin kökünün *kıv* ‘hasislik’ köküyle ilgili olduğunu kaydetmiştir (2003: 50). Bu fiilin kökü olan *kıv* Eski Türkçedeki *kıv* ‘saadet, mutluluk’ ile ilgili değildir. Bu kelime Marcel ERDAL’ın verdiği *kıvrkak* ‘cimri, pinti’ (< *kıv) kelimesiyle ilgilidir (1991: 237). Sir Gerard CLAUSON, bu iki kelimeyi birbiriyle karıştırmıştır (1972: 579a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

... küni *kıvırkanmak* könglin adın adın toyınlar şamnançlarning bar yok münleri yazukların... “kıskançlık duyguları ile başka başka rāhip ve rahibelerin, olsun olmasın, günahlarını ” (66/4–7 [125]).

II.2.5. +^orA–

Annamarie von GABAIN, bu ekin seyrek olduğunu belirtmiş ve *kekreş–* ‘kızdırmak’ (< kek ‘kin’) örneğini vermiştir (2003: 50). Talat TEKİN, ekin yansıma eylemler türettiğini belirtmiş ve *möñre–* ‘böğürmek’, *yañra–* ‘çınılamak’ (< *yañ ‘yansıma’) örneklerini vermiştir (2000: 88). Marcel ERDAL, ekin ses yansımalarında kullanıldığını ve ^okrA–, ^ogrA–, ^oñrA– şeklinde geliştiğini belirtmiş, ayrıca en çok örneğinin ^oñra– yapısında olduğunu söylemiştir (1991: 469).

Maitrisimit’de bu ekle yapılan *mañra–*, *koñra–* fiil gövdelerine rastlanmıştır:

mangra– ‘bağırmaq’ (< mang+ra–). Sir Gerard CLAUSON, *mañra–* ve *müñre–* yapılarının daha eski dönemlerde ‘ses çıkarmak’ anlamında kullanıldığını belirtmiş ve *mañra–* maddesinde kelimenin ‘bağırmaq’ anlamında kullanıldığını kaydetmiştir. Kelimenin kökeniyle ilgili bir bilgi vermeyen CLAUSON, kelimenin Osm.’da *bañla–* ‘bağırmaq, namaza çağırmaq, gümbürdemek’ anlamlarında kullanıldığını söyler (1972: 770b). Marcel ERDAL, bu fiil gövdesinin yaygın bir şekilde kullanıldığını belirtir (1991: 469).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...kitumatī balıkta ulug magirt *mangragalı* ayur... “ketumatī şehrinde bağırılması için emreder” (35/31–32 [86]).

kongra- ‘yansıma ses’ (< kong+ra-). Metinde, bu fiil gövdesinden gelişen *kongragu* ‘çan’ kelimesi tespit edilmiştir. Şinasi TEKİN, kelimeyi *kong-ra-gu* şeklinde tahlil etmiş ve *kong* kökünün tabiat sesini taklit eden bir kök olabileceğini belirtmiştir (1976: 324). Ancak kelimenin aslı Çince olmalıdır. A. Herbert GILES’in Çince sözlüğünde kelime *kong* ‘empty, void, vacuous; sapce’ olarak kaydedilmiştir (1964: 6595). Sir Gerard CLAUSON, *koṅragu* kelimesinin her zaman ‘çan, zil’ anlamında kullanıldığını belirtmiş ve *koṅrak* şeklinde türevinin olduğundan bahsetmiştir. Türk dillerinde *çaṅ* şeklinin olduğunu da söyleyen CLAUSON, Hak. *koṅragu* ‘hayvanların boynuna takılan çan’, Kum. *koṅrov* ‘küçük çan’, Kıp. *koṅraw* ‘çan’ şeklinde kelimeye rastlandığını kaydetmiş, ayrıca Kıpçakça’da aynı zamanda *çıṅragu* ‘çan’ şeklinin de olduğunun altını çizmiştir (1972: 640a). Bu örnekler ekin yansıma sözcüklere geldiğini kanıtlar niteliktedir. DLT’de *kongragu* ‘çingirak, konrak’ (DLT II: 358) ve *kongragu* ‘kulağın altındaki çıkıkça kemik’ (DLT III: 387) anlamlarında iki ayrı kayda rastlanmıştır.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...torlar altunlug *kongragular* bolur... “ağlar, altından çanlar vardır” (31/33–34 [81]).

II.2.6. +U–

Annamarie von GABAIN, eki +I– ve +A– ekleriyle birlikte vermiş ve *boşu-* ‘kurtarmak’ (< boş ‘serbest’) örneğini vermiştir (2003: 48). Talat TEKİN, ekin işlevine değinmeden *yagu-t-* ‘yaklaştırmak’ **yagu-* (**yag* ‘yakın’) örneğini vermiştir (2000: 89). Marcel ERDAL, ekin +I ve +A fiil yapma ekleri gibi konsanat bitişli kelimelere

geldiğini belirtmiş ve bu eklerin +(A)d-, +(X)k- ve +(A)r- eklerinden bu yönde farklılık gösterdiğini belirtmiştir. ERDAL, ayrıca +U ve +I eklerinin ikisinin de genellikle /d/, /r/ ve /n/ bitişli isimlere geldiğinin de altını çizmiştir (1991: 474). Muharrem ERGİN, bu ekin işlekliliğini kaybettiğini belirtmiş, ancak klişeleşmiş ve unutulmuş olarak bazı kelimelerin bünyesinde yaşadığını belirtmiştir. Örneğin, *uzun* (< uz-u-) (2009: 182).

Maitrisimit’de ekle yapılan kelime sayısı sınırlıdır:

boşun- ‘kurtulmak’ (< boş+u-n-). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *boş* ‘boş’ köküne dayandığını belirtmiş, modern Türk dillerinde kelimenin *boşa-* şeklinde olduğunun altını çizmiştir (1972: 377b). DLT’de bu fiilin *boşan-* ‘karısını boşamak’ şekli kaydedilmiş, ayrıca Argucada ‘boşanmak, bağı çözülmek’ anlamında kullanıldığı belirtilmiştir (DLT II: 142). Tuncer GÜLENSOY, *boşa-* fiil gövdesinden bahsetmiş ve bu kelimenin ‘karısını ayırmak’ anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Ayrıca Anadolu ağızlarında bu fiil gövdesinden türeyen *boşunak* ‘boşanma belgesi’ kelimesinin varlığından söz etmiştir (2011: 162b).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...kop tsuyda yazukta *boşunu* ötünür biz... “bütün günahlardan kurtulmayı diliyoruz” (73/19–20 [137]).

körküt- ‘göstermek’ (< körk+ü-t-). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *kör-git* şeklinde olduğunu belirtmiştir (1972: 744b). CLAUSON, *körk*’ün *kör-* fiil kökünden türediğini ve ‘görölmeye değer şey’ anlamına geldiğini, ‘güzel’ anlamının ise bu

anlamdan çıktığını aktarmıştır (1972: 741a). Gerhard DOERFER, *görk* maddesinde kelimeye ‘güzellik’ anlamını vermiş ve kelimenin *kör-* filine dayandığını belirtmiştir (TMEN: 1722 [9]). Kelime *kör-k* şeklinde isim olmuş ve +U isimden fiil yapma ekiyle fiilleşmiştir.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...emgek tolgak *körkütserler*... “acı çektirenler” (83/12–13[153]).

közün- ‘görünmek’ (< köz+ü-n). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *köz* köküyle ilgili olduğunu belirtmiş ve kelimenin eşanlamlısı olarak *körün-* fiilini vermiştir (1972: 762a). DLT’de kelimenin *körün-* ‘görünmek, kavuşmak’ şekli tespit edilmiştir (DLT II: 157).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...biz *közünü* turur kut tengrisi teg ögümüz kün silig... “hâlen yaşayan ve saadet ilehisi gibi olan anamız Kün Silig” (1/39–41 [40]); ...takı yime bu buyan edgü kılınç *közünür* ödte amrak içimiz kutbulmuş ogul inanç... “ve yine bu sevap şimdi, şu anda sevgili ağabeyimiz Kutbulmuş oğul Inanç’a” (1/61–63 [41]).

kingür- ‘genişletmek’ (< king+ü-r-). Kelimenin *kiñ~keñ* isim kökünden genişlediği açıktır. Sir Gerard CLAUSON, kelimenin Osm. *gen*, Tkm. *giñ* şeklinde yaşadığını belirtmiş ve Budist metinlerde kelimenin *keñ yétiz* ‘geniş’ şeklinde ikilemeli kullanımının olduğunu söyler (1972: 724a). Marcel ERDAL, kelimeyi *keñ+ü-* ‘genişlemek’ şeklinde kaydetmiş ve *bedü-* ‘büyümek’ kelimesiyle birlikte kaydedilginin altını çizmiştir (1991: 475).

Maitrisimit' kelime şu şekilde geçer:

...öküş kuvragka *kingürü* sözleyü birgil... “büyük cemaate ayrıntılı bir biçimde anlat” (81/9–10 [149]).

II.2.7. +I– ve °trI–

Eski Türkçede kullanılan ancak şu anda işlevliğini kaybeden fiil yapma eklerinden biridir. Annamarie von GABAIN, +I ekinin işlevine değinmemiş ve *öli–* ‘nemlenmek, ıslanmak’ (< öl ‘nem, ıslanmak’) örneğini vermiştir (2003: 48). Talat TEKİN, ekin isimlere gelerek geçişsiz eylemler türettiğini belirtmiş ve *biti–* ‘yazmak’ (*bit ‘yazı fırçası’ < Çince 筆 *pi* < *piet ‘fırça’), *tokı–* ‘dövmek, savaşta mağlup etmek’ (< *tok yansıma söz), *yabrıt–* ‘bozmak, bozguna uğratmak’ (< *yabır ‘fena, kötü’) örneklerini vermiştir (2000: 88).

Maitrisimit’de bu ekle yapılan kelime sayısı sınırlıdır:

biti– ‘yazı yazmak’. Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *bit < Çince 筆 *pi* ‘yazı fırçası’ kelimesinden geliştiğini belirtmiş ve bu kelimenin Orta Çince *pjit* şeklinde olduğunu kaydetmiştir. Kelimenin Moğolcanın erken dönemlerinde *biçi–* şeklinde kullanıldığını söyleyen CLAUSON, kelimenin kuzeydoğu dilleri tarafından Moğolcadan yeniden ödünç alındığını zikretmiştir (1972: 299b). Gerhard DOERFER, CLAUSON’un kaydettiği *biçi–* fiilinden türeyen *biçig* ‘yazı’ maddesine değinmiş ve kelimenin Türkçedeki *bitig* kelimesinden Moğolcaya *biçig* ‘yazı’ şeklinde geçtiğini belirtmiştir (TMEN: 717 [262]). Talat TEKİN, *biti–* fiilinin Türkçede ‘yazmak’ anlamındaki en eski fiil olduğunu söylemiş, kelimenin Eski Çince *pyit* ‘yazı fırçası’ şeklinden çıktığını, Modern Çincesinin 筆 *pi* olduğunu zikretmiştir. TEKİN, *biti–* ve

burdan genişleyen *bitig* kelimelerinin *biçi-* ve *biçig* şekillerinin Türkçeden Moğolcaya geçtiğini belirtmiştir (1983: 529).

Maitrisimitde kelime şu şekilde geçer:

...ög kang te geçim sintar selike bu maytrı(sm)it nom *bititgeli* ötüntümüz... “ana baba gibi olan ağabeyim Sintar Seli’ye, bu din kitabını, Maitrisimit’i yazmasını rica ettik” (1/10–12 [39]); ...bu nom *bitimiş* buyan edgü kılınç ülüşin evirer biz... “bu din kitabının yazılmasından hâsıl olan sevabı bağışlarız” (1/38–39 [40]).

sakın- ‘düşünmek’ (< sak+ı-n-). Sir Gerard CLAUSON, bu fiil gövdesinin ‘düşünmek’ anlamında olduğunu belirtmiş, ancak daha çok ‘özlemle birşeyi düşünmek, arzulamak; birşeyle ilgili endişelenmek’ anlamlarında kullanıldığının altını çizmiştir. Kelimenin Osm. *sakın-* ‘kendini korumak, dikkatli olmak, korumak’ anlamlarında kullanıldığını kaydeden CLAUSON, kelimenin Uygur Türkçesinde *sakındaçı* ‘düşünür’ şeklinde türevi olduğundan bahsetmiştir (1972: 812b). Gerhard DOERFER, Mo. *saki-* ‘korumak’ fiiline değinmiş, kelimenin *sak* ‘uyanık’ kökünden gelişerek Türkçeden Moğolcaya geçtiğini belirtmiştir (TMEN: 1205 [218]).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...anı üçün inçe *sakınu* tegintimiz... “bundan dolayı biz şöyle düşündük” (1/4–5 [39]); ...alkınçsız asag tusulug edgüsin öp *sakınp*... “eksilmeyen hizmet etme iyiliğini düşünür, tasvvur ederler” (5/56–57 [49]).

yıd- ‘kokmak’ (< yıd+ı-). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *yıd* ‘koku’ olduğunu belirtmiş ve kelimenin sadece kuzeydoğu dillerinde *yıd/-çıd-* şeklinde yaşadığını

söyler. Bazı dillerin ise *yıdla-* şeklini kullandığını belirten CLAUSON, kelimenin eşanlamlısı olan *sası-* fiil gövdesinin daha geniş sahada kullanıldığını kaydetmiştir (1972: 886a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer

...kentü saçlarınta kömülüp içtin singar kurt kavşayu *yıdıyu* sasıyu kelirler...
“kendi saçları arasına gömülüp içlerinde kurtlar kaynaştığı halde pis kokular₂ neşrederek kelirler,” (74/7–9 [139]).

ökli- ‘çoğalmak, artmak, büyümek’ (< ökil+i-). Sir Gerard CLAUSON, kelimeyi *ükli-* şeklinde kaydetmiş ve *ükil* köküne dayandırmıştır. CLAUSON, kelimenin sadece kuzeydoğu dillerinden Şor. *üktü-*; Tel. *öktü-* şeklinde yaşadığını kaydetmiş aynı zamanda kelimenin Eski Uygurcada *ükli- aşıl-* şeklinde ikilemeli kullanımının altını çizmiştir (1972: 107a). DLT’de *ökil* kelimesinin Kıpçakça olduğu kaydedilmiş ve *ökil kişi* ‘çok kişi’ örneği verilmiştir (DLT I: 74).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...altmış yaşka tegi küç kūsün et kan üstelü *ökliyü* turdı... “altmış yaşına kadar güç kuvvet, et kan, hep artıp çoğalıp durdu” (12/40–42 [59]); ...kaltı kiçigkiye ot üçüni yilig esinig basutçı iş bulup *ökliyür* bedüyür... “tıpkı küçücük bir ateşin *sebebi, *nedeni nasıl rüzgârı ve hava cerayanını kendisine yardımcı ve eş olarak alıp çoğalır ve büyürse” (41/35–37 [94]).

°trA- ekinin orijinal şeklinin °tr- olduğunu belirten Marcel ERDAL, °tIr-, °trA-, °drI- ve °dİra- şekillerinin bu ekin varyantları olduğunu belirtmiştir. ERDAL, bu ekle

yapılan şu örnekleri sıralamıştır: *yaltrı-* ~ *yuldrı-* ‘parıldamak’, *yeltri-* ‘patlamak’ (< yel ‘rüzgâr’) (1991: 481).

Maitrisimit’de sadece *yaltra-* kelimesi geçmektedir:

yaltra- ‘parlamak’. Metinde *yaltrı-* şekli de geçmektedir. Sir Gerard CLAUSON, kelimenin eski bir biçim olduğunu belirtmiş, kökeniyle ilgili bir bilgi vermemiştir. Kuzeydoğu Türkçelerinde kelimenin *yıltra-/yıldra-/çıldıra-* şeklinde yaşadığını kaydeden CLAUSON, kelimenin Osm. ve Tkm’de *yaldıra-* şeklinde kullanıldığının altını çizmiştir (1972: 923b). Marcel ERDAL, Osmanlıcada kullanılan *yaldız* şeklinin bu kelimeyle aynı kökten olabileceğini ileri sürmüştür (1991: 481). Fatma ÖZKAN, Eski Türkçede **ya-* ‘ışık saçmak, parlamak, aydınlatmak’ anlamında bir kök olduğunu iddaa etmiş ve *-k-*, *-l-*, *-p-*, *-r-*, ve *-ş-* ile türetilmiş kelimeler olduğunu belirtmiş ve bunlara *yagdu* ‘nur, ziya’, *yalın* ‘alev, parıltı’, *yalın-* ‘yanmak’, *yaltır-* ‘parlamak, ışık saçmak’, *yaltırım* ‘yıldırım’, *yaltrak* ‘parlaklık, ziya, ışık’, *yaru-* ‘parlamak’, *yarok* ‘ışık’, *yaşuk* ‘ziya, ışık’, *yaşık* ‘güneş’, *yaşu-* ‘parlamak’, *yaşın* ‘şimşek’ örneklerini vermiştir. ÖZKAN, *yaltra-* kelimesinin de kökeninin **ya-* fiil kökünden geliştiğini ileri sürmüştür (2003a: 158–160). DS’de *yalturak* ‘kuyruklu yıldız’ isim şeklinin yaşadığı tespit edilmiştir (2009: 4152b).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...sekiz on türlüğ nayragın yarataglıg körtle körkle koluça yarukın *yaltrayu* kaltı bulıtdın... “seksen türlü ‘ikinci dereceden alamet’ ile donatılmış ve tıpkı uygun bir zamanda parıltıyla parlayarak bir buluttan (çıkış güneş gibi bir Burkan doğdu)” (13/58–60 [61]).

II.2.8. +(A)d–

Eski Türkçede kullanılan isimden fiil yapma ekilerinden biridir. Annamarie von GABAIN, eki bir şey olmak veya yapmak bildirdiğini belirtmiş ve bu ekin isimden fiil yapma eki +a ile –t– yaptırma ekinin birleşmesiyle oluşmuş +at– ekiyle karıştırmamak gerektiğini vurgulamıştır. GABAIN, şu örnekleri vermiştir: *kutad–* ‘mutlu olmak, mesut olmak’, *ulgad–* ‘büyümek, yetişmek’, *yagıd–* ‘düşman olmak’ (2003: 48). Talat TEKİN, ekin geçişsiz eylemler türettiğini belirterek şu örnekleri verir: *başad–* ‘kumanda etmek’, *buḡad–* ‘bunalmak, sıkılmak’, *kulad–* ‘köle olmak, *küḡed–* ‘cariye olmak’, *yüget–* ‘terfi etmek’ (2000: 87). Sir Gerard CLAUSON, ekin ünlü ile biten kelimelerden sonra +d–, ünsüzle biten kelimelerden sonra +Ad– şeklinde olduğunu belirtmiş ve ekin daima olma ve yapma bildirdiğini vurgulamıştır (1972: 16). Jamess Russell HAMILTON, ekin kelimenin kökündeki fikre, o duruma gelmek, getirmek, o yönde değişmek anlamı kazandıran isimden fiil yapma eki olduğunu ifade etmiştir (2011: 251). Zeynep KORKMAZ, ekin oldukça yaygın bir isimden fiil türeten ek olduğunu, isim soylu kelimelere gelerek ‘olma, başkalaşma’ ve ‘esas kelimenin gösterdiği anlama dönüşme’ görevinde geçişsiz fiiller türettiğini belirtmiştir. KORKMAZ, *adın* ‘başka’, *adır–* ‘ayırarak’ köküne kaynaklık eden **ad–* fiilinin olduğunun bu fiille +Ad– ekiyle türemiş fiiller arasında semantik bir bağ olduğunu söylemiş, bu fiille birleşen isim ve sıfatların kaynaşarak ekleştiğini ve bir +Ad– ekinin oluştuğunu zikretmiştir (1994: 143).

munḡad– ‘bunalmak, hayret etmek, sıkılmak’ (< mung+ad–). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *buḡ* ‘sıkıntı’ kökünden geldiğini, kelimenin kuzeydoğu Türk dillerinde *muḡay–* şeklinde yaşadığını belirtmiştir. Kelimenin Kazakça ve Kırgızcada *muḡay–* ‘bunalmak’, Özbekçede *muḡkay–* ‘eğrilmek, bükülmek’, Osmanlıcada *buḡa–*

‘bunalmak’ şeklinde yaşadığını söyleyen CLAUSON, kelimenin Karahanlı Türkçesinde de *munad-* şeklinde yaşadığını zikreder (1972: 350a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...tengridem urungu tapa körü *mungadu* adını inçe tip tidi... “ilahi kumandana doğru baktı ve hayret ve şaşkınlıkla şöyle dedi” (13/5–7 [60]); ... ol savıg işidip üstün tengri altın yalanguk *mungadur* adınurlar... “bu sözleri işitince yukarıda tanrılar, aşağıda insanlar hayret ederler, şaşarlar” (47/10–12 [101]).

yiged- ‘üstün gelmek’ (< yig+ed-). Sir Gerard CLAUSON, bu fiil gövdesinin *yég* ‘iyi’ kökünden geldiğini belirtmiş ‘daha iyi olmak, başarmak’ anlamlarında olduğunu kaydetmiştir. CLAUSON, kelimenin *yéged- ut-* ‘birisinden daha iyi olmak, galip gelmek’ şeklinde ikilemeli kullanımının olduğunu belirtir (1972: 911a). DLT’de *yég* ‘üst, üstün, daha iyi’ anlamında kelimenin isim hâli kaydedilmiştir (DLT I: 59).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçmektedir:

...sekiz tümen tört ming bramanlar alku *yigedmek* begedmek erk türk ev bark kodup... “84 000 brahman, hepsini üstün olma, hüküm sürme, kudret ve nüfuzu, evi barkı terkedip” (50/17–20 [104]); ...yarukınta *yigetmiş*... “ışığına üstün gelmiş” (55/07 [113]).

ulgad- ‘büyümek’ (< ulug+ad-). Sir Gerard CLAUSON, bu fiil gövdesinin *ulug* ‘büyük’ köküne dayandığını ve kelimenin Güneybatı Türk dilleri hariç modern dillerde *ulgay-* şeklinde yaşadığını kaydeder (1972: 138b). CLAUSON, *ulug* kelimesinin metaforik olarak ‘büyük baba, en büyük erkek çocuk’ anlamlarına geldiğini söylemiştir

(1972: 136b). Gerhard DOERFER, kelimenin Türkçeden Moğolcaya *ulug* şeklinde geçtiğini belirtmiştir (TMEN: 536 [118]).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...*ulgadmı*ş yaşıda... “büyümüş yaşa” (7/53 [51]); ...terk ödün *ulgadı*p bedüp tükel bilge maytrı burkan nomıta toyın bolup arhant kutınga tegirler... “hemen büyüyüp mükemmel hikmetli Maytrı burkan dininde güçlü olur ve veliliğe ulaşırlar” (69/34–36 [130]).

beğed- ‘hükmetmek’ (< beg+ed-). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *beg* isim köküne dayandığını söyler (1972: 325b). DLT’ de *bég* (DLT: III 133), *bégle-* (DLT: III 293) yapısına rastlanırken *beğed-* yapısına rastlanılmamıştır.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

... sekiz tümen dört ming bramanlar alku yigedmek *beğedmek* erk türk ev bark kodup... “84 000 brahman, hepsini üstün olma, hüküm sürme, kudret ve nüfuzu, evi barkı terkedip” (50/17–20 [104]).

küçed- ‘kuvvenlenmek’ (< küç+ed-). Sir Gerard CLAUSON, bu fiil gövdesine ‘bir şeyi sıkıca tutmak, birisini elinde tutmak’ gibi bir anlam vermiş ve kelimenin *küç* kelimesinden geldiğini söyler (1972: 696a). CLAUSON, *küç* kelimesinin Az. *küc*, Osm. *güç*, Tkm. *güyç* şeklinde kullanıldığını kaydetmiştir (1972: 693a). DLT’de *küçet-* ‘yağma ettirmek’ anlamıyla kaydedilmiştir (DLT: II 300).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...tapığın aşayı on küçin *küçedü* üç türlüğ örüg ornanmış... “hürmet ve tazimi kabul edip, on güç ile güçlenerek üç türlü taht üzerine oturmuş” (16/36–38 [64]).

II.2.9. +(X)k–

Annamarie von GABAIN, ekin işlevine değinmemiş ve *yolk–* ‘karşılaşmak’ (< yol) örneğini vermiştir (2003: 49). Talat TEKİN, ekin geçişsiz eylemler türettiğini belirtmiş *içik–* ‘bağımlı olmak’, *taşık–* ‘çıkmaq’, *tagık–* ‘dağa çıkmak’, *kük–* ‘ünlü olmak’ (< kü ‘ün, şöhret’) örneklerini vermiştir (2000: 88). Marcel ERDAL, bu ekle yapılmış otuzdan fazla fiilin olduğunu belirtmiştir (1991: 492). Sir Gerard CLAUSON, geçişsiz veya edilgen fiiller yaptığını belirtmiş ve *aguk–* ‘zehirlenmek’ örneğini kaydetmiştir (2007: 195).

Maitrisimit’de bu ekle sadece antik– fiil gövdesi yapılmıştır:

antik– ‘yemin etmek’ (< ant+ık–). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *and* kökünden geldiğini söylemiş ve ‘birisine dürüstlüğü bildirmek’ anlamına geldiğini belirtmiştir. Hakasçada, fiil gövdesinin yaşadığını zikreden CLAUSON *er andıktı* ‘adam yemin etti’ örneğini kaydetmiştir (1972: 180b). DLT’de kelime *andık–* ‘ant içmek, yemin etmek’ şeklinde kaydedilmiştir (DLT: I 243). Klaus RÖHRBORN, kelimenin *ant* kökünden geldiğini belirtip kelimenin ‘yemin etmek’ anlamı dışında ‘adak adamak’ anlamının olduğunu altını çizmiştir (UWNeu: 61–62). Tuncer GÜLENSOY, Mo. *andaga–* ‘yemin etmek’ şeklinde *and* isim kökünün fiilleşmiş şeklini kaydetmiştir (2011: 69b).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...satıg yulug ogrınta ant *antıktımız*... “alım ve satım esnasında (yalan yere) yemin ettik ” (61/23–24 [120]).

II.2.10. +(A)r–

Talat TEKİN, ekin fonksiyonuyla ilgili bilgi vermemiş, *tañlar*– ‘şafak sökmek, tan ağarmak’ (< *tañla ‘şafak vakti’) örneğini göstermiştir (2000: 87). Ahmet B. ERCİLASUN, ekin sıfat cinsinden isimlere gelerek geçişsiz fiiller türettiğini belirtmiştir (1984: 18). Marcel ERDAL, ekin Uygur Türkçesinde renk adlarına geldiğini söylemiştir (1991: 503). Ekin, geçişsiz fiiller türettiğini ve etimolojik olarak +Ad– ekiyle ilgisi olabileceğini belirten sir Gerard CLAUSON, ürün+er– ‘beyazlamak’ örneğini vermiştir (2007: 195). Muharrem ERGİN, ekin eskiden beri görülen bir ek olduğunu belirtmiş ve daha çok renk isimlerinden fiiller türeten bir ek olduğunun altını çizmiştir (2009: 182). Zeynep KORKMAZ, bu ekin, *er*– fiilinden eklediğini belirtmiş, *ton kızardı* cümlesindeki fiilin aslında *kızıl erdi* şeklinde olduğunu ekleyerek *kızardı* şekline dönüştüğünü aktarmıştır (1994: 144). Tahsin BANGUOĞLU, ekin, –e– fiillerine ettiren görünüşü yapan –ir– ekinin gelip kaynaşmasıyla meydana gelmiş bir birleşik olarak değerlendirmiştir. Ekin isimlere gelerek bir miktar geçişli fiiller yaptığını belirten BANGUOĞLU, *başarmak*, *evermek*, *onarmak* gibi örnekler vermiştir. BANGUOĞLU, ekin aynı zamanda renk sıfatlarından geçişsiz fiiller yaptığının da altını çizmiştir (2011: 208). Vahit TÜRK, +Ar– ekinin bütün lehçelerde kullanıldığına dikkat çekmiş bunun sebebini ise ekin, *er*– ana yardımcı fiilden türemiş olmasına bağlamıştır (2006: 190).

alar– ‘benekli olmak’ (< al+ar–). Şinasi TEKİN, kelimeye ‘cüzzamlı olmak’ anlamını vermiştir. Sir Gerard CLAUSON, kelimeyi *ala* köküne dayandırmış ve fiile ‘benekli olmak, renklenmek, renk değiştirmek’ anlamlarını vermiştir (1972: 150a).

Marcel ERDAL, kelimenin ‘kamaşmak’ anlamında olduğunu söylemiş ve fiil gövdesinin *al* ‘kırmızı’ köküne dayandığını belirtmiştir (1991: 499). DLT’de *alar-* ‘gözü kamaşmak, kızarmak, al olmak’ anlamında kaydedilmiştir (DLT I: 179). Aynı zamanda Divanda *alart-* ‘göz belirtmek, yan bakmak’ şekline de rastlanmıştır (DLT III: 428). DS’de *alarmak* ve *alartmak* ‘gözleri açarak, dik dik bakmak’ şeklinde rastlanmıştır (2009:198a). Şinasi TEKİN, ‘cüz zamli olmak’ anlamını muhtemelen yüzün ve vücudun benek benek olması bilgisine dayanarak çıkarmıştır.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...bogzıntın önmiş tını öze *alarıp* körmişke sansız öküş tınlıglarig öldürdi...
“boğazından çıkan nefesi ile *cüz zamli hale soktuğu sayısız yaratıkları öldürdü”
(58/48–51 [116]).

kızart- ‘kırmızı yapmak’ (< *kız+ar-t-). Bu fiil gövdesi +(A)r- ekiyle yapılmış fiillerden metinde en çok kullanılanıdır. Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *kız-* kökünden geldiğini ve **kız* gibi eşsesli bir sözcükle ilgili olabileceğini belirtmiştir (1972: 685a). Marcel ERDAL, **kız* ‘kırmızı’ gibi bir köke rastlanmadığının altını çizerek *kızıl* ve *kızıl* kelimelerinin de *kızar-* kelimesiyle aynı kökten geldiğine dair bir şüphe olmadığını belirtir (1991: 501). Sir Gerard CLAUSON, kelimeyi bir fiil köküne dayandırmıştır. Bu noktada CLAUSON’a katılmıyoruz. Bu eki fiillere gelen –Ar- ekiyle karıştırmamak gerekir. Bu fiil gövdesine gelen ek, isimlere gelen +Ar-, +r- ekidir. Kelime çok büyük bir ihtimalle *kız* ‘sıcak’ kökünden ‘ısınarak kırmızılaşmak’ anlamıyla meydana gelmiş olmalıdır.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...munta togup *kızarmış* temirliğ vijirliğ tırngaklarımız erür... “burada doğunca kızgın demirden, elmastan tırnaklarımız olur” (62/9–11 [120]); ...amarları *kızartmış* temirliğ kazguklar bir ikintişke kulgakra tokışu kelirler... “bazıları da kızgın demirli kazıklar ile biri diğerine, kulağına doğru vuruşmak üzere gelirler” (68/28–30 [128]).

tüner– ‘karanlık basmak’ (< tün+er–). Metinde bu kelimenin –(X)g fiilden isim yapma ekiyle gelişmiş *tünerig* ‘karanlık’ şekline rastlıyoruz. Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *tün* ‘gece’ köküne dayandığını belirtmiştir (1972: 524b). CLAUSON, *tünerig* maddesinde kelimenin *kararig tünerig* şeklinde ikilemeli hâlinin olduğunu da altını çizmiştir (1972: 525a). Gerhard DOERFER, *tün-katar* ‘gece nöbeti’ kelimesine değinmiş, *tün* kelimesinin Eski Türkçe olduğunu, Eski Türkçeden de Moğolcaya geçtiğini belirtmiştir (TMEN: 940 [573]). DLT’de *tüner*– ‘karanlık olmak, gece olmak’ (DLT II: 86) fiil gövdesi dışında *tünerik* ‘karanlık, mezar’ anlamında isim şekline de rastlıyoruz (DLT I: 488). DS’de *tünemek* ‘ölmek’ (2009: 4013b) şekline rastlanmıştır. Bu şekil DLT’deki *tünerik* ‘karanlık, mezar’ şekliyle aynı anlam ilgisiyle kurulmuş olmalıdır.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...mini ikile *tünerig* kınılıkta kemişgeyler... “beni tekrar karanlık hapishaneye atacaklar” (11/5–6 [56]); ...anta togup temirliğ örtlög *tünerig* evlerde bekleyürler... “orada doğup demirden, alevli, karanlık evlere kapanırlar” (83/30–31 [154]).

eskir– ‘eskimek’ (< eski+r–). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *eski* isim köküne dayandığını belirtir ve Güneybatı dillerini hariç tutarak diğer modern dillerde yaşadığını kaydeder. CLAUSON, kelimenin Osm. *eski*–, Az. *eski*– şeklinde olduğunu altını

çizmiştir (1972: 246b). DLT’de kelime *eskir-* şeklinde kaydedilmiştir (DLT I: 228). Tuncer GÜLENSOY, *eski* kelimesini *es-ki* şeklinde tahlil etmiş, ancak kökeniyle ilgili bir bilgi vermemiştir. GÜLENSOY, kelimenin Anadolu ağızlarında *esgi* ‘eski, bayat’ anlamında yaşadığını kaydetmiştir (2011: 341b).

maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...*eskirmiş* vrhar sengremig sapsar buşı birser... “eskimiş manastırları tamir ettirseler, sadaka olarak verseler” (52/44–45 [108]).

yangkurt- ‘aksettirmek’ (< yangku+r-t-). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *yanġku* ‘yankı’ kökünden geldiğini söyler (1972: 949b). CLAUSON, *yanġku* kelimesinin morfolojisinin belirsiz olduğunu söyler ve büyük ihtimalle yansıma bir ses olduğunu ileri sürmüştür. Kelime Tuv. *yanġra-* ve *yanġsa-* şekillerinde yaşamaktadır (1972: 949a). Tuncer GÜLENSOY, kelimenin *yanġ-* ‘dönmek’ ⊕ -ku şeklinde geliştiğini belirtmiştir (2011: 1059b). Bu isim yapısına +r isimden fiil yapma eki gelerek biçimlenmiş bir fiil gövdesi olduğu açıktır. GÜLENSOY, bu etimolojiyi *yanġ-* ‘dönmek, geri gelmek’ bilgisine dayanarak ‘sesin geri dönmesi’ şeklinde yorumlamıştır.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçmektedir:

...*yangurtu* ulug yarlıkançuçı köngülin toyın kuvragag okıp inçe tip yarlıkayur... “aksettirerek büyük bir merhamet (hissi ile) rahip cemaatini çağırıp şöyle der” (55/12–14 [111]).

II.2.11. +lAn–

İsimden fiil yapan +lA– ile $\oplus$ $-(X)n-$ fiilden fiil yapma ekinin birleşmesiyle oluşmuş bir ektir. Marcel ERDAL, ekin bu şekilde geliştiğine şüphe olmadığını belirtmiş ve bu ekin çoğunlukla $-dXr-$ ekiyle genişlediğinin altını çizmiştir. Tahsin BANGUOĞLU, +lA– ekinin isimlerden hem geçişli hem geçişsiz fiiller yaptığını belirtmiş, geçişli olanların fiil çatısının hem edilen hem de dönüşlü görünüşleri için $-(X)n-$ eki aldıklarında geçişsiz olduklarını dile getirmiştir. Ona göre, isimlerden doğrudan doğruya ‘edinen’ anlamlı fiiller yapmak istendiğinde sonraları birleşik +lAn– ekiyle fiiller yapılmıştır. +lAn– fiillerinin yaygın anlatımının ‘ile donanmak’ olduğunu belirten BANGUOĞLU, bunlara ‘donatım fiilleri’ demiştir (2011: 218).

azlan– ‘arzulamak; cimrileşmek’ (< az+lAn– < Soğd. *az* ‘hırs’). Sir Gerard CLAUSON, kelimeyi *az* ‘hırs, şehvet’ köküne götürmüş ve kelimenin Sanskritçe *trsnā* ‘hırs’ kelimesine karşılık kullanılan bir kelime olduğunu kaydetmiştir. CLAUSON, kelimenin ‘açgözlü olmak, başkasının malına göz koymak, heves etmek’ gibi anlamları olduğunu da belirtmiştir (1972: 287b). Klaus RÖHRBORN, kelimenin *az* ‘açgözlülük’ köküne +lAn– fiil yapım ekinin gelmesiyle oluştuğunu belirtmiş ve kelimeye ‘ısrarla istemek, özlemle istemek’ anlamını vermiştir. RÖHRBORN, aynı zamanda kelimenin ‘cimri olmak’ anlamında kullanıldığının da altını çizmiştir (UWNeu: 126).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...ağı baramka *azlanmakın* başsız közsüz ezük yalğan savın sini sökti... “mal ve servet yüzünden cimrileşmek dolayısıyla başsız, gözsüz, yalan yanlış sözlerle sana sövdü”

(13/1–3 [59–60]); ...teginmek tıltagınta *azlanmak* bolur... “hissetme sebebiyle arzulama ortaya çıkar” (41/43–44 [94]).

başlan– ‘başlanmak, hükmetmek’ (< baş+lan–). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin ilk anlamının ‘başlamak’ olduğunu belirtmiş, aynı zamanda ‘ürünlerin baş göstermesi’ anlamında kullanıldığını ekleyip *tarıg başlandı* ‘tarla başaklandı’ örneğini vermiştir (1972: 382b). Gerhard DOERFER, *başla–* maddesine değinmiş ve kelimenin ‘yönetmek, komuta etmek’ anlamında olduğunu kaydetmiştir (TMEN: 700 [247]). DLT’de kelime *başlan–* ‘başlanmak, yönelmek, hayvan dağa doğru sürülmek, başaklanmak’ anlamında kaydedilmiş ve er ıška *başlandı* ‘adam işe başladı’, koy tagka *başlandı* ‘koyun dağa doğru sürüldü’ örnekleri verilmiştir (DLT II: 238).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...şakimuni burkan... yıngak *başlanıp* nırvanka barı yarlıkadı... “Şāyamuni⁸ Burkan ... cihetinde hükmedip Nirvānaya haşmetle vardı” (6/4–6 [49]); ...kaşip burkan kün batsıktın *başlanıp* nırvanka barı yarlıkadı... “Kāşyapa Burkan gün batısında hükmetip Nirvānaya haşmetle vardı” (6/2–4 [49]).

beklen– ‘bağlanmak’ (< bek+len–). Kelimenin *berk* ‘sıkı, sağlam’ anlamındaki kelimeden geliştiği açıktır. Kelimenin bünyesindeki titremeli /r/ ünsüzünün erimesiyle *bekle–* şekline dönüşmüştür. Sir Gerard CLAUSON, kelimenin aslında *berkle–* şeklinde olduğunu belirtmiş ve asıl anlamının da ‘tutturmak’ olduğunu ‘sağlamlaştırmak, güvenli hale getirmek’ anlamının buradan geliştiği ve en sonunda kelimenin ‘bir yerde beklemek, umut etmek’ anlamlarında kullanıldığını kaydetmiştir (1972: 326b).

⁸ Kelimenin aslı *şakimuni* << Skr. *Śākyamuni* şeklindedir.

CLAUSON, *beklen-* maddesinde *tın beklenmekig* ‘nefes darlığı’ örneğini vermiş ve kelimenin ‘bağlanmak, sağlamlaşmak, kapatılmak’ anlamında olduğunu belirtmiştir (1972: 327a). DLT’de *beklen-* ‘pekişmek, sağlamlaşmak, kapanmak, kapatılmak’ anlamlarında kaydedilmiştir (DLT II: 239).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...amarıları örtlög yalınlig kızıl bakırlag naralar içinte *beklenmiş*... “bazıları kızgın, alevli, kızıl bakırlı cehennemler içinde bağlanmış” (68/19–20 [128]).

kataglan- ‘çabalamak’ (< *katag+lan-*). Sir Gerard CLAUSON, kelimeye ‘çabalamak, gayret sarf etmek’ anlamını vermiş ve Osm. *katılan-* ‘zorluğa katlanmak’ şeklinde kullanıldığını belirtmiştir (1972: 600b). CLAUSON, *katıgla-* maddesinde kelimenin *katıg* ‘sağlam, katı’ köküne dayandığını belirtmiş *katık* ‘karıştırılmış şey’ (< *kat-*) kelimesiyle karıştırılmaması gerektiğini belirtmiştir (1972: 600b).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...ol ogurka *kataglanıp* bu tengri burkanning üç asangı yüz mhaklpta *kataglanmışın* tujit tengri yirinten kodı inip... “bu zaman içerisinde gayret sarfettik ve bu Tanrı Burkanın üç Asamkhyeya ve yüz Mahākalpa müddetince cehdettiğini, Tuşita adlı tanrılar diyarından aşağıya inip” (1/20–23 [39–40]); ...paramantal yolta *kataglanu*... “parimandala (denen doğru) yolda gayret sarfederek” (3/2 [43]).

saklan- ‘muhafaza etmek’ (< *sak+lan-*). Kelime *sak* ‘dikkatli, özenli, itinalı’ isim köküne +*lan-* fiil yapma ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. Sir Gerard CLAUSON, kelimenin ‘korumak, muhafaza etmek’ anlamında olduğunu söyleyip *özlerin saklanu*

‘kendilerini koruma’, *saklangu* ‘dikkat’ örneklerini vermiştir (1972: 810a). Mehmet ÖLMEZ, *odug sak* ikilemesine dikkati çekmiş ve bu iki kelimenin Uygurcada ‘uyanık, dikkatli’ anlamlarına geldiğini belirtmiştir. Örneğin, *odug sak kapagçılar* ‘uyanık kapı bekçileri’ (1998: 35–36). Tuncer GÜLENSOY, *saklan-* ‘kendini saklamak’ anlamını vermiş ve kelimenin *sak* ‘özenli, dikkatli’ köküne dayandığını belirtmiştir (2011: 720a). DS’de *sak* [sayah, sayak, sok] kelimesi ‘uyanık, tetikte’ anlamında kaydedilmiştir (2009: 3518b).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...etüzlerin artuk *saklanu* tutar... “vücudunu pek fazla korur” (2/13–14 [41]);
...etüzin küzedmeser *saklanmasar* yime arhant kutıntın yime arıtı taymaz... “vücudunu korumasa dahi, yine de velilikten katiyen ayrılmaz” (2/20–22 [42]).

II.2.12. +gAr–

Annamarie von GABAIN, ekin çok işlek olmadığını belirtmiş, *köñülker-* ‘düşünmek’ (< köñül ‘gönül, kalp’), *tüpkər-* ‘aslını araştırmak’(< tüp), *kodıkartur-* ‘kıymetten düşürmek’ (< kodı ‘aşağı’) örneklerini vermiştir (2003: 49). James Russell HAMILTON, ekin kökün belirttiği kavrama ‘eklemek, getirmek, ona doğru gitmek’ gibi bir anlam kazandırdığını söylemiş, ekin *kar-* ‘bir şeyi bir şeye eklemek, karmak, arttırmak’ fiiliyle ilgili olabileceğini söylemiştir (2011: 255). Talat TEKİN, ekin geçişli eylemler türettiğini belirtmiş *içger-* ‘bağımlı kılmak’, *taşgar-* ‘(orduyu sefere) çıkarmak’ örneklerini vermiştir (2000: 88). Necmettin HACIEMİNOĞLU, ekin isimden –k ile türemiş fiillere –Ar– ettirgenlik ekinin gelmesi ve ikisinin kaynaşması sonunda oluştuğunu ifade etmiştir (2003: 151). Marcel ERDAL da tıpkı HACIEMİNOĞLU gibi

ekin +(X)k- ekiyle ilişkili olduğunu belirtmiştir. ERDAL’a göre, +(X)k- ekiyle fiil haline gelen bir gövdenin üzerine –Ar- ettirgenlik eki gelmiş ve böylelikle –gAr- eki oluşmuştur (1991: 747).

Maitrisimit’de bu ekle yapılan *köngülker-* ve *içker-* fiilleri vardır:

içker- ‘boyun eğmek’ (< iç-ker-). Kelimenin *iç* isim kökünden çıktığı açıktır. Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *iç* kökünden geliştiğini, ‘saklamak; boyun eğmek’ anlamı olduğunu belirtmiştir. CLAUSON, *içik-* kelimesinin de kelimenin ikinci anlamıyla benzer anlam da olduğunu da altını çizmiştir (1972: 25).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...kşanti kılı *içkermedük* eraserler... “af dileyip boyun eğmedilerse” (65/20 [125]).

köngülker- ‘düşünmek’ (< köngül-ker-). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *köñül* kökünden geldiğini ‘derin düşünmek’ anlamında kullanıldığını söylemiştir.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...ongalı *köngülkerip* utgurak ukar... “vazih olarak teemmül eder ve tamamıyla anlar” (41/22 [94]).

II.3. Fiilden İsim Yapım Ekleri

II.3.1. –(X)g

Eski Türkçede işlek olarak kullanılan fiilden isim yapma ekidir. Bu ek içim Annamarie von GABAIN, çeşitli anlamlar verdiğini ve ‘yapılan işin sonucunda ortaya çıkan şey’ anlamının olduğunu belirtip ekin Moğolcada da aynı olduğunu altını

çizmiştir (2003: 51). Talat TEKİN, ekin eylem sonucunu bildiren isimler türettiğini belirtmiş ve *bolug* ‘varlık’ (< bol–), *isig* ‘sevgili, aziz’ (< isi–), *erig* ‘kolayca erişilen’ (< er–), *kapıg* ‘kapı’ (< kap–), *küreg* ‘kaçak’ (< küre– ‘kaçmak’), *ötüg* ‘rica’ (< öt–) örneklerini vermiştir (2000: 90). Marcel ERDAL, ekin –Ok ~ –Uk fiilden isim yapım ekiyle ayırt edilmesinin zor olduğunu belirtmiş, ancak bu iki yapının hem ünlü hem de ünsüz açısından farklı olduğunu da altını çizmiştir. Sondaki /G/ ve /K/ seslerinin Eski Türkçede ayırt edilmemesinin bu karışıklığın sebebi olduğunu belirten ERDAL, –(X)g ve –Ok eklerinin anlamsal açıdan farklılaştığını *örtü* (< ört–üg) ‘örtü’, *örtük* ‘örtülmüş olan’ örneklerini vererek açıklamıştır (1991: 172–173). Aziz GÖKÇE, ekin fiilin sonucunu bildiren isimler ve bu fiil sonucunda ortaya çıkan şeyin adı olan isimler türettiğini belirtmiştir (2009: 345). Maitrisimit’de bu ekle yapılan kelime sayısı oldukça fazladır:

agrıg ‘ağrı, sızı’, *arıg* ‘temiz’, *ayag* ‘hürmet’, *bilig* ‘bilgi’, *bitig* ‘kitap’, *boşug* ‘veda’, *emig* ‘meme’, *isig* ‘sıcak’, *itig* ‘süs’, *kaçıg* ‘duyu organı’, *katıg* ‘sert, katı’, *kelig* ‘zuhûr; geliş’, *kurug* ‘kuru, boş’, *kuvrag* ‘cemaat’, *ölüg* ‘ölü’, *satıg* ‘satış, fiyat’, *süzüg* ‘temiz, saf’, *tapıg* ‘hürmet’, *tatıg* ‘tat’, *tirig* ‘diri, canlı’, *ütüg* ‘ütü’, *yapıg* ‘yapı, bünye’ vs.

ayag ‘hürmet’ (< aya–g). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *aya*– fiilinden geliştiğini belirtmiş ve kelimeye ‘şevkat, merhamet, acıma, sevecenlik’ anlamlarını vermiştir. CLAUSON, kelimenin Kzn. *ayaw*, Kırg. *ayo* şeklinde yaşadığını ve ‘cimrilik’ anlamında kullanıldığını belirtmiş ve Uygurcada, kelimenin *agır ayagıg* ‘derin saygı’, *ayag çilteg* ‘onur ve saygı’ anlamlarında kullanıldığının da altını çizmiştir (1972: 270a).

Klaus RÖHRBORN da kelimeyi *aya-* fiilinden getirmiş ve kelimeye ‘saygı gösterme’ anlamının dışında ‘tapma, onur, hizmet’ anlamını da vermiştir (UW: 292).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...*ayagka* tegimlig tözün maytrı bodisvt kutınga... “hürmete layık asıl Maytrı bodisvt asâletine” (3/37–39 [44]); ...amtı muna *ayagka* tegimlig maytrı urbilvani balıktaki sinayani braman oğlu bolup... “şimdi işte hürmete layık brahmanın oğlu olarak dünyaya geldi” (8/16–19 [52]).

bilig ‘bilgi’ (< bil-ig). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *bil-* fiil kökünden geldiğini, kabul eder ve kelimenin Eski Türkçede yaygın olarak kullanıldığını ve ‘bilgi’ anlamında olduğunu belirtip kelimenin aynı zamanda ‘zihinsel süreç’ anlamında kullanılabildiğini de söylemiştir (1972: 339a). Gerhard DOERFER, kelimeyi ‘ilke, vecize; bir hükümdarın bilgece sözü’ şeklinde anlamlandırmış ve kelimenin Türkçeden Moğolcaya *bilig* ~ *bilik* şeklinde geçtiğini, Moğolcada ‘akıl’ anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Kelime DOERFER’e göre tekrardan Moğolcadan Türkçeye geçmiştir (TMEN: 835 [418]).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...öküş türlüg ulug yarlıkançuçı *bilig* küçinte sansız tümen tınlıglarka asag tusu kılı yarlıgkadı... “fevkalade büyük merhameti sayesinde sayısız yaratıklara haşmetle hizmet etti” (4/7–10 [45]); ...sırvatyan atlıg bilge *bilig* öze asag tusu kılmakı antag erdi... “Sarvadyāna adlı hikmeti ile hizmet etmesi şöyleydi” (4/10–12 [45]).

çog ‘parlaklık’ (< ço–g). Şimdiye kadarki çalışmalarda *çog* ‘alev, parlaklık’ kelimesinin Çince 燭 *zhu* ‘kandil, mum’ (Giles 1964: 2579) kökenli olduğu söylenmiştir. Kelimenin kökeni hakkında yayınlanan yeni bir makalede seslik, yapısal ve anlamsal delillerle *çog*’un aslının Eski Türkçe *ço–* ‘yakmak’ fiiline dayandığı ve bu kökten –(X)g ile kelimenin teşkil edildiği ispatlanmıştır (Uçar 2014: 151–162).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...burkanning tıltagın edgüsin asag tusulug *çogın* yalının öp sakınıp... “burkanın sebebini, üstünlüğünü, iyilik ve fayda parıltısını, ışığını idrak edip” (104/11–14 [175]); ...biz sizni küden bulmışka tengridem *çogumuz* yalınımız aşılı öklidi... “Biz sizi misafir (olarak) kabul etmekle ilahi parlaklığımız arttı, çoğaldı” (89/45–46 [163]).

isig ‘ısı, sıcaklık’ (< isi–g). Sir Gerard CLAUSON, kelimeyi *isi–* fiil kökünden getirmiş ve ‘sıcak’ anlamını vermiştir. Uygurcada kelimenin *isig* öz ‘hayat, yaşam’, *isig ig* ‘ateşli hastalık’ şeklinde kullanıldığı örnekleri veren CLAUSON, kelimenin Çağ. *ısig* ~ *ısk*, Osm. *ıssı* şeklinde olduğunu belirtmiştir (1972: 246a). Talat TEKİN, kelimeye ‘aziz, sevgili’ anlamını vermiş ve o da kelimeyi *isi–* ‘ısınmak, sıcak olmak’ köküne dayandırmıştır (2000: 90).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...artukta artuk biş ajun tınlıglar öze *isig* amrak köngüli turur... “beş varlık şeklinde bulunan yaratıklar için haddinden fazla sıcak, müşfik duygular besler” (33/13–15 [83]); ...tınlıglarının *isig* kanların içtim ... “yaratıkların sıcak kanlarını içtim” (33/54–55 [84]).

itig ‘süs’ (< it-ig). Sir Gerard CLAUSON, kelimeyi *étig* şeklinde kaydetmiş ve *ét-* ~ *éd-* köküne fiil köküne dayandırmıştır. Kelimenin Teleütçede *edü* ‘hareket, eylem’, Tuv.’da *edig* ‘düzeltme, doğrultma’ şeklinde yaşadığını belirten CLAUSON, Eski Uygurcada kelimenin ‘süs’ anlamında kullanıldığını kaydetmiştir. CLAUSON ayrıca *étig yaratig* ‘süsleme, süs’ ikilemesinin de altını çizmiştir (1972: 50a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...ol munı yırtınçülüg yivek ton *itigin* itdi... (21/3–4 [70]) “o bunu dünyalık hazırlıklarla₂ hazırladı”; ...kent tamınıng altunlug *itigleri* bolur... (29/16–17 [79]) “kent duvarının altından süsleri vardır”.

kuvrag ‘cemaat, topluluk’ (< *kuvra-g). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *kuvra-* ‘biriktirmek, toplamak’ fiilinden geldiğini, ‘kalabalık, toplantı’ anlamında olduğunu, ancak Eski Uygurcada genellikle Sanskritçe *saṃgha* ‘manastır topluluğu’ kelimesine karşılık gelecek şekilde kullanıldığını belirtmiştir. CLAUSON, *térin* ve *bursaṇ* kelimelerinin aşağı yukarı eşanlamlısı olduğunu belirtmiş, ayrıca kelimenin Moğolcadan ödünç alınan kelimelerden biri olduğunun altını çizmiştir (1972: 585a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...bursong *kuvrag* erdni kutınga inanur men... “cemaat cevheri asaletine inanıyorum” (18/4–5 [65]); başları öze yinçürü töpün yükünmiş tözün bursong *kuvrag* erdni kutunga... “başları önünde eğildikleri asıl cemaat cevheri huzurunda” (2/54–57 [43]).

II.3.2. –(O)k

Annamarie von GABAIN, ekin anlam bakımından –(X)g ile yapılanlardan farkını kesin olarak tesbit etmenin mümkün olmadığını, bu ekle yapılan isimlerin bazen edilgenlik bazan yapılan işin sonucunu bildirdiğini belirtmiş, sıfat olarak daha çok kullanıldığının altını çizmiştir (2003: 54). Talat TEKİN, ekin eylem sonucu adlar ve nitelikler türettiğini belirtmiş ve *bark* ‘bina, anıt mezar’ (< *barı– ‘inşa etmek, yapmak’), *buyruk* ‘kumandan’, *artuk* ‘fazla’, *egsük* ‘eksik’, *ırak* ‘uzak’ (< *ıra–) örneklerini vermiştir (2000: 92). Marcel ERDAL, ekin oldukça yaygın bir ek olduğunu, isim ve sıfat yaptığını belirtmiştir (1991: 224). Sir Gerard CLAUSON, ekin birçok kelimede karşımıza çıktığını, bazı durumlarda edilgen bir anlam taşıdığını belirtmiş ve *anuk* ‘hazır’ (< *anu– hazırlamak) örneğini vermiştir (2007: 193).

Maitrisimit’de bu ekle yapılan kelimeler şunlardır:

adruk ‘ayrı, çeşit’, *artuk* ‘fazla, ziyade’, *bölük* ‘kısım’, *buyruk* ‘kumandan’, *konuk* ‘misafir’, *örtük* ‘kapalı’, *süzük* ‘temiz, saf’, *yazuk* ‘günah’ vs.

adruk ‘ayrı, çeşit’ (< adır–uk). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *adır*– kökünden geldiğini ve ‘bölünmüş, ayrı’ anlamında kullanıldığını belirtip kelimenin bu anlamından dolayı ‘farklı, diğerleri’ anlamının geliştiğini ve kelimenin *adruk adruk* şeklinde ikilemeli halinin olduğunu kaydetmiştir. Kuzeydoğu dillerinde kelimenin *ayrık*, *azrık*, *azırık*; Hak. *azırık*, Tuv. *adırık* şeklinde olduğunu kaydeden CLAUSON, Osm. *ayruğ/ayruk* zaman zaman da *ayrık* şeklinde kullanıldığını söyler (1972: 65a). DLT’de *adırık* ‘ayrık otu’ (DLT I: 98) şekline rastlanmış, ayrıca *ayrık* şekli de kaydedilmiş bu şeklin Oğuzca olduğu notu düşülmüştür (DLT I: 113). Klaus RÖHRBORN, kelimenin

‘ayrı’ anlamında olduğunu belirtmiş, *adır*– kökünden *adır+ok* şeklinde geliştiğini kaydetmiştir. Kelimenin, ayrıca ‘farklı’ anlamının olduğunu kaydeden RÖHRBORN, ‘üstünlük, mükemmellik, avantaj’ anlamlarının olduğunu da altını çizmiştir (UW: 59a). James Russell HAMILTON, kelimenin ‘farklı, çeşitli, ayrı, seçkin’ anlamında olduğunu, *adır*– ‘ayırarak’ $\oplus$ edilgenlik ve sonuç bildiren fiilden isim yapan ek –k şeklinde şekillendiğini kaydetmiştir (2011: 130).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...tört bulungtin *adruk* körtle sarvaglar bolur... “dört cihette müstesna ve güzel kuleler vardır” (31/21–22 [80–81]); ...siz ol söğüt erdnig *adruk adruk* itigin iting yarating... “siz cevher ağacını türlü türlü süslerle süsleyün! Teçhiz edin!” (37/3–4 [88]).

artuk ‘fazla, ziyade’ (< art–uk). Sir Gerard CLAUSON, kelimeyi *artuk* (*artok*?) şeklinde kaydetmiş ve *art*–‘çoğalmak, sayısı artmak’ köküne dayandırmıştır. Bkz. *artukrak*. II.1.4

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...etüzlerin *artuk* saklanu tutar... “vücudunu pek fazla korur” (2/13–14 [41]); takı kalmış dört yüz tokuz on *artukı* biş bodisvtlar birgeyle... “geriye kalan 495 bodhisattva, (sonra) girecekler” (8/14–16 [52]).

buyruk ‘kumandan’ (< buyur–uk). Sir Gerard CLAUSON, *buyur*– ‘emretmek’ kökünden geliştirdiği kelimenin ilk zamanlarda ‘kağanın kendi altındaki insanlara yapması için emrettiği görevler’ anlamında kullanıldığını daha sonraları kelimenin ‘komutan’ anlamına geldiğini belirtmiştir (1972: 387a). James Russell HAMILTON,

kelimenin *buyur*– ‘buyurmak, emretmek’ ⊕ sonuç bildiren geçmiş zaman sıfat–fiil eki – k şeklinde oluştuğunu söylemiştir (2011: 176). Tuncer GÜLENSOY, kelimeyi ‘emir, ferman’ şeklinde kaydetmiş ve Eski Uygurcada kelimenin *buyruk* ~ *buryuk* şeklinde olduğunu söylemiştir (2011: 189a). DS’de *buyuruk* ‘emir’ (2009: 809a), *buyruk* [*buyurucu*] ‘önder, amir, sözcü’ ve *buyrultu* [*buyurultu*] ‘belge’ (2009: 808b) şekillerine rastlanmıştır. DLT’de *biruk* ‘hakanın yanında aşamasına göre büyükleri alan ve yer gösteren adamın adı’ maddesi kaydedilmiş ancak bu kelimenin aslının *buyruk* olduğu belirtilmiştir (DLT I: 378).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçmektedir:

...üç ulug küçlüg inanç *buyrukları* erti... “pek çok güçlü üç nedimi ve vekili Sadāgiri, Haimavati, Pûrnaka idi” (7/5–7 [50]); ...sekiz tümen dört ming *buyruklar*... “84 000 kumandan” (50/16–17 [104]).

süzük ‘temiz, saf’ (< süz–ük). Sir Gerard CLAUSON, kelimeyi *süz*– ‘temizlemek’ köküne dayandırmış ve kelimenin asıl anlamının ‘saflık, süzölmüş’ anlamlarında olduğunu, ancak metaforik olarak ‘saf, şeffaf’ anlamında kullanıldığını kaydetmiştir (1972: 862a). Tuncer GÜLENSOY, *süzük* ‘zayıf, güçsüz, süzgün; süzölmüş’ şeklinde kaydetmiştir (2011: 833a).

Maitrisimt’de kelime şu şekilde geçer:

... *süzük* köngülin yaruk yüzün angsız ögrünçülüğün ... “temiz bir gönülle, parlak yüzle” (13/26–27 [60]); ...bu munça sav sözlep *süzük* köngülin yinçürü töpün

yüküntüktr ötrü... “bunca sözleri söyleyip temiz bir gönülle eğilerek secdeye vardktan sonra” (18/10–12 [65]).

yazuk ‘günah’ (< yaz–uk). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *yaz–* fiil kökünden geldiğini ve ilk zamanlarda ‘günah, büyük hata’ anlamında olduğunu, ancak en yaygın anlamının ‘hata, kusur’ olduğunu kaydetmiştir. CLAUSON, kelimenin Osm. *yazık* ‘yazık’ şeklinde acıma ünlemi olarak kullanıldığının altını çizmiştir (1972: 969b). CLAUSON, *yaz–* fiil kökünün Oğuzca olduğunu ve çok eski bir kelime olduğunu Eski Türkçede *biti–* fiilinin de ‘yazmak’ anlamında kullanıldığını söylemiştir (1972: 968a). Gerhard DOERFER, kelimenin ‘günah, suç’ anlamında kullanıldığını belirtmiştir (TMEN: 1857 [161]).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...ança munça müni *yazukı* bar erser arıtı örtmez... “bunca günahı olsa hiç kapatmaz, gizlemez” (59/18–19 [117]); ...amtı ol *yazuklarımızı* kşanti kolu ötünür biz... “şimdi bu günahlarımız için af diliyor, yalvarıyoruz” (65/11–12 [124]).

II.3.3. –Xş

Annamarie von GABAIN, ekin işlevinden bahsetmemiş, *uruş* ‘savaş’(< ur– ‘vurmak’), *küşüş* ‘arzu istek’(< küse–), *busuş* ‘keder’ (< busan– ‘üzülmek, kederlenmek’), *sığış* ‘sıkıntı’ (< sık–) örneklerini vermiştir (2003: 55). Marcel ERDAL, ekin ilk yazılı kaynaklardan bugüne kadar üretken bir ek olarak kaydedildiğini belirtmiş ve *küşüş* (< küse–), *kargış* (< karga–), *suvsuş* (< suvsı–), *tokuş* (< tokı–), *ülüş* (< üle–) örneklerini vermiştir (1991: 262). Talat TEKİN, ekin işlevine değinmeden, *tegiş* ‘düşmanla temas, çatışma’ (< teg–), *sühüş* ‘savaş’ (süh– ‘mızraklamak’), *tokuş*

‘savaş’ (tokı– ‘dövmek, vurmak’) örneklerini vermiştir (2000: 94). Sir Gerard CLAUSON, ekin soyut isimler türetmek için kullanıldığını belirtmiş, Türkiye Türkçesinde daha çok bir işin nasıl yapıldığını anlatan isimler yaptığını zikretmiştir (2007: 194).

busuş ‘keder’ (< busu–ş < busa–). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin **busa–* fiilinden geldiğini belirtmiş ‘büyük üzüntü, acı, keder’ anlamlarını vermiştir (1972: 374b). CLAUSON, *busa–* ‘büyük üzüntü içinde olmak’ fiilinin morfolojik olarak *bus* ‘sis, duman, pus’ yapısıyla ilgili olabileceğini belirtmiş, ancak anlamsal olarak yakın olmadıklarının altını çizmiştir (1972: 374a). Annamarie von GABAIN, kelimeyi *busan–* kökünden getirmiştir (2003: 55). James Russell HAMILTON, kelimenin *buş–* ~ *bus–* ‘üzülmek, sıkılmak’ fiil kökünden soyutluk ve genellik kazandıran –ş eki ile geliştiğini zikretmiştir (2011: 175). Talat TEKİN, tıpkı CLAUSON gibi kelimeyi *busa–* köküne dayandırmıştır (2000: 94). Marcel ERDAL, *busa–* maddesine değinmemiştir. Fiilin *bus* isim kökünden gelişmiş olduğu oldukça açıktır. Kelime anlamı ‘sis, duman, pus’ olan bu kökün aldığı ekle anlamsal olarak da bir üst anlama geçerek ‘kasvetli, üzüntülü’ anlamlarına geldiğini söyleyebiliriz.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...*busuş*, kadgu, emgek tolgak sıkıg tangıg ulug emgeklig ökmek belgülüg bolmakı bolur... “keder, kaygı, ızdırap, sıkıntı, korku, dehşet ve büyük bir çaresizlik zuhûr edecektir” (44a/6–9 [97]); ...sakinçsız *busuşsuz* yam kuzalavaks kılurlar erdi... “düşüncesiz ve kedersiz bir biçimde yoga işini işlerler ve ahlâk kurallarını yerine getirirlerdi” (72/28–29 [135]).

küsüş ‘arzu, istek’ (< küsü-ş < küse-). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *küse-* ‘istemek, arzu etmek’ fiilinden geldiğini belirtmiş ve kelimenin Budist metinlerde yaygın olarak kullanıldığının altını çizmiştir. Kutadgu Bilig’de kelimenin ‘arzu, istek’ anlamında yaygın olarak kullanıldığını belirten CLAUSON, kelimenin aynı zamanda ‘arzu edilen, değerli kıymetli, nadir’ anlamlarında kullanıldığını söylemiştir (1972: 752a). CLAUSON, *küse-* fiilinin Kırg. *küsö-*, Özb. *kusa-*, Nog. *küse-* şeklinde kullanıldığını belirtmiştir (1972: 749a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...bu muntag türlü şavlar işidgeli ulug *küsüşüm* erdi... “bu türlü sözler işitmek benim en büyük isteğimdi” (12/20–21 [58]); ...*küsüşüm* kanti... “arzum yerine geldi” (12/21 [58]).

suvsuş ‘içki, içecek’ (< suvsu-ş < suvsa-). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *suvsi-* fiil gövdesinden geliştiğini ve kelimenin ‘kaynatılarak hazırlanan içki’ anlamında olduğunu belirtmiş (1972: 792b), *suvsi-* fiil gövdesinin *suv* isim kökünden geldiğini söylemiştir (1972: 793a). DLT’de *suvsuş* ‘buğdayın kuvveti gittikten sonra alınan son suyu, üzerine su katılmış ayran’ olarak kaydedilmiştir (DLT I: 460). Tuncer GÜLENSOY, *susa-* şeklinin *suvsa-*‘dan geliştiğini ve bu fiille aynı anlama gelen *usan-*, *us-* şekillerinin olduğunu söyler ve *usag* ‘susuzluk’ isim şeklini de kaydeder (2011:816b).

...vaybaş şastrlıg noş *suvsuş* içmiş kutlug aryaçantri bodisvt... “Vaibhāsika mezhebine âit şāstraları lezzetli bir içki gibi üstat Aryacandra bodhisattva” (69/42–43

[130]); ...süçig *suvusuş* ülegüçiler erdiler... “tatlı içkiler taksim edenler ise” (72/16–17 [135]).

tegiş ‘değme, temas, dokunma’ (< teg–iş). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *teg–* ‘değmek, ulaşmak’ fiil kökünden genişlediğini ve kelimenin genellikle Osm’da *değiş* ‘değiş tokuş’ anlamında kullanıldığını söylemiştir. Hak. *tegiş* ‘değiş tokuş’ anlamıyla da kullanıldığını belirten CLAUSON, Çağataycada *tégiş* ‘biriyle görüşme, düşmanla temasa geçme’ anlamına işaret eder (1972: 487a). DLT’de kelime *tegiş* ‘değişme’ olarak kaydedilmiştir (DLT I: 368). Tuncer GÜLENSOY, *değiş* ‘değmek işi ya da biçim’ ve *değiş–* ‘değişmek’ maddelerinin ikisinin de kökenlerini *teg–* ‘ulaşmak, erişmek’ köküne bağlamıştır (2011: 273a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçmektedir:

...üç kat yir suvda tengri tengrisi burkan birle *tegişi*... “üç katlı bu dünyada Tanrılar tanrısı Burkan ile teması...” (24/21–22 [74]).

ülüş ‘hisse, pay’ (< ülü–ş < üle–). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *üle–* ‘parçalamak, bölmek, paylaşmak’ fiil kökünden geliştiğini ve genellikle ‘parça, kısım’ anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Bu anlamlarının dışında kelimenin ‘kitabın kısımları, bölümleri’ anlamında kullanıldığını da belirtir ve *yarım ülüş* ‘yarım pay’, *tüz ülüş* ‘eşit pay’ örneklerini vermiştir (1972: 153a). Gerhard DOERFER, kelimeye ‘hisse, pay, kismet’ anlamlarını vermiştir (TMEN: 546 [120]). DLT’de aynı anlamda kullanılan *ülüğ*, *ülüş*, *ülük* kelimelerine rastlanmıştır (DLT I: 62). Tuncer GÜLENSOY, *üleş* ‘pay’ maddesine değinmiş ve Anadolu Ağızlarında *üleş*, *üleşik*, *ülüş* ‘bölüşme, paylama’ kelimelerinin yaşadığını söyler (2011: 989a).

Maitrismit’de kelime şu şekilde geçmektedir:

...yiti otuz *ülüş* ulug nom bitigig bititü tegintimiz... “yirmiyedi bölümlü Maytrisimit adlı büyük din kitabını biz aciz kullar yazdırdık” (1//36–38 [40]); ...bu nom bitimiş buyan edgü kılınç *ülüşin* evirer biz... “bu din kitabının yazılmasından hâsıl olacak sevabın bir kısmını bağışlarız ” (1/38–39 [40]).

II.3.4. –(X)nç

Annamarie von GABAIN, eki –nçU ekiyle birlikte değerlendirmiş ve bu eklerin aynı fiil tabanından birlikte teşkil edilebilen eş anlamlı [eş görevli] iki ek olduğunu belirtmiştir (2003: 54). James Russell HAMILTON, –nç ve –nçU ekini birlikte ele almış ve eklerin fiilden soyut isimler türettiğini kaydetmiştir (2011: 258). Talat TEKİN, ekin işlevinden bahsetmemiş, *bulganç* ‘karışık, isyankâr, düzensiz’ (< *bulga– ‘karıştırmak’), *busanç* ‘acı, keder’ (< *busan– ‘kederlenmek’), *erinç* ‘muhakkak’ (< er– ‘olmak’), *ötünç* ‘rica’ (< ötün– ‘arz etmek’) örneklerini vermiştir. Marcel ERDAL, ekin çoğunlukla fiil isimleri yaptığını belirtmiş, –(X)nç ekinin semantik olarak fiil yapan ek °n– ile ilişkili olabileceğini belirtmiştir (19917: 275). Muharrem ERGİN, eki sadece –ç eki olarak ele almış ve ekin sadece dönüşlü örneklerle getirebileceğini belirtmiştir. Ekin aşırılık ifadesi verdiğini belirten ERGİN, yaptığı isimlerin yapanı veya yapılanı ya da hareket halini gösterdiğini söylemiştir (2009: 191).

Maitrisimit’de bu ekle yapılan kelimeler şunlardır:

alkınçsız ‘eksilmeyen’, *ayınç* ‘korku’, *basınç* ‘baskı, tazyik’, *bulunç* ‘bulma, kazanç’, *inanç* ‘bir unvan, mutemet’, *kanınçsız* ‘doyulamayan’, *karınçlıg* ‘hakaret, aşağılama’, *kılınç* ‘var olma, amel, iş’, *kirtgünçlüg* ‘inanılır, hakiki’, *korkınç* ‘korkma,

ürkme', *körünç* 'piyes, görülecek şey', *ökünç* 'pişmanlık', *sakinç* 'düşünce', *sevinç* 'sevinç, neşe', *teginçsiz* 'ulaşılamayan', *umunç* 'umma, umut' vs.

bulunç 'bulma, kazanç' (< bul-unç). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *bulun-* fiil gövdesinden geliştiğini ve 'kazanç, edinim' anlamında olduğunu söylemiş, *nom bulunçına tegürüp* 'kanunun kazancına ulaşıp' örneğini vermiştir (1972: 343b).

Maitrisimit'de kelime şu şekilde geçer:

...*bulunçlarına* tapag udugka tüşüp... "kazançlarına hürmete düşüp" (57/23–24 [114]); ...ulug *bulunç* kılınçka tegdimiz... "büyük kazanç ve ameller nasip oldu" (89/47–48 [163]).

kılınç 'var olma, amel, iş' (< bul-unç). Sir Gerard CLAUSON, *kılın-* fiil gövdesinden genişlediğini belirttiği kelimenin 'iş, hareket' anlamına geldiğini söyler (1972: 623a). Maitrisimit'de kelime *buyan edgü kılınç* 'sevap' anlamında kullanılmıştır. DLT'de kelime 'iş, amel, ahlak, huy; kadın naz ve kırıışması' (DLT II: 156) anlamlarında kaydedilmiş ve *kılınçlan-* 'nazlanmak' şeklinde fiil şekline de rastlanmıştır (DLT III: 374).

Maitrisimit'de kelime şu şekilde geçer:

...ilki ajunta öküş türlüg buyan edgü *kılınç* kılmış ogrınta... "ilk âlemde çok çeşitli sevaplar işlediğimizden dolayı..." (1/5–6 [39]); ...takı yime bu buyan edgü *kılınç* közünür ödte... "ve yine bu sevap şimdi şu anda" (1/61–62 [41]).

kanınçsız ‘doyulmayan’ (< kan–ınç+sız). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin **kanınç* < **kanın–* şeklinde geliştiğini ve kökünün *kan–* ‘tatmin olmak’ köküne dayandığını belirtmiştir (1972: 639a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...kedim ton etük yivig tizig kedmiş tonamış körü *kanınçsız* tengrisi kök kalıkta turup...(9/13–16 [54]) “giyecek, elbise, çizme, gerdanlık giyinmiş bakmaya doyulamayan tanrısı durup”; ...kuş kuzgunlarning işidü *kanınçsız* seviglig ünleri işitilür... “kuş ve kuzgunların işitmeye doyulamayan sevimli sesleri işitilir” (55/19–21 [112]).

korkınç ‘korkma, ürkme’ (< kork–ınç). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *korkun–* fiil gövdesinden genişlediğini söylemiş ve kelimenin ‘korku’ anlamında olduğunu belirtmiştir. Kelimenin *kork–* fiilinden gelişen *korkug* şeklinin olduğunu, ancak *kork–* fiiline XIII. yüzyıldan önce rastlanmadığını kaydetmiştir (1972: 654b). DLT’de *korkun–* ‘korku duymak, korkusunu saklamak’ (DLT II: 250) ve *korkunç* ‘korkunç’ şekline rastlanmıştır (DLT II: 365). Tuncer GÜLENSOY, *korkunç* ‘çok korkulu, korku veren, dehşete düşüren, müthiş’ şeklinde kaydetmiş ve kelimeyi **kor–k–*°nç şeklinde tahlil etmiştir (2011: 542b).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...munung köngülinte kögüzinte *korkınç* ayınçlıg edgü töz yıldı azu bultukmaz mu... (4/17–19 [45]) “bunun kalbinde₂ korku düşüncesi veya iyilik [düşüncesinin] aslı

bulunmaz mı?"; ...şariputri arhantnıng köligesinge sıkıntı inçe ök *korkınçı* sönmedi...
“Şāriputrannın gölgesine sığındı, fakat korkusu geçmedi” (5/27–29 [48]).

sakınç ‘düşünce, istiğrak’(< sak–ınç). Sir Gerard CLAUSON, *sakin–* fiil gövdesinden geliştirdiği kelimenin esasen ‘düşünce’ anlamında olduğunu, ancak ‘endişeli düşünce’ anlamında kullanıldığını da dikkat çekmiştir. CLAUSON, kelimenin Özb. *soğınç* ‘endişe’, Nog. *sağınış* ‘endişe’, Tkm. *sağınç* ‘belirsizlik, tereddüt’ anlamlarında kullanıldığını kaydetmiştir (1972: 812a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...ulatı dyan *sakinçlar* öze erk tarta umaz... “ve başka istiğraklara hükmedemez” (2/40–41 [42]); ...ezrua tengri yirinte togmak küşüşin buşı birgeli *sakinçın*... “tanrı Ezrua dünyasında yeniden doğmak arzusu ve sadaka verme düşüncesi ile” (10/31–32 [56]).

II.3.5. –(X)nçu

Annamarie von GABAIN, –nç ve –nçU eklerinin aynı fiil tabanından birlikte teşkil edilebilen eş anlamlı iki ek olduğunu söylemiştir (2003: 54). Talat TEKİN, ekin eyleyici adları türeten ek olduğunu söylemiş ve *abınçu*⁹ ‘cariye’ (< abın– ‘avunmak’), *ezençü* ‘öncü’ (< *eze– ‘keşfe çıkmak, gözetleme yapmak’), *küzençü* ‘koruyucu, muhafız’(< *küze– ‘korumak’) örneklerini vermiştir. Marcel ERDAL, –(X)nçu ve (X)nç eklerinin birbirleriyle ilgilerinin olmadığını belirtmiş, ancak bu iki ekin çok erken dönemlerde birbirine karıştığının altını çizmiştir. ERDAL, –(X)nç yapısının daima /n/ ile

⁹ Klaus RÖHBORN, *abın-* fiil gövdesinin ‘uzak durmak, sakınmak, çekinmek’ anlamında olduğunu kaydetmiştir (UWNeu: 64).

biten fiillere geldiğini ve –Xş yapısıyla ilgili olabileceğini düşünürken, bu ekin –(X)nçu ekiyle ilgisinin tespit edilmesinin oldukça güç olduğunu zikretmiştir. (1991: 285).

Maitrisimit’de bu ekle yapılan kelimeler şunlardır:

alkınçu ‘eksilme, azalma’, irinçkençüçi ‘acıyan’, ögrünçü ‘sevinç’, yarlıkançüçi ‘merhametli’, yirinçülüg ‘iğrenç, kötü’ vs.

alkınçu ‘eksilme, azalma’ (< alkı–nçu). Sir Gerard CLAUSON, *alkınçu* maddesinde *alkınç* maddesine gönderme yapmış ve kelimenin *alkın*– ‘sefil duruma düşmek’ fiil gövdesine dayandığını ve kelimenin ‘imha, yok olma, sona gelme’ anlamında olduğunu belirtmiştir (1972: 137b). Klaus RÖHRBORN, kelimenin *alkın*– ‘azalmak, sona ermek, kaybolmak’ fiilinden geliştiğini ve kelimenin zarf olarak ‘son’ anlamında kullanımının olduğunu söylemiştir (UW: 99). DLT’de *alkınçu* kelimesine rastlanmamış, *alkın*– ‘mahvolmak, yok olmak, bitmek, tükenmek’ şeklinde fiil hali kaydedilmiştir (DLT I: 254).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçmektedir:

...üstün öng *alkınçusı* tengri yiri altın aviş tamuka tegi tüzü işitildi... “yukarıdaki şekilsiz tanrılar yerinden aşağıdaki Avīci cehennemine kadar hep işitildi” (18/26–28 [65]).

irinçkençüçi ‘acıyan’(< irinçke–nçü +çi). Sir Gerard CLAUSON, *irinçke*– maddesine değinmiş ve kelimenin kökünün *irinç* ‘zavallı, sefil, mutsuz’ isim gövdesine dayandığını, kelimenin ‘sefalet çeken birine merhamet göstermek’ anlamında olduğunu

belirtmiştir (1972: 237b). Bu bilgiden yola çıkarak *irinçkençü* kelimesini ‘acıma, merhamet’ olarak anlamlandırmak mümkündür.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...tengriler için *irinçkençüci* yarlıkançuçı köngül ogrınta inçsiz bolu yarlıkar erti... “tanrılar için merhamet ve şefkat hisleri dolayısıyla haşmetle huzursuz olur idi” (106/9–11 [176]).

ögrünçü ‘sevinç’ (< ögir–ünçü). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *ögrinç* fiil gövdesinden geliştiğini (1972: 115b), *ögrün–* fiilinin *ögir–* ‘sevmek’ fiilinden geldiğini belirtmiş ve *ögrün–* fiilinin Sag. *ürin–*, Hak. *örin–* ‘sevinmek, zevk almak’ anlamlarında yaşadığını kaydetmiştir (1972: 114b). Eski Türkçe *ögrünçü* kelimesi bu fiilden isimleşerek sevinç anlamında kullanılmıştır.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçmektedir.

...*ögrünçü* mengin yirtinçü mengisin ürke ögrünçülüğ ermeki bolzun... “sevinçlerle dünyevî saadetlerle her zaman neşeli ve bahtiyar olsun!” (1/44–46 [40]); ...ol savlarag *ögrünçü* iştürgeli dkşanpt ilke önüp bardı... “bu sözleri sevinçle bildirmek için Daksināpatha ülkesine çıkıp gitti” (19/18–20 [67]).

yarlıkançuçı ‘merhametli’ (< yarlıka–nçu+çı). Bu kelimedden yukarıda detaylı olarak bahsetmiştik. Bkz. *yarlıkançuçı* (II.1.15).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçmektedir:

...seve amrayu küçlüg *yarlıkançuçı* bilig öritir... “sevmek için büyük bir acıma duygusu besler” (33/26–28 [83]); ...kop kamag tirig tınlıg ödüş özlüg tınlıglar öze *yarlıkançuçı* bilig turgurup inçe sakınç sakınur... “bütün canlı yaratıklar için acıma duygusu besleyip şöyle düşünür” (33/40–43 [83]).

yirinçülüg ‘iğrenç, kötü, fena’ (yir–inçü+lüg). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin kökünün baştaki /y/ ünsüzü olmadan *irin–* şeklinin olduğunu da belirtmiş ve aynı zamanda kelimenin *yér–* fiil köküne dayandığını, Osm. *yerin–* ‘eleştirmek’ şeklinde kelimenin kullanıldığını kaydetmiştir (1972: 970b). Tuncer GÜLENSOY, kelimenin *yer–* ‘kötülüklerini söylemek, beğenmemek, tiksirmek’ şeklinde kelimenin yaşadığını Eski Türkçede *yir–* ‘tiksinmek, surat asmak’, Orta Türkçede *yir–* ‘beğenmemek, iğrenmek, hakir görmek’ şeklinde kelimenin yaşadığını kaydetmiştir (2011: 1125). DLT’de *yér–* ‘beğenmemek, iğrenmek’ fiiline yer verilmiş ve kelime Oğuzca olarak kaydedilmiştir (DLT III: 185). Kelime bu anlam ilgisine bağlı olarak –nçU ekinin tesiriyle ‘iğrenç, kötü, fena’ anlamlarında çok yaygın olmasa da kullanılmıştır.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçmektedir:

...altı katunlar *yirinçülüg* bolup tod tolı savın utruntılar... “altı kraliçe kötü olup fena sözlerle birbirlerine karşı geldiler” (5/5–7 [47]).

II.3.6. –(X)m

Annamarie von GABAIN, ekin işlevine değinmemiş, *talım* ‘yağma’ (< talı– ‘yağmalamak’), *kedim* ‘giyim, elbise’ (< ked– ‘giymek’), *tugum* ‘doğuş’ (< tug–), *istem* ‘istek, arzu’ (< iste–) örneklerini vermiştir (2003: 53). Talat TEKİN de tıpkı GABAIN gibi ekle ilgili bir bilgi vermemiş, *barım* ‘mal, mülk’ (< *barı– ‘tutmak, elde etmek’),

batım ‘batım, batma’ (< bat–), *ölüm* ‘ölüm’ (< öl–) örneklerini vermiştir (2000: 93). Sir Gerard CLAUSON, ekin fiillerden somut ve soyut isimler türettiğini ve işlek bir ek olduğunu belirtmiştir (2007: 193). Muharrem ERGİN, ekin nesne ismi yaptığını ve işlek bir ek olduğunu, ekin başlıca işlevinin fiille ilgili bir hal, durum ve iş ifade etmek olduğunu söylemiştir. ERGİN, ekin bir işle ilgili, bir işten doğan varlık, eşya ve alet isimleri yaptığını da eklemiştir (2009: 187–188).

Maitrisimit’de bu ekle yapılan kelimeler şunlardır:

kanamlag ‘doymuş, tok’, *ertimlig* ‘fanilik’, *kedim* ‘elbise’, *ölüm* ‘ölüm’, *tegin* ‘lâyık’, *togum* ‘doğuş’, *turum* ‘durum’, *yarım* ‘yarım’ vs.

kedim ‘elbise’ (< ked–im). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *ked*– ‘giyinmek’ kökünden genişlediğini belirtmiş, *ton* kelimesiyle eşanlamlı olduğunu söylemiş, kelimenin Osm. *geyim/gyim*, Tkm. *geyim* olarak kullanıldığını kaydetmiştir (1972: 704a). DLT’de *ked*– ‘giymek’ (DLT II: 296), *kedgü* ‘giyilecek nesne’ (DLT I: 430) kelimelerine rastlanılmıştır.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçmektedir:

...*kedim* ton etük yivig tizig kedmiş tonamış körü kanınçsız... “giyecek, elbise, çizme, gerdanlık giyinmiş, takınmış görmeğe doyulamayan” (9/13–16 [54]); ...yangı arıg *kedim*... ‘yeni temiz elbise’ (94/3 [167]).

teginlig ‘lâyık’ (< teg–im +lig). Bu kelimeyle ilgili yukarda detaylı bilgi vermiştik. Bkz. *teginlig* II.1.19.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçmektedir:

...üstünki arhantlarning edgüsin erdemin bulgalı *tegimlig* bolur... “üstün olan velilerin yüksekliğine, faziletine ulaşmağa layıktır.” (2/26–28 [42]); ...ayagka *tegimlig* tözün maytrı bodisvt kutinga... “hürmete layık asıl Maytrı bodisvt asaletine” (3/37–39 [44]).

togum ‘doğuş’ (< tog–um). Kelimeyi *tug–* kökünden getiren Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *tukum* ‘tohum’ kelimesiyle karıştırılmaması gerektiğini belirtmiştir. Maniheist metinlerde *tugum ajun* ‘yeniden doğma’, *tört tugum* ‘dört çeşit yeniden doğum’ şeklinde kullanıldığını belirten CLAUSON, Budist metinlerde Sanskritçe *jātibhava* ‘doğma ve var olma’ karşılığında *tugum ajun* ibaresinin kullanıldığını zikretmiştir (1972: 470a). DLT’de *tog–* ‘doğmak, meydana çıkmak, belirmek, yükselmek, havalanmak’ şekli kaydedilmiş ancak *togum* şekline rastlanmamıştır (DLT II: 14).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçmektedir:

...tört *togum* biş yol içinteki tınlıglar alku ögirdiler... “dört ve beş varlık şekli içindeki yaratıkların hepsi sevindi” (18/29–31 [66]); ...edgüli ayıglı iki türüg kılınçta ötgürü *togum* ajunlar belgölüg bolurlar... “iyi veya kötü, iki çeşit amelden dolayı yeniden doğum ve varlık şekilleri zuhur eder” (41/16–19 [94]).

turum ‘durum’ (< tur–um). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *tur–* köküne dayandığını belirtmiş, kelimenin ‘durum, pozisyon’ anlamında olduğunu söylemiştir. Maniheist metinlerde *turum ara* ibaresinin ‘tamamen’ ya da hemen gibi anlamlarda kullanıldığını belirtmiştir (1972: 549a). Maitrisimit’de bu ibareyi Şinasi TEKİN, ‘o

sırada’ olarak anlamlandırmıştır. DLT’de *turum* ‘durum; birinin boyu kadarınca olan uzunluk’ anlamında kelime kaydedilmiştir (DLT I: 396).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...anča sözlemište turum ara... “bunu söyledikleri sırada” (64/12–13 [123]).

yarım ‘yarım, yarı’ (< yar–ım). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *yar–* ‘bölmek’ kelimesinden geldiğini belirtmiş ve kelimenin ‘ayırma hareketinin bir parçası’, dolayısıyla ‘yarım’ anlamında olduğunu zikretmiştir. CLAUSON, *yarım etözi* ‘vücudunun yarısı’, *yarımlı tolulı nomlarıg* ‘yarım ve tam kanunları’ örneklerini vermiştir (1972: 968b). Gerhard DOERFER, kelimeyi *yārum* ‘yarım’ şeklinde kaydetmiş ve kelimenin *yār–* ‘yarmak, bölmek, çatlatmak’ kökünden genişlediğini zikretmiş, kelimenin Türkçeden Moğolcaya *jarım* ‘yarım, kısmen, orta’ şeklinde geçtiğini kaydetmiştir (TMEN: 1786 [66]). DLT’ de *yarım* ‘yarım, birşeyin yarısı’ (DLT III: 19), *yarımla–* ‘yarılamak’ (DLT III: 343) kelimeleri kaydedilmiştir.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçmektedir:

...*yarım* volta ogul... “yarı yolda oğul” (60/22 [119]); ...sengremlerde erip bir künki bir aykırı *yarım* aykırı yakşıçı iş ayguçı boltumuz... “manastırlarda bulunup bir günlük, bir aylık veya yarım aylık çilingir ve idâreci olduk” (73/58–60 [138]).

II.3.7. –Xn

Annamarie von GABAIN, ekin az kullanılan bir ek olduğunu, zaman zaman da sıfat yaptığını belirtmiş, *tütün* ‘duman’ (< tüt–), *tirin* ‘kalabalık, cemaat’ (< tir– ‘dermek, toplamak’), *yalın* ‘alev, meşale’ (< yal– ‘alevlenmek’) örneklerin vermiştir

(2003: 54). Talat TEKİN, ekin eylem sonucu adlar türettiğini belirtmiş, *bulun* ‘tutsak, esir’ (< bul– ‘elde etmek’), *kıyın* ‘ceza’ (< kıy– ‘cezalandırmak’), *kelin* ‘gelin’ (< kel–) örneklerini vermiştir (2000: 93). Marcel ERDAL, ekin geçişli köklerden nesne isimleri ve geçişsiz köklerden özne isimleri yaptığını belirtmiş ve ekin ‘dominant’¹⁰ [baskın] bir ek olduğunu eklemiştir. Bunun için *uzun* (< uza–), *yarın* (< yaro–), *tükün* (< tüke–), *ulun* (< ula–) örneklerini vermiş ve *yarın* şeklinin sadece Maniheist ve Karahanlı Türkçesi kaynaklarında olduğunu, Budist kaynaklarda *yaron* şeklinde olduğunu söylemiştir. ERDAL, –Xn ekinin ya isim ya da sıfat yaptığını da sözlerine eklemiştir (1991: 300). Sir Gerard CLAUSON, ekin işlevinin belli olmadığını, XI. yüzyılda ve sonrasında işlek bir ek olduğunu belirtir (2007: 193).

Maitrisimit’de şu kelimeler geçmektedir: *esin* ‘yel, rüzgar’, *san* ‘sayı’, *tirin* ‘cemaat’, *tolun* ‘mükemmel, tam’, *tütün* ‘duman’, *yakın* ‘yakın’, *yalın* ‘alev, pırıltı’, *yarun* ‘şafak, gün ağarması’ vs.

san ‘sayı’ (< sa–n). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *sa–* ‘saymak, hesaplamak’ kökünde geldiğini belirtmiştir. Kelimenin ‘askerî geçit’ (askerî birlik sayısı) gibi bir anlama geldiğini belirtmiş ve aynı zamanda kelimenin ‘kişisel saygı’ anlamının olduğunu söylemiştir (1972: 830b). CLAUSON, kelimenin Hak. *san* ‘sayı’, Osm. *san* ‘sayı, hesap, ün’ şeklinde kullanıldığını, Osmanlıcada ayrıca *san sağış* şeklinde ikilemeli şeklinin olduğunu altını çizmiştir (1972: 831a). Gerhard DOERFER, *sān* şeklinde kaydettiği kelimenin ‘sayı, miktar’ anlamına geldiğini belirtmiş, kelimeyi **sā–*

¹⁰ Marcel ERDAL’ın ‘dominant’ [baskın] eklerle vurgulamak istediği, ekin ünlüsünün geldiği kök ve gövdede fonetik olarak değişiklik yapmasıdır.

fiil köküne bağlamıştır (TMEN: 1219 [231]). Tuncer GÜLENSOY, *san* ‘ün, şöhrat, san, addü itibar’ şeklinde kelimeyi kaydetmiştir (2011: 729a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...biş yigirmi asangi nayut *sanınca* yavaniki tınlıglarag kutgaru yarlıkap... “onbeş Asamkhyeya kadar nayuta mikdarınca her cins varlığı haşmetle kurtarıp” (1/31–33 [40]); ...munung bilge biligining *sanın* sakışın algalı... “bunun bilgisinin sayısını, adedini almak hiç (mümkün değildir)” (38/28–29 [89]).

tirin ‘cemaat, topluluk’ (< ter–in). Sir Gerard CLAUSON, kelimeyi *térin* ‘topluluk’ olarak kaydetmiş, *tér*– ‘toplamak, bir araya getirmek’ köküne dayandırmıştır. CLAUSON, kelimenin *térin kuvrag* ‘dinî topluluk’ şeklindeki ikilemeli kullanımını da kaydetmiştir (1972: 551a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçmektedir:

...tört türlüğ *tirin* kuvrag yok erk türk yuçul budun bukun ara alpın emgekin kişi ajunıta togar... “dört kısımlı cemaatin bulunmadığı, güçlü kuvvetli ve bayağı (yuçul) halk arasında güçlülükle insanlar âleminde doğarlar” (85/20–23 [157]); ...ol ödün çmbudvip uluştakı dört türlüğ *tirin* kuvrag... “o sırada Jambudvîpa’daki dört (kısımlı) cemaat” (91/15–17 [165]).

tütün ‘duman’ (< tüt–ün). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin anlamını ‘duman’ olarak kaydetmiş ve kelimeyi *tüte*– ‘duman yaymak’ köküne dayandırmıştır. CLAUSON, kelimenin Nog. *tütün*, Kzn. *töten* şeklinde yaşadığını kaydetmiştir (1972: 457b). Gerhard DOERFER, kelimenin ‘tütün, duman’ anlamında olduğunu kaydetmiş

ve kelimenin *tüt-* ‘duman çıkarmak, buhar çıkarmak’ kökünden çıktığını belirtmiştir (TMEN: 953 [605]).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...alku kurunlug kap kara *tütün* tokımış belgürtir... “hep kurumlu, kapkara duman sürülmüş gibi zuhûr ettirir.” (101/36–38 [172]); ...*tütünüg* üre yarlıkar... “dumanı haşmetle üfler” (113/8 [183]).

yakın ‘yakın’ (< yak–ın). Sir Gerard CLAUSON, kelimeyi *yak-* ‘yaklaşmak’ köküne dayandırmış ve kelimenin eşanlamlısı olarak *yaguk* kelimesini kaydetmiştir (1972: 904a). Tuncer GÜLENSOY, kelimenin *yagu-* ‘yaklaşmak’ fiiline –n ekinin gelmesiyle oluştuğunu ya da *yak-* ‘yaklaşmak’ fiiline –(ı)n ekinin gelmesiyle oluşmuş olabileceğini belirtmiştir (2011: 1036b).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...kaujnagar kentke *yakın* şalavan berkte kalınçsız nırvanka ... “Kauşīnāgara adlı şehre yakın Şālavan adlı korulukta parinirvana’ya” (1/33–34 [40]); ...ayaların kavşurup *yakın* kelip inçe tip tidiler... “ellerini kavuşturarak yaklaştılar, şöyle dediler” (17/3–5 [64]).

yalın ‘alev, pırlıltı’ (< yal–ın). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *yal-* ‘alevlenmek’ fiil kökünden geldiğini belirtmiştir (1972: 929b). Tuncer GÜLENSOY, kelimeyi *yalın~yalım* ‘alev’ şeklinde kaydetmiş ve kelimeyi *yā-* ‘yanmak’ fiil köküne dayandırmıştır. DS’de *yalınlamak* ‘alevlendirmek’ şeklinde kelimenin fiil şekli kaydedilmiştir (2009: 4813b). Bkz. *yaltra-*. II.2.7

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...bu yırtınçüde angsız öküş nomlug telim taşım çoğ *yalın* belgülüg bolmış erür...
“bu dünyada fevkalâde, büyük dinin gür ışığı belirmiştir” (7/12–14 [50]); ...üç türlüğ
ulug çoğ *yalınka* tükellig bolgay... “üç çeşit büyük ışığa sahip olacak” (20/6–8 [69]).

II.3.8. –(U)t

Annamarie von GABAIN, ekin işlevine değinmemiş, *adırt* ‘fark, ayırma’ (< adır–), *boşgut* ‘öğüt’ (< boşgun– ‘öğrenmek’), *urunt* ‘kavga’ (< ur–un– ‘vuruşmak’), *art* ‘geçit’ (< ar– ‘dolaşmak’) örneklerini vermiştir (2003: 55). Marcel ERDAL, ekin çoğunlukla hareket isimleri yaptığını belirtmiştir (1991: 308). Muharrem ERGİN, ekin, Eski Türkçede daha işlek olduğunu, bugün ancak *geçit*, *öğüt*, *umut* gibi birkaç örnekte görüldüğünü söylemiştir (2009: 194). Kenan AZILI, –(U)t yapım ekinin fiil köklerine eklendiği anda türettiği isimlerle birlikte bu isimlerin bir tarifini de gösterdiğini belirtmiştir. AZILI, isim türedikten sonra kök ile arasında varolan işlem dizininin, kendisini bu ekle ortaya konduğunu ileri sürmüştür (2013: 507).

adırtlayu ‘ayrıntısıyla’ (< adır–t+layu). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *adır–* kökünden geliştiğini, kelimenin ‘ayırım, fark’ anlamında olduğunu, ayrıca sadece Osm. *ayırt* şeklinde yaşadığının altını çizmiştir (1972: 64b). Bkz. *adruk*. II.3.2.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...şastrlarıg *adirtlayu* uktaçı... “şāstraları mufassalan anlayan” (38/50–51 [90]);
...utgurak¹¹ bilge biligin *adirtlayu* ukar... (41/49–50 [95]) “şüphesiz hikmetle tam
olarak anlar”.

boşgutsuz ‘öğrenmeyen’ (< boşgu–t+suz). Bkz. *boşgutsuz*. II.1.18.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...ölürür atlıg *boşgutsuz* tınlıg bar... “ ‘öldürür’ adlı öğrenmeyen bir yaratık
vardır” (2/1 [41]); ... bu üçünç *boşgutsuz* arhant dıntar titir “bu üçüncü öğrenmeyen
velidir” (2/9–10 [41]).

körtle ‘güzel’ (< kör–t+le). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin ‘güzel’ anlamında
olduğunu ve kelimenin, *körkle* kelimesinin eşanlamlısı olduğunu söyleyip ve *körtle*
tatıglıg nomı ‘güzel, tatlı kanunu’ örneğini vermiştir (1972: 739a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...adgar atların yarataglag *körtle* kanglılar... “aygır atların koşulduğu güzel
arabalar” (12/1–2 [58]); ...*körtle* körkle koluça yarukın yaltrayu kaltı bulıtdın...
“güzelce, uygun bir zamanda parıltıyla parlayarak bir buluttan(çıkış bir güneş gibi
Burkan doğdu)” (13/59–60 [61]).

takşut ‘şarkı’ (< takşu–t). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin **takış*– fiil kökünden
geldiğini belirtmiş, Sanskritçeden alınmış *śloka* > *şlok* ‘beyit’ kelimesiyle *şlok takşut*
şeklinde ikileme oluşturduğunu söylemiştir (1972: 474a). Şinasi TEKİN, kelimenin

¹¹ Erdem uçar, bu kelimenin ‘canlı, hareketli’ anlamının metne (0266. S.71) uymadığını, burdaki
anlamının ‘şüphesiz, mutlaka’ anlamında olduğunu belirtmiştir (2013b: 189).

*tak-ış +u-t şeklinde geliştiğini belirtmiş ve Uygurcada *tak-* fiilinin bugünkü anlamıyla olmadığını, ‘ancak iki şeyi birleştirmek, yan yana koymak’ anlamında olması gerektiğini belirtmiştir. Eski Türkçe *takşut*’un özel olarak nasıl bir nazım türünü ifade ettiğini kestirmenin zor olduğunu belirten TEKİN, *şlok takşut* ikilemesinin ipucu verdiğini ve *şloka* ‘beyit’ anlamına geldiğine göre *takşut*’un da buna benzer bir anlama gelebileceğini kaydetmiştir (1976: 324).

...ır ırlasalar adnagu taplamagulug *takşut* sav takşurmazlar... “şarkı söylemeler başkalarının hoşuna gitmeyecek bir şarkı söylemezler” (32/3–5 [81]).

yaşut ‘gizli’ (< yaş–ut). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *yaş-* ‘gizlemek’ fiil kökünden genişlediğini söyleyip kelimeye ‘gizlenme, saklanma’ anlamı vermiştir. DLT’de *yaşdı* ‘saklandı’ kelimesi kaydedilmiş, ol meni körüp *yaşdı* ‘o, beni görüp saklandı’ örneği verilmiştir (DLT III: 60). Gerhard DOERFER, *yaşmak* ‘peçe, duvak’ kelimesini kaydetmiş ve kelimenin *yaş-* ‘gizlemek’ fiil kökünden geliştiğini belirtmiştir. DOERFER, ayrıca kelimenin Arapça’ya *yaşmak* şeklinde geçtiğini kaydetmiştir (TMEN: 1864 [172]). Tuncer GÜLENSOY, *yaşın yaşın* ‘gizli gizli’ maddesine değinmiş ve kelimenin *yaş-* ‘gizlemek, saklamak’ kökünden çıktığını zikretmiştir (2011: 1085b).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...*yaşut* batut kılınçlıg tsuy ayıg kılınç kılıp... “gizli amellerle günah işleyip” (74/10–11 [139]).

II.3.9. –mA

Annamarie von GABAIN, ekin çok seyrek olduğunu, sıfat olarak daha çok kullanıldığını belirtmiş, *yelme* ‘binici, süvari’ (< yel– ‘binmek’) örneğini vermiştir (2003: 53). Talat TEKİN, ekin işlevine değinmemiş, sadece *yelme* ‘keşif müfrezesi’ (< yel– ‘(at) dörtlüye gitmek’) örneğini vermiştir. Marcel ERDAL, bu ekin daha çok Karahanlı Türkçesinin son dönem metinlerinde işlekliğinin arttığını belirtmiş, ancak daha önceki metinlerde de görüldüğünü söylemiştir. ERDAL, *yelme* ‘keşif devriyesi’, *kaparma* ‘kabarcık, baloncuk’, *közünme* ‘görünüm’, vb. örnekleri vermiştir (1991: 316). Muharrem ERGİN, ekin –mA eki gibi işleklik sahasının bütün fiil kök ve gövdelerini içine aldığını belirtmiş, –mA ekinin hareket isimleri yaparken, –mA ekinin iş isimleri yaptığını söyler (2009: 186).

Maitrisimit’de bu ekle yapılan sadece *belgürtme* ve *üzmele*– kelimeleri tespit edilmiştir:

belgürtme ‘zuhûr’ (< belgürt–me). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *belgürt*– ‘zuhûr etmek, görünmek’ fiil gövdesinden genişlediğini ve Uygurcada sıkça kullanılan *belgürtme etöz* yapısının Budist terimlerden *nirmānakāya* ‘vücudun belirmesi [Buddha’nın bedeni]’ terimine karşılık kullanıldığını söylemiştir (1972: 342a). DLT’de *belgü* ‘alamet, nişan, im, belge’ (DLT I: 427), *belgür*– ‘meydana çıkmak, belirmek’ (DLT II: 172) örneklerine rastlanmıştır. Marcel ERDAL, Eski Türkçede bu ekle yapılan ve en yaygın bir şekilde kullanılan kelime olduğunu ve *belgürtme etöz* şeklinde çok kullanıldığını kaydetmiştir (1991: 318).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçmektedir:

...maytrısimit nom bitigde *belgürtme* balık uluşug körüp korkmak aymanmak atlıg sekiz yigirmİNç ülüş nom tükedi... “maytrısimit adlı din kitabında ‘zuhûr eden şehri görüp korkmak’ adlı onsekixinci bölüm, kitap bitti (55//2–5 [111]).

üzmele- ‘bozmak, uzaklaştırmak’ (< üz-me+le-). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *üzme* isim gövdesinden fiilleştiğini, bu isim gövdesinin ise *üz-* ‘parçalamak, koparmak’ köküne dayandığını belirtmiş ve kelimenin ‘köklerinden koparmak’ anlamında kullanıldığını söylemiştir (1972: 288b).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçmektedir:

...kamag ayıg yavlak törülerig yıdı yokı birle *üzmelemiş* bolur... “bütün kötü ve fena unsurları, tefferuatına kadar hepsini yok etmiş olur” (48/16–18 [102]).

II.3.10. –gI/–kI

Marcel ERDAL, bu ekin varlığının şimdiye kadar fark edilmediğini kaydetmiş ve ekin /n/ ve /r/ gibi seslerle sona erdiğinde –kI şeklinin görüldüğünü söyler. –gI ekini alan bütün kelimelerin iki heceli olduğunu belirten ERDAL, *erki* ‘acaba’ (< er-), *tezgi* ‘düşmandan kaçış’ (< tez-), *burkı* ‘çatık’ (< bur-), *yankı* ‘yankı’ (< yan-) vb. örneklerini vermiştir (1991: 320).

erki ‘acaba’ (< er-ki). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *er-* ‘olgunlaşmak’ köküne dayandığını belirtmiş, kelimenin anlam olarak ‘farzetmek, muhtemelen’ gibi anlamlarının olduğunu söylemiş ve kelimenin Tuv. *irgi* ‘kibarca soru’ olarak yaşasığını belirtmiştir (1972: 223a). DLT’de kelime *erki* ‘şüphe ve sorgu bildiren edat’ anlamında kaydedilmiştir (DLT I: 129).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...erki kim muntag yürek yarılınçığ emgek tolgak teginürler... “acaba bunun gibi yürek parçalayıcı acı ve sıkıntı çekerler mi?” (81/2 [149])

kötki ‘yayla, tepe’ (< köt-ki). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin ‘tepecik’ anlamında olduğunu açık bir etimolojisi olmadığını söylemiştir. CLAUSON, Hak.’ *kötki* ‘topraktan tepe’ şeklinde kullanıldığını kaydetmiştir (1972: 702a). Marcel ERDAL, Eski Türkçede tam olarak kelimenin dayandığı bir köke rastlanılmadığını, ancak *kötür*– ‘yükseltmek’ kelimesiyle aynı kökten geldiğini zikretmiştir. ERDAL, Yak. *köt*– ‘uçmak, zıplamak’, Azericede *göt*– ‘yükselmek’ şeklinde fiil köklerinin olduğunu da altını çizmiştir (1991: 322). DLT’de *kötki* ‘tepe, dağlık yer, toprak yığını, tepecik’ şeklinde kaydedilmiştir (DLT I: 18).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçmektedir:

...ulug bedük et *kötkiler* osuglug etüzlerimiz erür... “büyük ve yüksek et tepeleri gibi vücutlarımız vardır” (78/18–20 [144]).

II.3.11. –(X)z

Eski Türkçede kullanılan ancak çok fazla işlek olmayan bir isim yapma ekidir. Annamaria von GABAIN, ekin artık canlı olmadığını belirtip sıfat yaptığını söyler (2003: 55). Marcel ERDAL, ekin /r/ ile biten kelimelerden sonra geldiği görüşünün net olmadığını düşünür. Bunun ancak *kutuz* < *kutur–(u)z, *munduz* < *mundur–(u)z, *adız* < *adır–(ı)z, *semiz* < *semir–(i)z gibi kelimelerde /r/ sesinin yok olmasıyla açıklanabileceğini ifade eder. Talat TEKİN, ekin fonksiyonuna değinmeden *baz*

‘bağımlı’ (< ba– ‘bağlamak’), *boguz* ‘boğaz’ (< bog– ‘boğmak’), *söz* (< *sö–) örneklerini vermiştir (2000: 94).

Maitrisimit’de bu ekle yapılan *boguz*, *küvez* ve *uz* kelimeleri geçmektedir:

boguz ‘boğaz’ (< bog–uz). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin kökenine değinmemiş, kelimenin ikinci ünlüsünün kısa olduğunu ve sesin –u– ve –a– arası bir ses olduğunu belirtmiştir. CLAUSON, kelimenin, Kaz. *buaz*, Özb. *bügiz*, Nog. *bugaz*, Tkm. *bogaz* şeklinde kullanıldığını kaydetmiştir (1972: 322a). Gerhard DOERFER, *bogaz* kelimesine değinmiş, kelimenin kökeniyle ilgili RÄSÄNEN’in *bog–* ‘boğmak’ fiilinden getirdiğini aktarmıştır (TMEN: 792 [344]). James Russell HAMILTON, ekin eklendiği fiile ‘hep o eylemi yapan’ gibi bir anlam verdiğini söylemiş, ayrıca ekin isim eki –°r-’nin basit bir varyantı olabileceğinin altını çizmiştir (2011: 261). Marcel ERDAL, kelimenin *bog–* ‘boğmak’ kökünden geldiğini belirtmiştir (1991: 326). Tuncer GÜLENSOY, kelimenin < *bog–(u)z şeklinde geliştiğini belirtmiştir (2011: 156b).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçmektedir:

...toyn kentü yülügüsi öze *bogzın* bıçıp nırvanka bardı... “velî–rahibin, kendi usturası ile boğazını kesip Nirvānaya ulaşması gibi” (2/7–9 [41]); ...*bogzıntın* önmiş tını öze alarıp körmişke sansız öküş tınlıglarıg ölürdi... “boğazından çıkan nefesi ile cüzzamlı hâle soktuğu sayısız yaratıkları öldürdü (58/48–51 [116]).

küvez ‘gurur’ (< küve–z). Sir Gerad CLAUSON, kelimenin *küve– fiil kökünden gelmiş olabileceğini düşünür (1972: 692b). Marcel ERDAL, kelimenin *küven–* kelimesiyle ilişkili olduğunu belirtmiş ve *küve– köküne işaret etmiştir (1991: 324).

DLT’de *küwez* ‘gurur, mağrur, gururlu’ (DLT I: 252) şekli dışında *köwez* (DLT I: 325), *küfez* (DLT I: 411) şekilleri de kaydedilmiştir.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçmektedir:

...yig yig *küvez* kagal kiçig balık az inallar inçe tip sakınç sakıntılar... “çok iyi, çok iyi Küvez Kagal Kiçig, Balık, Az ve inallar şöyle düşünürler” (7/46–48 [51]); ...yime *küvez*... “yine gurur” (106/22 [269]).

uz ‘mahir’ (< u–z). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin ‘becerikli, sanatkâr’ anlamında olduğunu belirtmiş ama kökenine değinmemiştir (1972: 277b). Gerhard DOERFER, kelimenin ‘usta, zanaatkâr’ anlamına geldiğini belirtmiş, kelimeyi *u–* ‘muktedir olmak’ fiiline dayandırmıştır (TMEN: 593 [144]). Marcel ERDAL kelimenin *u–* ‘muktedir olmak’ fiiline dayandığını belirtmiş ve kelimeye ‘usta, becerikli, sanatkâr’ anlamlarını vermiştir (1991: 325). DLT’de de kelime *uz* ‘usta, mahir’ şeklinde kaydedilmiştir (DLT I: 46).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçmektedir:

...satıgçı yulugçı *uz* uzagut erdimiz... “satıcı ve alıcı, madrabazdık” (61/16–17 [119]); ...tengridem *uz* uzagutlar birle... “semâvî ustalar ile” (89/6–7 [162]).

II.3.12. –(X)I

Annamarie von GABAIN, ekin Eski Moğolcada da aynı şekilde olduğunu söyleyip, *inal* ‘bakan gibi yüksek bir mevki ünvanı’ (< inan– ‘inanmak’), *kısıl* ‘vadi’ (< kıs– ‘kısmak’), *tükel* ‘bütün, hep’ (< tüke– ‘tükenmek’), *osal* ‘ihmalkâr’ (osa–n ‘tembel’) örneklerini vermiştir (2003: 53). Talat TEKİN, ekin işleviyle ilgili bir bilgi

vermemiş, o da benzer örnekler vermiştir (2000: 92). Sir Gerard CLAUSON, ekin çok eski bir ek olduğunu, işlevinin ise belirsiz olduğunu belirtmiş, *inal* ‘emin, güvenilir’ (< *ina-) örneğini vermiştir (2007: 193). Marcel ERDAL, -(X)l ekiyle yapılan kelimelerin çoğunun sıfat bazılarının ise zarf olarak kullanıldığını belirtmiştir. ERDAL, bu ekle yapılan *kıstıl* ‘geçit, dağ geçiti’, *ıdıl* ‘akın, sefer’, *ötül~yötül* ‘öksürük’, *tükel* ‘tamamen, mükemmel’, *inal* ‘genç prens’ vb. örnekleri vermiştir (1991: 330). Necmettin HACİEMİNOĞLU, Eski Türkçede tek heceden ibaret isimlerin kök sanıldığını belirtmiş ve *al*, *til*, *yol* gibi kelimelerin gövde olabileceğinin düşünülmediğini ileri sürmüştür. HACİEMİNOĞLU, -l fiilden isim yapma ekinin sanıldığı gibi az kullanılan bir ek olmadığını, işlek bir ek olduğunu belirtmiş ve *al* ‘hile’, *il* ‘devlet’, *ul* ‘temel, esas’, *kal* ‘yaşlı adam’, *tal* ‘dal’, *til* ‘dil’ gibi kelimelerin kök olmadığını, -l ekiyle genişlemiş isim gövdeleri olduğunun altını çizmiştir (1994: 71-79).

Maitrisimit’de şu kelimeler geçer:

inal ‘vekil, bey (ünvan)’ (< *ina-l). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *ina- kökünden geliştiğini, ‘güvenilir olmak’ anlamıyla ilgili olduğunu, , ancak kelimenin bu anlamdan çok bir özel ad, unvan olarak kullanıldığının söylemiştir (1972: 184b). Kelimeyi *inal~yinal* şeklinde kaydeden Gerhard DOERFER, kelimenin ‘vekil’ anlamında kullanıldığını belirtmiş ve aynı zamanda Kırgız hükümdarlarının başlıklarının adı olduğunu da dikkati çekmiştir (TMEN: 1900 [196]). James Russell HAMILTON, kelimenin Eski Türkçede bir unvan olduğunu, *ina- ‘emanet etmek, güvenmek’ gövdesine yapım eki -l’ningelmesiyle meydana geldiğini, kelimenin genellikle kişi adlarından önce geldiğini söylemiştir (2011: 150). DLT’de *inal* ‘anası hatun kökten, babası halktan olan bütün gençlere verilen ad’ olarak kelime

kaydedilmiştir (DLT I: 122). Marcel ERDAL, kelimenin *inan-* ve *inag* ‘güvenilir insan’ kelimeleriyle aynı kökten geldiğini belirtmiştir (1991: 331). Necati DEMİR, *inan-* fiilini incelemiş ve kelimenin *yın~ın* kökünden çıktığını +A isimden fiil yapma ekiyle –n– fiilden fiil yapma ekinden oluştuğunu belirtmiştir. DEMİR, +A– ekinin kendisini muhafaza ettiğini, kökün *in* > *in* şeklinde değiştiğini, kelimenin ise bu yüzden kalınlık–incelik uyumunu bozarak *inan-* şekline dönüştüğünü söylemiştir. DEMİR, kelimenin aslında *yınan-* şeklinde olduğunu, ‘y–’ sesinin düştüğünü ve sonrasında ı– şeklinden i–’ye dönüştüğünü iddia etmiştir (1998: 202).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...tengri yirintin kodı inip sumani *inal* birle tuşup altun önglög altun kırtışlıg arhant bolurlar... “tanrılar yerinden aşağıya inip İnal Sumana ile buluşarak altın renkli, altın yüzlü velî olurlar” (51/15–18 [105]); ...yiti kat *inal* kentler içinteki tınlıglarka sakınu sözleyü yitiñsiz asag tusu kılı yarlıkap... “yedi kat İnal şehirler içindeki yaratıklara tasavvuru ve sözle ifadesi mümkün olmayan hizmetlerde haşmetle bulunup” (54/10–13 [110]).

kısl ‘vadi, dar geçit’ (< kıs–ıl< kıs– ‘kısmak’). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *kıs–* kökünden geldiğini belirtmiş ve kelimeye ‘dar geçit’ anlamını vermiştir. Şu anda *kızıl* olarak adlandırılan coğrafik bir yerin eski adı olduğunu da sözlerine ekleyen CLAUSON *humavant tag kısilında kirip* ‘himalaya dağlarının dar geçitinden girerek’ örneğini vermiştir (1972: 667b). Marcel ERDAL, kelimenin ‘geçit, dağ geçiti’ anlamında olduğunu belirtmiş ve *kıs–ga* örneğini vererek bu iki kelimenin aynı fiilden geldiğini belirtmiştir (1991: 330).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçmektedir:

...ulug bedük tag teg... *kısl* teg king... “büyük ve yüksek dağlar gibi Vadi gibi geniş” (85/11–12 [157]).

tükel ‘mükemmel, tam hepsi’ (< tüke–l). Kelimenin, *tüke*– ‘tüketmek’ fiil kökünden geldiğini belirten Sir Gerard CLAUSON, Özb.’de *tugal* şeklinde yaşadığının altını çizmiştir (1972: 480b). CLAUSON, kelimenin +IIg eki alan şekline değinmiş, *tükellig* ‘muhteşem’ anlamında Uygurcada yaygın bir şekilde kullanıldığını söylemiştir (1972: 481b). James Russell HAMILTON, kelimenin ‘tam, tüm, zarar görmemiş, dokunulmamış’ anlamında olduğunu, *tüke*– ‘tam olmak, yeterli olmak’ fiil kökünden –l fiilden isim yapan ekle genişlediğini zikretmiştir (2011: 227).

...paramantal yolta kataglanu *tükel* türlüğ burkan kutınga... “parimandala (denen doğru) yolda gayret sarfederek fevkalâde Burkanlık için” (3/2–3 [43]); ...*tükel* bilge tengri burkan eşidip... “mükemmel bir hikmet ile mücehhez tanrı” (5/13–14 [47]).

II.3.13. –vI

Marcel ERDAL, bu ekin ilk olarak Reşit Rahmeti ARAT tarafından tespit edildiğini ve bu ekle yapılan en yaygın kelimenin *ötvı* olduğunu altını çizmiştir. ERDAL, bu ekin sadece –vI şeklinde olduğunun altını çizmiş, *yıgvırak* ‘kısaca’ (< yığ– ‘yığmak’), *yadvı* ‘geniş’ (yad– ‘yaymak’), *yetvi* ‘ulaşılabilir’ (< yet– ‘ulaşmak’) vb. örnekler vermiş ve ekin +IXg, +sXz, +rAk ekleriyle birlikte kullanıldığını söylemiştir (1991: 334).

Maitrisimit’de *yilvi* ve *yıgvırak* kelimelerine rastlanmıştır:

yilvi ‘büyü, sihir’ (< yil-vi). Sir Gerard CLAUSON, kelimeyi *yélvi* ‘büyü, sihir’ olarak kaydetmiş ve *yélpi*– gövdesiyle ilişkisinin belirsiz olduğunu altını çizmiştir. CLAUSON, kelimenin Moğolcaya *cilbi/cilvi* ‘büyü, kandırmaca, aldatma’ olarak geçtiğini kaydetmiştir (1972: 919b). Reşit Rahmeti ARAT, kelimeye –vI ekiyle yapılan örnekler arasında incelemiş, ancak kelimenin kökeniyle ilgili bir bilgi vermemiş, sadece Moğolcadaki *jilvi* ‘yanılgı, ilizyon, büyü’ kelimesine dikkati çekmiştir (1991: 310). DLT’ de *yelwi/yalwı* ‘büyü, sihir’ şeklinde kelime kaydedilmiştir (DLT III: 33). Marcel ERDAL, kelimenin *yel* ‘rüzgâr’ kelimesiyle ilgili olmayacağını belirtmiş ve muhtemelen kelimenin erken Moğolcadaki *elbe(sün)* ve edebî Moğolcadaki *ilbe~ilbi* kelimeleriyle ilgili olduğunu belirtmiştir. Baştaki y sesini ise *yel*’in analogik baskısıyla açıklamaya çalışmıştır (1972: 331). Erdem UÇAR, kelimenin (*y*)*il*–‘yakalamak, asmak, bağlamak, düğüm atmak’ anlamındaki fiilin üzerine –vI eki getirilerek oluştuğunu belirtmiş, *yilviçi* ‘sihirbaz’, *yilvik*– ‘sihir yapmak, sihirden etkilenmek’, *yilvile*– ‘sihir yapmak’ kelimelerinin (*y*)*il*– fiiline dayandığını söylemiş ve –vI ekinin tek heceli fiillere eklenip geçişli veya geçişsiz fiillerden isim yapan bir ek olduğunu, fiilin gösterdiği kavramın ‘tam ve mükemmelliğini’ veya ‘aşırılığını’ ifade ettiğini aktararak *yilvi* kelimesinin ‘mükemmel şekilde bağlanan, düğümlenen, kapanan’ bilgisinden ‘gizlenen, saklanan’ anlamına ulaştığını, bu anlamdan da ‘göz yanılgısı, göz aldatması’ ve ‘sihir, illizyon’ anlamının ortaya çıktığını ortaya koymuştur (2013a: 124–125).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...agun yilvin kömenin tınlıglarıg ölürgüçiler... “zehir ve büyü ile yaratıkları öldürenler” (81/43–44 [150]).

yıgvırak ‘kısaca’ (yığ-vı+rak < yığ- ‘yığmak’). Marcel ERDAL, *yıgvırak* kelimesinin maitrisimit’de ‘kısaca’ anlamında kullanıldığını kaydetmiştir (1991: 334). Kelimenin yığ- fiil kökünden geliştiği açıktır. ‘toplamak, bir araya getirmek’ anlamındaki fiile -vI isim yapan ek getirilmiş ve ‘toplucu, kısaca’ anlamındaki kelime ortaya çıkmıştır. Burada isimlere gelen +rAk eki pekiştirme amaçlı kullanılmıştır. Şinasi TEKİN, dizinde kelimeyi *yıgvırak* şeklinde gösterirken, kelimenin sonunda parantez içinde soru işareti (?) eklemiştir. TEKİN, kelimenin kökenini ve yapısını net olarak çözememiştir, çünkü TEKİN kelimeyi yanlış okumuştur. Zira Uygur yazısında y ve v harflerini birbirinden ayırmak her zaman kolay değildir (Tezcan 1983: 123). Muhtemelen TEKİN de bu ayrımı yapamamıştır. Bu nedenle TEKİN’in neşrinin dizininde, s. 507’deki *yıgvırak* kelimesi *yıgvırak* olarak düzeltilmelidir.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçmektedir:

...tire *yıgvırak* ayu bireyin... “toplucu (şunu) söylüyeyim” (13/39–41 [61]).

II.3.14. –I

Annamarie von GABAIN, –A, –I, –U eklerini birlikte vermiş, bu eklerin çok eski olduğunu belirtirken aynı zamanda eklerin eskiden muhtemelen eşsesli zarf fiil ekleriyle aynı olduğunu söylemiştir. GABAIN, şu örnekleri vermiştir: *öge* ‘şöhret’ (< ög- ‘övmek’), *udu* ‘maiyet, sonra’ (< ud- ‘takip etmek’), *kalısız* ‘bakiyesi olamayan, kalıntısız’ (< kal- ‘kalmak’) (2003: 51). Talat TEKİN, ekin işlevine değinmeden *egri* ‘eğri, hörgüçlü’ (< eğir- ‘çevirmek, eğdirmek’), *takı* ‘daha’ (< tak- ‘eklemek’), *yazı* ‘ova’ (< yaz- ‘yaymak’) örneklerini vermiştir (2000: 91). Marcel ERDAL, bu ekin zarf fiillerle ilgisi olmadığını birkaç sebeple açıklamıştır. Öncelikle, –I ekiyle yapılan

kelimelerin hem isim hem de sıfat olarak kullanıldıklarını belirtmiş, ancak zarf fiillerin daima zarf fonksiyonunda olduğunu söylemiştir. ERDAL, –I ekiyle üretilen kelimelerin ürettikleri şeyin nesnesi durumunda olduğunu, yani ‘ergative’ olduklarını belirtmiş ancak zarf fiillerin hiçbir zaman ‘ergative’ durumda olmadıklarına dikkat çekip *adı* ‘ayrı’ (< adır–), *egri* ‘eğri’ (< eğri–), *köni* ‘doğru, düz’ (< kön–), *karşı* ‘karşı, zıt’ (< karşı–), *yahşı* ‘güzel’ (< yakış–) vb. örnekleri vermiştir (1991: 340).

köni ‘doğru, gerçek’ (< kön–i < kön– ‘düz olmak’). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *kön–* fiilinden geldiğini belirtmiş ve metaforik olarak kelimenin ‘gerçek, dürüst’ anlamlarında kullanıldığını düşünür (1972: 726b). Marcel ERDAL, kelimenin ‘doğru’ anlamında olduğunu ve *kön–* fiilinden geliştiğini belirtmiş ve kelimenin Orta Türkçede ve Modern Türkçede *köne* şeklinde yazıldığını kaydetmiştir (1991: 341). DLT’de *köni* ‘düz, doğru, emniyetli’ (DLT III: 151) ve *könit–* ‘doğrultmak’ (DLT II: 313) fiil şekilleri kaydedilmiştir.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...anın *köni* baralım nom işidelim... “bu yüzden doğruca gidelim, dini işitelim” (23/7–8 [72]); ...kim yine tözün yumşak kılınçlıg *köni* kirtü biliglig erserler... “asil yumuşak amelle ve doğru, gerçek bilgili olanlar” (74/21–22 [139]).

yazı ‘ova’ (< yaz– ‘yaymak’). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *yaz–* ‘açmak, yayılmak’ köküne dayandığını belirtip kelimeye ‘geniş sahra’ anlamını vermiştir. Kelimenin Eski Türkçede coğrafi adlarla kullanıldığını belirten CLAUSON, şantun *yazı* ‘şantun ovası’ örneğini vermiştir. DLT’de *yazı* ‘yazı, boşluk, açıklık alan’ şeklinde kaydedilmiştir (DLT III: 24). Tuncer GÜLENSOY, *yaz–* ‘yaymak, sermek’ maddesine

değınmış, kelimenin *yazı* ‘düz yer, ova, kır’, *yazma* ‘başörtüsü’ türevlerinin olduğunu belirtmiştir (2011: 1101a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçmektedir:

...samantavrkaş *yazıda* kuvramış tınlıglar amarı şortapan kutka tegirler...
“Samantavrksa ovasında toplanmış yaratıklardan bazısı řrotāpanna asaletine ulaşırlar”
(63/32–34 [122]); ...amtı bu nomlug savag smantavrkaş *yazıda* ukmış kergek... “şimdi
bu dini hadiseyi Samantarkşa adlı ovada tasavvur etmek lazımdır” (68/1–2 [127]).

II.3.15. –(X)glXg

Fiilden isim yapan –(X)g ekiyle isimden isim yapan +lXg ekinin birleşmesiyle oluşmuş olduğu kesin olan bu ek için Marcel ERDAL, –(X)glXg ekini –(X)g ve lXg olarak ikiye ayırmanın zor olduğunu belirtmiştir.

kataglıg ‘pek’ (< kat–ıg+lıg < kat– ‘sağlamlaştırmak’). *Katıg* kelimesiyle ilgili yukarda bilgi vermiştik. *kataglan*–. Bkz. II.2.11

...çıntan nikişi birle *kataglıg* edgü yıdlag kuzışay mntark... “sandal ağacı nikişi ile pek güzel kokulu nilüfer çiçeklerini ” (18/34–36 [66]).

seviglig ‘sevimli’ (< sev–ıg+lig). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *sevig* ‘sevgili’ isim gövdesinden geliştiğini belirtmiş ve kelimeye ‘sevimli’ anlamını vermiştir (1972: 788a). Marcel ERDAL, kelimenin sev–ıglıg şeklinde oluştuğunu belirtmiştir (1991: 347). DLT’de *sewüklük* ‘sevgi’ (DLT II: 172) şekli kaydedilmiş ancak *seviglig* şekline rastlanmamıştır.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...seviglig ezrua ünin... “sevimli Ezrua sesi ile” (81/4 [149]); ...kuş kuzgunlarning işidü kanınçsız seviglig ünleri iştilür... “kuş ve kuzgunların işitmeye doyulamayan sevimli sesleri iştilir” (55/20–21 [112]).

II.3.16. –(X)nçsXz

Fiilden isim yapan –(X)nç ekiyle isimlere gelen ve yokluk bildiren –sXz ekinin birleşmesiyle oluşmuş bu ek için işlek olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. James Russell HAMILTON, eki –nç(U)sUz, –nçsIz şeklinde kaydetmiş, ekin fiilden isim ya da sıfat türettiğini ve kelimeye ‘yapılması imkânsız’ anlamı verildiğini söylemiştir (2011: 258). Marcel ERDAL, ekin ‘yapamamak’ gibi olumsuz bir anlam bidirdiğini belirtmiş, ancak bunun başka bir birleşik ek olan –gUIXksXz ekiyle aynı anlamı taşımadığını da vurgulamıştır (1991: 356).

Maitrisimitde bu ekle yapılan kelimeler şunlardır:

alkınçsız ‘eksilmeyen’, *ayınçsız* ‘korkusuz’, *aymançsız* ‘korkusuz’, *basınçsız* ‘baskısız’, *esirgençsiz* ‘cömert’, *korkınçsız* ‘korkmayan’, *kanınçsız* ‘doyulamayan’, *teprençsiz* ‘sarsılmayan’, *sakınçsız* ‘endişesiz’, *teginçsiz* ‘ulaşılamayan’, *yarlıkançsız* ‘merhametli’, *yitinçsiz* ‘ulaşılamayan’.

aymançsız ‘korkusuz’ (< ayman–çsız). Sir Gerard CLAUSON, kelimeyi *eymençsiz* olarak kaydetmiş, *eymen–* ‘korkmak, utanmak’ köküne dayandırmıştır. CLAUSON kelimenin Sanskritçe *durmadaguna* ‘utanmayan’ kelimesine karşılık kullanıldığını söylemiştir (1972: 274a). DLT’de *eymen–* ‘korkmak, çekinmek’ fiil şekli kaydedilmiştir (DLT I: 270). Klaus RÖHRBORN, *eymen–* maddesinde kelimenin

‘korkmak, utanmak’ anlamları dışında ‘saygılı olmak’ anlamını da vermiştir (UWNeu: 212).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...amtı *aymançsı* korkınçsı köngülin nom tınglalım... “şimdi korkusuz bir gönül ile dini dinleyelim” (23/21–22 [72]); ...telim öküş yazuklarına korkunçsı *aymançsı* erserler... “pek çok korkusuz günahları yüzünden korkmaz, çekinmez iseler” (65/18–20 [125]).

esirgençsı ‘cömert’ (< esirge–nçsı). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *esirge*–fiilinden geldiğini, ancak kökeninin belirsiz olduğunu belirtirken, bilinen herhangi bir **es* köküyle ilgisi olmadığını da söylemiştir. CLAUSON, fiilin ‘birisi için üzülme’, ‘ayrılmaktan pişman olmak’, ‘isteksiz olmak, esirgemek’ anlamları olduğunu kaydetmiştir (1972: 252b). DLT’de kelime *esirge*– ‘acımak, eseflenmek’ şeklinde kaydedilmiştir (DLT I: 305). Tuncer GÜLENSOY, kelimenin ‘esirgemek, korumak, himaye etmek’ anlamlarını kaydetmiş, kelimeyi *äs+irkä*– şeklinde açıklamıştır (2011: 341b).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçmektedir:

...ed tavar *esirgençsizin* alku buşıçılarka buşı birdim... “malımı mülkümü esirgemedem hep sadaka toplayıcılara sadaka olarak verdim” (10/35–36 [56]); ...*esirgençsı* köngülin ed tavar buşı birmek... “bütün malımı mülkümü cömertçe sadaka olarak verdim” (10/14–15 [55]).

tebrençsiz ‘sarsılmayan’ (< tebre–nçsiz < tebre– ‘titremek, sallanmak’). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin **teprenç* kelimesinden geliştiğini, bu kelimenin ise *tepre*– ‘hareket etmek, uyanmak, titremek, sallanmak’ fiiline dayandığını belirtmiştir. James Russell HAMILTON, kelimeyi *tep* ‘ayak ya da tekme sesinin yansıması’ → *tep*– ‘tepmek, bir adım atmak’ ⊕ ettirgenlik ya da pekiştirme eki –r– şeklinde açıklamıştır (2011: 218). DLT’de kelimenin *tepre*– ‘tepmek, kımıldamak’ (DLT III: 277), *tepreş*– ‘ oynamak, kaynaşmak, tepreşmek’ (DLT II: 204) şekilleri kaydedilmiştir. Tuncer GÜLENSOY, *tepren*– > *depren*– ‘kımıldanmak’ şeklinde kelimeyi kaydetmiştir (2011: 883a). Kazım KÖKTEKİN kelimenin *teb* > *dep*, *tep* > *dep* ‘kımıldamayı, hareket etmeyi, sarsılmayı’ anlatan yansıma bir sözcükten ⊕ +rA– isimden fiil yapan ek ile *tepre*– şeklinde oluştuğunu, *depren* sözcüğünün de buradan çıktığını belirtmiştir (2000: 164). DS’de *teprenmek* [*tébrelemek*, *tepmek*, *tepreşmek*] ‘yerinden oynamak, kımıldamak; hastalık ya da kapanmak üzere olan yaranın yeniden azması, yinelemesi’ anlamlarında kelimeye rastlanmıştır (2009: 3888a).

Maitrismit’de kelime şu şekilde geçer:

...*tebrençsiz* etüzin tütrüm tering dyan sakınç yügerü kılur... “sarsılmaz vücudu ile derin istiğraka şimdi dalar” (39/5–6 [91]); ...yime *tebrençsiz* turmuş atlıg boşgutsuz tınlıg bar... “yine ‘ısrarla ayakta duran’ adlı öğrenmeyen bir yaratık vardır” (2/17–18 [42]).

teginçsiz ‘gelişigüzel; ulaşılamayan’ (< teg–inçsiz). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *teginç* isim gövdesinden geliştiğini belirtmiştir (1972: 485a). Kelimenin *teg*–

fiil kökünden genişlediği açıktır. Bu fiille ilgili yukarıda bilgi vermiştik. *tegiş* Bkz. II.3.3.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...kuzgunlar oksuz *teginçsiz*... “kuzgunlar gelişigüzel” (67/8 [126]); ...oksuz *teginçsiz* ot yalın içinte örtenür biz... ‘gelişigüzel ateş ve alev içinde yanarız’ (78/60–61 [146]).

yitinçsiz ‘ulaşılamayan’ (< yit–inçsiz). Sit Gerard CLAUSON, kelimeyi *yétinçsiz* şeklinde kaydetmiş ve kelimenin *yétin*– fiil gövdesinden genişlediğini belirtmiştir. Kelimenin genellikle *yétiz* ‘geniş’ kelimesiyle birlikte kullanıldığını belirten CLAUSON, bu *yétinçsiz yétiz* yağız yér ‘bu geniş kahverengi yer’ örneğini vermiştir (1972: 892a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...burkanın sakını *yitinçsiz* edgüsin öp sakınıp inçe tip tidi... “Burkanın düşünmekle erişilmeyen meziyetlerini düşünüp idrak etti ve şöyle dedi” (13/11–13 [60]); ...yiti kat inal kentler içinteki tınlıglarka sakını sözleyü *yitinçsiz* asag tusu kılı yarlıkap... “yedi kat Inal şehirleri içindeki yaratıklara tasavvuru ve sözle ifadesi mümkün olmayan hizmetlerde haşmetle bulunup” (54/10–13 [110]).

II.3.17. –çUk/–çUg

Marcel Erdal, –çUk/–çUg eklerinin çoğunlukla /n/ ve /r/ sesleriyle biten fiillere geldiğini ve alet isimleri yaptıklarını belirtmiştir. ERDAL, *sunçuk/sunçug* ‘yatak,

minder', *mançuk* 'heybe torba gibi et eğerine takılan şey', *togurçuk* 'tomurcuk', *bürünçük* 'kadın peçesi' vb. örnekler vermiştir (1991: 357).

Maitrisimit'de bu ekle yapılan sadece *sunçuk* kelimesi vardır.

sunçuk 'dilenci kâsesi'(< sun– 'sunmak'). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *sun–* 'bir şeyi uzatmak' kökünden geldiğini belirtmiş ve kelimenin Sanskritçe *pattra* kelimesinden alınan *batır* kelimesiyle birlikte 'dilenci kâsesi' anlamında kullanıldığını kaydetmiştir (1972: 836a). Şinasi TEKİN, kelimenin kökeninin belli olmadığını belirtmiş ve kelimeyi şüphe ile **sun–* fiiline dayandırmıştır. Buna dayanarak kelimenin 'dilenci kâsesi' anlamında olduğunu düşünmüştür. TEKİN, ayrıca bu anlam dışında 'yatak, minder' anlamının olabileceğini de belirtmiştir (1976: 335). Marcel ERDAL, kelimenin *sun–* 'germek, esnetmek' kökünden geldiğini, kelimenin 'yatak, döşek' anlamında olduğunu belirtmiştir (1991: 357).

Maitrisimit'de kelime şu şekilde geçer:

...mçnk *sunçuk* kidiz töşekde ulatı idişin tavarın yalंगuz erksinip mening ol işletdim... “dilenci kâsesi, keçe, döşek ve diğer kapkacağı yalnız gasbedip benimdir (diye) işlettim” (73/24–26 [137]); ...keyiz *sunçuk* isiç bukaç burnaç etüzlüg erür... “keçe, dilenci kâsesi, kazan, tencere, bakraç vücutludurlar” (73/33–34 [137]).

II.3.18. –gOk

Annamaria von GABAIN, ekin 'daima yapan' anlamında olduğunu belirtmiş, *içkek* 'vampir' (< iç–), *yulgak* 'aydınlık, ışık' (< yula 'meşale' ile aynı kökten), *kazguk* 'kazık' (< kaz–), *tirgük* 'direk' (< *tire–gük < *tire– 'diremek, desteklemek')

örneklerini vermiştir (2003: 52). Marcel ERDAL, bu ekin hem soyut hem de yaşayan varlık isimleri yapmadığını belirtmiş, *asgok* ‘afiş, bayrak, güneşlik’, *tolkok* ‘şişirilmiş deri kap’, *kazgok* ‘kazık’, *tirgök* ‘sütun, direk’ vb. örnekler vermiştir. ERDAL, ekin +IA fiil yapma eki olarak genişlemiş şekillerinin olduğunu söyleyip *kesgökle*– ‘kesmek’ örneğini vermiştir (1991: 359).

kazguk ‘kazık’ (< kaz–guk). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *kaz*– fiil kökünden genişlediğini belirtmiş ve kelimeye ‘kazık’ anlamını vermiştir. CLAUSON, kelimenin Modern Türk dillerinde *kazık* şeklinde kullanıldığını söylemiş ve temir *kazgukug* yérke tokısar örneğini vermiştir (1972: 682a). Kelime DLT’de *kaznguk~kazunguk* ‘kazık’ şeklinde kaydedilmiştir (DLT III: 383).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...amarları kızartmış temirli*g kazguklar* bir ikintişke kulgakra tokışı kelirler... “bazıları da kızgın demirli kazıklar ile biri diğerine, kulağına doğru vuruşmak üzere gelirler” (68/28–30 [128]); ...togup kızartmış temir *kazguk*... “doğunca kızgın demir ve kazıklar” (107/10 [177]).

II.3.19. –(X)nçig

Annamarie von GABAIN, ekin –nçig/–nçig şeklinde olduğunu belirtmiş ve *muñadinçig* ‘şaşırtıcı’, *küsençig* ‘sevilen, istenilen’ vb. örneklerini vermiştir (2003: 58). Sir Gerard CLAUSON, eke –çIg başlığı altında inceleyip ekin sıfat yaptığını belirtmiştir. CLAUSON, işlek olmayan bu ekin sadece dönüşlü yapılar üzerine geldiğini, –ç ⊕ +sIg eklerinin birleşmesiyle oluştuğunu söylemiştir (2007: 193). Marcel ERDAL, bu ekin işlev olarak –(X)nç ve –(X)nçu ekinden ayrıldığını belirtmiş ve ekin –

(X)nç ⊕ +sIg ekinden geldiğini, fiillerden sıfat yaptığını söylemiştir. ERDAL, ekin eklendiği fiillerin genellikle nefret, sevgi, acıma, korku, nefret ve hayranlık duyguları uyandıran isimler yaptığını söylemiştir (1991: 363).

Maitrisimit’de bu ekle yapılan kelimeler şunlardır:

adinçig ‘harukulade, hayrete şayan’ (< *ad–ınçig). Sir Gerard CLAUSON, *adinçig/adınsig* şeklinde kelimeyi kaydetmiş ve kelimenin *adin–* kökünden çıktığını söylemiştir. CLAUSON, bu iki kelimenin eşanlamlı olarak göründüklerini ve ilk anlamlarının ‘farklı’ olduğunu belirtmiş, ancak ‘özel, seçkin, olağanüstü’ anlamlarında kullanıldığını söylemiştir (1972: 63a). Klaus RÖHRBORN, kelimenin **adinç* ‘ayırma’ ⊕ +sIg/çIg şeklinde geliştiğini belirtmiş ve kelimeyi **ad–* ‘ayırma, bölmek’ köküne dayandırmıştır. RÖHRBORN, *adinçig* kelimesinin ‘seçkin’ anlamı dışında ‘kutsal’ anlamının olduğunu da vurgulamıştır (UW: 51–52). James Russell HAMILTON, kelimeye ‘seçilmiş, olağanüstü, özel’ anlamını vermiş ve kelimenin, **ad–* ‘farklı olmak’ ⊕ –nç ‘seçme, seçim, seçkinlik’ ⊕ + sığ şeklinde oluşduğunu ifade etmiştir (2011: 130). Marcel ERDAL, kelimenin *adin–nçig* şeklinden geldiğini belirtmiştir (1991: 363).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

... aşok atlıg *adinçig* söğüt altınınta... “Aşoka adlı hârikulade bir ağacın altında” (13/53–54 [61]); ...alku adada kutgarguçı *adinçig* tengri tengrisi burkan körmedin ölür... “bütün tehlikelerden kurtaran hârikulade Tanrılar Tanrısı Burkanı görmeden öleceğim” (16/8–9 [63]).

korkınçig ‘korkunç’ (< kork–ınçig). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *korkın–* fiil gövdesinden geldiğini belirtmiş ve kelimenin ‘korkunç, dehşetli’ anlamında kullanıldığını söylemiştir (1972: 657b).

Maitrsimit’de kelime şu şekilde geçer:

...*korkınçig* önglög mengizlig tamuluglar kelirler... “korkunç renkli yüzleri ile cehennemlikler gelirler” (68/7–9 [127]); ...ölüngler sizler sngat tamunung *korkınçigın*... “Sanghāta adlı cehennemin dehşetinden ölün sizler” (82/52–54 [152]).

küsençig ‘arzulanan, şirin’ (< küse–nçig). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *küsen–* fiil gövdesinden geliştiğini, ‘arzu edilen’ anlamına geldiğini belirtmiş, *küsençig* adınçig ‘arzu edilen, olağanüstü’ örneğini vermiştir (1972: 751b). Marcel ERDAL, kelimenin *küse–* ‘arzu etmek, istemek’ fiilinden geldiğini belirtmiştir (1991: 364).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...bagirati atlıg ögüz kızıgınta kapilvastu atlıg *küsençig* körle balık bar... “Bhāgiratha adlı ırmağın kıyısında, Kapilavastu adlı şirin ve güzel bir şehir vardır” (13/42–44 [61]); ...yangı kün *küsençig* körünç birle tuşar... “yeni günde arzulanan piyese tesâdüf edecektir” (104/9–10 [175]).

mungadınçig ‘hayrete şâyan’ (< mungad–ınçig < muṇ). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin **muṇadın–* dönüşlü şeklinden geliştiğini (*munad–* ~ *buṇad–*), kelimenin anlam olarak ‘kafa karışıklığı’ anlamından genişleyerek ‘harika’ anlamını kazandığını söylemiştir (1972: 768b). Marcel ERDAL, kelimenin *muṇad–ınçig* şeklinde oluştuğunu

belirtmiştir (1991: 367). Annamarie von GABAIN, kelimenin *munad-* kökünden geliştiğini belirtmiş eki -nçIg şeklinde değerlendirmiştir (2003: 58).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...maytrı bodisvtnıng *mungadıncıg* edgüsin işidgeli kelmeler... “Maytrı bodhisattvanın (söylediği) fevkalâde iyi (şeyleri) işidmeğe gelmeyen” (8/53–55 [53]); ...körü kanınçsız çiçeklerin yaratmış ol antag *mungadıncıg*... “bakmakla doyulamayan çiçekler ile donatılmış, bu derece hayrete şâyan” (31/16–17 [80]).

yarılınçıg ‘parçalayıcı’ (< yarıl–ınçıg). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *yarıl-* fiil gövdesinden geliştiğini belirtmiş ve yürek *yarılınçıg* emgek emgenürler ‘yüreklere parçalayıcı acı çekerler’ örneğini vermiştir (1972: 968a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...erki kim muntag yürek *yarılınçıg* emgek tolgak teginürler... “acaba bunun gibi yürek parçalayıcı acı ve sıkıntı çekerler mi?” (81/1–2 [149]).

II.3.20. -(X)gçı

Marcel ERDAL, bu ekin birleşik bir ek olduğunu, ikinci unsuru olan -çI ekinin fâil isimleri yaptığını belirtmiş, -(X)gçI ekinin eylem ve nesne adları yaptığını söylemiş ve ayrıca bu ekin Moğolcadan ödünç alındığını, Klasik öncesi ve Klasik Moğolcada Eski Türkçedekiyle benzer fonksiyonda eke rastlandığını aktarmıştır. (1991: 371).

satıgçı ‘satıcı’ (< sat–ıgçı). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *satıg* isim gövdesinden geliştiğini belirtmiş, ‘tüccar, satıcı’ anlamında olan kelimeyle aynı anlama gelen *satguçı* kelimesinin de altını çizmiştir (1972: 801a). Marcel ERDAL, kelimeye

‘tüccar’ anlamını vermiş, *satıg cı yulug cı* şeklinde ikilemeli kullanımına dikkat çekmiştir (1991: 372). DLT’de *satıg* ‘satma, satış’ şekline rastlanmıştır (DLT I: 374).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...kişi ajununta erken *satıg cı yulug cı* uz uzagut erdimiz... “insanlar  leminde iken, satıcı ve alıcı, madrabaz idik” (61/16–17 [119]).

tapıg cı ‘hizmetk r’ (< tap–ıg cı). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *tapıg* isim gövdesinden geldiğini belirtmiş, kelimeye ‘hizmet i’ anlamını vermiştir (1972: 438b). CLAUSON’un eki –g I şeklinde değil de – I şeklinde değerlendirdiği açıktır. Marcel ERDAL, kelimeyi *tap–ıg cı* şeklinde ayırmıştır (1991: 373).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...sekiz tümen tört ming *tapıg cı* bolgulgular... “84 000 hizmetk r olanlar” (34/2–3 [84]); ...bizni osuglug ok *tapıg cılar* erdiler “bizim gibi saygılı kimseler vardı” (72/39–40 [136])

II.3.21. –(X)mIXg

Annamarie von GABAIN, eki fiilden sıfat yapanlar başlığı altında incelemiş ve ekin –msXz eki gibi ek yığılmasına örnek teşkil ettiğini belirtmiştir. GABAIN, *ertimlig* ‘geçici, fani’ (< ert– ‘geçmek’), *ayagka tegimlig* ‘hürmete değer’ (< teg– ‘değermek’)  rneklerini vermiştir (2003: 57). Marcel ERDAL, –(X)m fiilden isim yapan ekin ⊕ +IXg ekiyle birleşmesi sonucu oluştuğunu belirtmiş, bu ekin yaygın olarak *ayagka tegimlig* ‘hürmete layık’ ifadesinde görüldüğünü ve Moğolcaya  d n  verildiğini kaydetmiştir (1991: 374).

Maitrisimit’de bu ekle yapılan kelimeler şunlardır:

ertimlig ‘fanilik’ (< ert– ‘geçmek’). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin **ertim* şeklinden genişlediğini ve kelimenin ert– ‘geçmek’ fiil köküne dayandığını belirtmiş, kelimeye ‘geçici, fani’ anlamlarını vermiştir (1972: 212a). CLAUSON, görüldüğü gibi eki –mlXg şeklinde birleşik değil, –m ve –lXg şeklinde ayrı ayrı değerlendirmiştir.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...yirtinçü *ertimligin* etüz ürlüksüzin ukıtu inçe tip yarlıkar... “dünyanın geçiciliğini, vücudun geçiciliğini, şöyle diyerek haşmetle öğretir” (103/24–26 [174]); ...muna *ertimlig* etüzümüz ertip barsar... “işte bu fani vücudumuz göçüp gidince” (1/12–13 [39]).

kanamlıg ‘doymuş, tok’ (< kan–ımlıg). Marcel ERDAL, kelimenin *kan–* ‘doymak’ kökünden çıktığını, *kanımlıg todumlug* ‘doymuş, tatmin olmuş’ şeklinde ikilemeli kullanımını kaydetmiştir (1991: ???).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...*kanamlıg* yürekliğ bek katıg köngüllüg tınlıg bolur... “istekleri yerine getirilmiş, cesur ve kararlı bir yaratık (mevcut)tur” (9/34–35 [55]).

teğimlig ‘lâyük’ (teg–imlig). Bu kelimedden daha önce detaylı olarak bahsetmiştik. Bkz. *teğimlig*. II.1.19.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçmektedir:

...ayagka *tegimlig* tözün maytrı bodisvt kutinga... “Hürmete lâayık, asil Maytrı bodisvt asaletine” (3/37–39 [44]); ...amtı muna ayagka *tegimlig* maytrı urbilvani balıktakı sinayani braman oğlu bolup... “Şimdi işte, hürmete lâayık Maytrı, Uruvilvā şehrindeki Senāyāni adlı bir brahmanın oğlu olarak dünyaya geldi” (8/16–19 [52]).

II.3.22. –gA

Eski Türkçeden bu yana kullanılan, ancak pek işlek olmayan bir isim yapma ekidir. Annamarie von GABAIN, ekin seyrek olduğunu kaydetmiş, *bilge* ‘bilge, hakîm’ (< bil–), *kısga* ‘kısa’ (< kıs–) örneklerini vermiştir (2003: 51). Talat TEKİN, ekle ilgili bir bilgi vermemiş, GABAIN’den farklı olarak *tamgacı* ‘mühürdâr’ (< *tam– ‘yanmak’) örneğini vermiştir (2000: 91). Marcel ERDAL, ekin hem geçişli hem de geçişsiz fiillerden fâil isimleri yaptığını, aynı zamanda birkaç tane de nesne adı yaptığını belirtmiştir. ERDAL bu ekle yapılan *bilge*, *kısga* ve *tamga* kelimelerinin dilin en eski zamanlarında oluştuğunun açık olduğunu söylemiş, ayrıca bu ekle yapılan *öge* ‘danışman’ (< ö– ‘düşünmek’), *övke~öpke* ‘akciğer; öfke’ (< öp– ‘havayı içine çekmek’), *kükrege* ‘gök gürültüsü, gürleme’ (< kükre– ‘kükremek, bağırarak’), *tarka* ‘yalnızlık’ (< tar– ‘dağıtmak’) vb. örnekleri vermiştir (1991: 376). Muharrem ERGİN, ekin eskiden daha işlek olduğunu, şimdi işlekliliğini kaybettiğini belirtmiş, ayrıca ekin hareketi yapanı, olanı veya yapılan nesneleri karşılayan isimler yaptığının altını çizmiştir (2009: 189).

Maitrisimit’de bu ekle yapılan kelimeler şunlardır:

bilge ‘hikmet, hakim’ (< bil–ge). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *bil–* kökünden çıktığını belirtmiş, ilk anlamının ‘akıllı adam’ olduğunu, ancak bazen

‘danışman’ anlamında kullanıldığını kaydetmiştir (1972: 340a). Gerhard DOERFER, kelimeye ‘akıllı, bilgili’ anlamını vermiş, sıfat olarak da kullanıldığını belirtmiştir (TMEN: 836 [418]). Mustafa KAÇALIN, kelimenin *bilig* kelimesinden genişlediğini belirtmiş, bil-ge tahlilinin hatalı olduğunu düşünmüştür. Ona göre kelime bil-ig+e şeklinde oluşmuştur. Kelimenin üzerine gelen ek, küçültme, güçlendirme ve eşitlik anlatan +A ekidir. Kelime vurgusuz orta hece vokalinin düşmesiyle bil-i-g-e > bilge şekline dönüşmüştür (2011: 265).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçmektedir:

...srvatyan atlıg *bilge* bilig öze asag tusu kılmakı antag erdi... “Sarvadyāna adlı hikmeti ile hizmet etmesi şöyle idi” (4/10–12 [45]); ...kutgargulug ol tınlıg alku srvatyan atlıg *bilge* bilig küçinte uka yarlıkar erdi... “kurtarılacak olan o yaratıkları bütün Sarvadyāna adlı hikmeti sayesinde haşmetle anlar” (4/34–37 [46]).

kısga ‘kısa’ (< kıs-ga). Sir Gerard CLAUSON, kelimeyi *kısga* olarak kaydetmiş, ancak *kıska* şeklinin daha çok kullanıldığını söylemiştir. Kelimenin *kıs-* ‘kısmak’ kökünden çıktığını belirten CLAUSON, Az. *gısa*, Osm. *kısa*, Tkm. *gısga* şeklinde olduğunu kaydetmiştir (1972: 667a). Marcel ERDAL, kelimenin *kıs-* ‘kıstırmak, azaltmak’ kökünden çıktığını söylemiştir (1991: 381). DLT’de kelime *kısga* ‘kısa’ şeklinde kaydedilmiştir (DLT II: 11). Verilen örneklere bakıldığında kelimenin sıfat olarak kullanıldığı göze çarpar.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...tengri bakşı bu muntag biş çöbik bulganyuk iritmiş *kısga* özte yaşta burkanlar yırtınçüde belgürdi... “Semavî üstat! Bu böyle beş kötü, iğrenç, kısa hayatta burkanlar dünyada belirdi” (9/23–26 [54]); ...yime mini osuglug kız *kısga* bilge biligligler neng biligin tözün maytrının bilge biliginge yüleşürgeli bolmaz... “benim gibi pek az bilgili kimselerin bilgisi, asıl Maytrı’nın bilgisi ile mukayese edilemez” (38/20–24 [89]).

II.3.23. –mAn

Sir Gerard CLAUSON, ekin işlevinin belli olmadığını belirtmiş, aynı zamanda ekin isimden isim yapma eki de yaptığını belirtmiştir (2007: 194). Talat TEKİN, ekle ilgili bir bilgi vermemiş, *tuman* ‘duman, sis’ (< tu– ‘kapanmak’) örneğini vermiştir (2000: 93). Marcel ERDAL, *tuman* ‘sis, duman’ (< tu–), *tegirmen* ‘değirmen’ (< tegir–), *yaman* ‘kötü’ (< *yav–), *şışman* ‘şışman’ (< şış–), *talaşman* ‘tartışmacı insan’ (< talaş–), *köçmen* ‘göçmen’ (< köç–), *kömen* ‘sihirbazlık, sihir’ (< kör–) örneklerini vermiştir (1991: 387). Besim ATALAY, ekin işlek bir ek olduğunu, isim ve sıfat yaptığını, ayrıca kişi, ulus, aygıt, mekan, eylem ve meslek adları yaptığını belirtmiştir (1940: 18). Zeynep KORKMAZ, ekin sıfatlardan kişileri niteleyen sıfatlar türeten bir ek olduğunu, ‘abartma ve aşırılık’ işlevi kattığını belirtmiştir (2009: 58). Necati DEMİR, –mAn ekinin *şışman*, *göçmen* gibi kişi bildiren kelimelerde kullanıldığını, *koca–man* kelimesinde olduğu gibi eşya ismi de yaptığını belirtmiş, ekin işlek olmasa da Köktürkçeden bu yana kullanıldığını zikretmiştir (2002: 212). Nesrin GÜLLÜDAĞ ekin, fazla işlek olmadığının söylenmesine rağmen, ekin son yıllarda özellikle kullanımının arttığını söylemiş, *alaşman* ‘karışık, melez’, *tuman* ‘don, şalvar’, *azman* ‘zorba’, *dızman* ‘uzun boylu, iri yapılı kocaman kimse’, *çirtman* ‘hayvan sürmek için kullanılan kamçı’ örneklerini vermiştir (2009: 10).

Maitrisimit’de bu ekle yapılan sadece *kömen* kelimesi vardır.

kömen ‘büyü, sihir’ (< *kör*– ‘görmek’). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin genel olarak anlamının ‘hile, kandırmaca’ olduğunu belirtmiş, *yélvi* kelimesiyle birlikte kullanıldığını söylemiş ve kelimenin kökenine dair bir bilgi vermeden, neç *yélvi kömen* tegmegey ‘hiçbir büyü veya hile onlara ulaşmayacak’ örneğini vermiştir (1972: 723a). Marcel ERDAL, kelimenin kökeninin *kör*– ‘görmek’ fiil kökünden gelmiş olabileceğini iddia etmiştir (1991: 389).

...agun yilvin *kömenin* tınlıglarıg ölürgüçiler... “zehir ve büyü ile yaratıkları öldürenler” (81/43–44 [150]).

II.3.24. –mXr

Annamarie von GABAIN, eki –mır, –mur şeklinde kaydetmiş ve ekin seyrek olduğunu belirtmiştir. GABAIN, *yagmur* ‘yağmur’ (< *yag*–), *almır* ‘hırs’ (< *al*– ‘almak’), *kömür* ‘kömür’ (< *köy*– ‘yanmak’) örneklerini vermiştir (2003: 53). Marcel ERDAL, bu ekle yapılan en yaygın kelimenin *almır* ‘aç gözlü’ olduğunu belirtmiş, *yumur* ‘bowels or caecum of an animal’ (< **yum*–*mur*), *kömür* (< *köy*–) vb. örneklerini vermiştir. Sir Gerard CLAUSON, ekin işlevinin belli olmadığını söyleyip işlek olmadığının altını çizmiştir (2007: 194). Muharrem ERGİN, ekin çok işlek olmadığını belirtip işlevine değinmemiştir (2009: 198).

Maitrisimit’de bu ekle yapılan yağmur ve almır kelimelerine rastlanmıştır.

almır ‘hırs’ (< *al*–*mır*). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin sadece *az almır* şeklinde ikilemeli kullanıldığını ve kelimenin ‘güçlü arzu, şehvet’ anlamında olduğunu

belirtmiş, kelimenin kökeniyle ilgili bir bilgi vermemiştir (1972: 146b). Annamarie von GABAIN, kelimeyi *al-* ‘almak’ kökünden getirmiştir (2003: 53). Klaus RÖHRBORN, kelimenin *al-* fiil kökünden geliştiğini, kelimenin ‘açgözlülük’ anlamında olduğunu kaydetmiştir (UW: 105). Marcel ERDAL da tıpkı GABAIN gibi kelimenin *al-* fiilinden çıktığını zikretmiştir (1991: 389).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçmektedir:

...az *almur* bolmasar tutyak bolmaz... “hırs ve arzu olmasaydı varlığa bağlanma olmazdı” (44a/15–16 [98]); ...teginmek bolmasar az *almur* bolmaz “hissetme olmasaydı hırs ve arzu olmazdı” (44a/16–17 [98]).

yagmur ‘yağmur’ (< yag–mur). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *yag-* kökünden getirmiş, Az. *yagmur*, Osm. *yağmur*, Tkm. *yagmur*, Çağ. *yamgur* şeklinde kullanıldığını kaydetmiştir (1972: 903b). Annamarie von GABAIN, Marcel ERDAL, kelimenin kökünün *yag-* fiili olduğunu belirtmişlerdir (2003: 53). DLT’ de *yagmur* (DLT I: 16) ve *yamgur* (DLT III: 38) şeklinde kelime kaydedilmiştir. DS’de *yağaş* ‘yağmur’ (< yağ–) kelimesi bu anlamda kaydedilmiştir (2009: 4810).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...tengridem hua çeçekler yüzken *yagmur* osuglug yagıdılar... “semavi çiçekleri durmadan yağmur gibi yağdırdılar” (18/36–38 [66]); ...irig taşlıg *yagmur* yağar... “iri taşlı yağmur yağar” (82/40 [152]).

II.3.25. –gAk

Annamarie von GABAIN, bu eki –gUk ekiyle birlikte değerlendirmiş, daimilik gösteren isimler yaptığını söylemiş, Moğolcadaki –ga, –g ekine gönderme yapmıştır (2003: 52). Marcel ERDAL, bu ekin fâil, alet ve hastalık isimleri yaptığını belirtmiş, birinci ve üçüncü işlevinin her zaman insanlarla ilgili olduğunun altını çizmiştir. ERDAL, alet isimleri yapan –gUk ve –gUç ekinin büyük bir ihtimalle –gU ve –gAk ekinden geldiğini, bu eklerin ise –gA ekinden çıktığını zikretmiştir (1991: 391).

Maitrisimit’de bu ekle yapılan kelimeler şunlardır:

orgak ‘orak’ (< or–gak). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *or–* ‘ekin biçmek’ kökünden çıktığını belirtmiş, kelimeye ‘biçme kancası, orak’ anlamını vermiş, ayrıca kelimenin bazen ‘hasat, ürün’ anlamında kullanıldığını söylemiştir (1972: 216a). DLT’de kelime *orgak* ‘orak’ şeklinde kaydedilmiştir (DLT I:14). Tuncer GÜLENSOY, kelimeyi *or–* ‘biçmek, kesmek’ köküne götürmüş, *or–ga–k* şeklinde kelimeyi tahlil etmiştir. GÜLENSOY, kelimenin Anadolu Ağızlarında ‘ekin biçme zamanı’ anlamında kullanıldığını da kaydetmiştir (2011: 628b).

...*orgaklar* öze kurşayur yörgenür... “oraklar ile çevrilir” (83/41 [154]);
...*orgaklar* içinte sokarlar... “oraklar içine sokarlar” (82/47–48 [152]).

yapırgak ‘yaprak’ (< yap–ır–gak < yap– ‘örtmek’). Sir Gerard CLAUSON, kelimeyi *yapurgak* şeklinde kaydetmiş ve *yapur–* kökünden geldiğini söylemiştir. CLAUSON, kelimenin ‘ağaç yaprağı’ anlamı dışında metaforik olarak ‘kitap yaprağı’ anlamının olduğunu söylemiştir (1972: 879b). DLT’de kelime *yapurgak* ‘yaprak, ağaç, bitki, kitap’ şeklinde kaydedilmiştir (DLT III: 51). Tuncer GÜLENSOY, kelimenin

yap- ‘örtmek, kapatmak’ kökünden çıktığını, Eski Türkçe’de kelimenin *yapırgak/yapırkak/yalbırgak* şekillerinin olduğunu belirtmiştir. DS’de kelimenin *yarpah/yarpak* şekillerine rastlanmıştır (2009: 4191a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...ulunu *yapırgakı* çeçeki tüşi... “sapı, yaprağı, çiçeği, meyvesi” (55/32 [112]).

yulgak ‘ticaret’ (< yul–gak). Annamarie von GABAIN, kelimeye ‘aydınlık, ılık’ anlamını vermiş ve < yul–a ‘meşale’ ile aynı kökten olduğunu iddaa etmiştir. Şinasi TEKİN, kelimeyi *yulug +a–k şeklinde ayırmış ve kelimeye ‘alış veriş, ticaret’ anlamını vermiştir (1976: 334). James Russel HAMILTON, *yulug* maddesini yazarken bu kelimenin kökünün *yul-* ‘koparmak, götürmek, geri satın almak, kurtarmak’ kelimesine dayandığını belirtmiştir (2011: 238). Marcel ERDAL –gAk maddesi altında bu kelimeyi listelemiştir (1991: 391). ERDAL da bu kelimeyi bir *yul-* köküne dayandırmış olmalıdır. Büyük bir ihtimalle *yulgak* kelimesi de *yulag* kelimesi gibi *yul-* ‘koparmak, götürmek, geri satın almak’ kökünden çıkmıştır.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...adın kişi ornınta *yulgak* iş küç işlettimiz... (62/34–36 [121]) “başkalarının yerinde ticaret yaptık”.

yumgak ‘yumak’ (< yum–gak). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *yum– kökünden çıktığını, esas anlamının ‘yuvarlak nesne’ olduğunu, ancak genellikle ‘yün topu’ anlamında kullanıldığını kaydetmiştir. CLAUSON, kelimenin Kklp. *jumak*, Az. *yumag*, Tkm. *yumak* şeklinde olduğunu belirtmiştir (1972: 936a). DLT’de kelime

yumgak ‘yumak, yuvarlanan ve yuvarlak olan her şey’ şeklinde kaydedilmiştir (DLT III: 44). Tuncer GÜLENSOY, *yumak* kelimesine değinmiş ve kelimenin **yum-* ‘toplamak’ köküne dayandığını, ‘yuvarlak biçimde sarılmış iplik, yün vb. şey’ anlamında olduğunu söylemiştir (2011: 1174a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...*yumgaklarig* buza butarlayu... “yumakları bozarak parçalayarak” (67/9 [126]);
...temir tumşukluglar kargalar kuzgunlar örtlüg yalınlig etüzin et *yumgak* etüzlüglerig
soka talmayu yiyürler erser... “demir gagalılar, kargalar, kuzgunlar, alevli vücutları ile
et ve yumak vücutluları döverek, parçalayarak yerler” (74/50–54 [140]).

II.3.26. –mAksXz

Marcel ERDAL, ekin pasif, ettirgen, dönüşlü veya işteş fiillerle kullanılabileceğini belirtmiş, aslında bu ekin –mAz sıfat fiiliyle ya da –mAksXzXn ve –mAtIn zarf fiiliyle aynı işlevde olduğunu söylemiştir. ERDAL, bu ekin Runik ve Mani metinlerinde görülmediğini, daha çok son dönem Uygur metinlerinde görüldüğünü kaydetmiştir (1991: 396).

Maitrisimit’de bu ekle yapılan kelimeler şunlardır:

kanmaksız ‘kanmayan’ (kan–maksız < kan– ‘memnun olmak’). Yukarda bu kökten daha önce bahsettik. *kanınçsız*. Bkz. II.3.4.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçmektedir:

...takı yime bar bu *kanmaksız* telgenmeksiz tözlüg... “bu kanmayan ve kızmayan, güçlü” (2/29–30 [42]).

emgetmeksiz ‘ızdırapsız’ (< emge–t–meksiz). Sir Gerard CLAUSON, *emge–* köküne değinmiş ve kelimenin ‘acı çekmek’ anlamında aldığını belirtmiştir (1972: 159b). Gerhard DOERFER, *emgeg* ‘çaba, zahmet’ maddesine değinmiş ve kelimenin Moğolcaya *emgeg* ‘ağrı, işkence’ şeklinde geçtiğini kaydetmiştir (TMEN: 556 [126]). Klaus RÖHRBORN, *emgen–* maddesinde kelimenin anlamının ‘acı çekmek, üzölmek’ anlamında olduğunu belirtmiş, ancak bu anlamlar dışında kelimenin ‘dayanmak, tahammöl etmek, zahmet çekmek, çalışmak, meşgul olmak, yorulmak’ anlamlarının olduğunu da kaydetmiştir (UWNeu: 135). James Russell HAMILTON, *emgen–* maddesinde bu fiilin *äm* ‘ilaç’ ⊕ isimden fiil yapan +gA– eki ile oluştuğunu zikretmiştir (2011: 140). DLT’de *emge–* ‘zahmet çekmek’ (DLT I: 284), *emgen–* ‘zahmet çekmek’ (DLT I: 255) vardır. Tuncer GÜLENSOY, *emek* < *emgek* ‘emek’ şeklinde kelimenin kullanıldığını kaydetmiş *emge–* fiilinin *em ‘ilaç’ ⊕ +gA kökünden olabileceğini şüpheyile ileri sürmüştür (2011: 331a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...kop kamag tınlıglarıg *emgetmeksiz* sakınç sakınguçı bolurlar... “bütün yaratıklara acı vermemeyi düşünürler” (59/14–16 [117]).

telgenmeksiz ‘kızmayan’ (< telge–n–meksiz). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *telge–* ‘kızmak, öfkelenmek’ kökünden çıktığını belirtmiş, ayrıca her zaman *bulga–* ‘kızmak’ fiiliyle birlikte kullanıldığını belirtmiştir (1972: 499a). DLT’de *telge–* ‘sıkmak, can sıkmak’ kelimesine rastlanılmış, kelimenin *bulga–* fiiliyle birlikte kullanıldığı kaydedilmiştir (DLT III: 291).

Maitrsimit’de kelime şu şekilde geçer:

...takı yime bar bu kanmaksız *telgenmeksiz* tözlüg... “bu kanmayan ve kızmayan, güçlü” (2/29–30 [42]).

II.4. Fiilden Fiil Yapım Ekleri

II.4.1. –çIr–

Eski Türkçede nadir olarak kullanılan bir fiilden fiil yapma ekidir. Necmettin HACIEMİNOĞLU, Karahanlı Türkçesinde –sIr– ekinden bahsetmiş, –çIr ekinin bu ekin değişik şekli olduğunu, ekin KB ve AH’da geçtiğini belirtmiştir (2003: 142). Marcel ERDAL, bu ekle birlikte –(I)r– ve –gIr– eklerine de değinmiş ve –çIr– ekinin –(I)r– fiilden fiil yapma ekiyle ilgili olduğunu söylemiştir (1991: 538). İbrahim TAŞ, –çIr– ekine değinmiş ve sadece *külçir–* ‘gülümsemek’, *tamçur–* ‘(yağmur) çiselemek’ sözcüklerinde geçişsiz fiil yaptığını kaydetmiştir (2009: 171). Dilek HERKMEN, ekin geçişsiz ve küçültme ifade eden fiiller türettiğini aktarmıştır (2009: 75).

Maitrisimit’de bu ekle yapılan sadece *külçir–* ‘gülümsemek’ kelimesi vardır.

külçir– ‘gülümsemek’ (< kül–çir–). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *kül–* ‘gülmek’ kökünden geldiğini belirtmiş, *külsir–* şeklinin bu kelimenin yanlış okunmuş şekli olabileceğini belirtmiştir (1972: 716b).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...süzük köngülin yaruk yüzün angsız ögrünçülüğün engite etüzün *külçire* yüzün tengri tapa körü inçe tip tidi “temiz bir gönülle, parlak yüzle, fevkalade bir sevinçle iki büklüm vücudu ile, güler yüzle tanrıya bakarak şöyle dedi” (13/26–30 [60]); ...ötrü *külçire* yüzün tözün maytrı inçe tip tidi “sonra gülümseyen yüzüyle asil Maytrı şöyle dedi” (15/14–16 [62–63]).

II.4.2. -(X)ş-

Eski Türkçeden bu yana işlek olarak kullanılan bir fiilden fiil yapma ekidir. Ekin temel işevi, işteşlik ve ortaklık bildirmesidir. Annamarie von GABAIN, ekin karşılılık ve tekerrür bildirdiğini belirtmiş, bu karşılılık ilişkisi içerisinde taraflardan birinin aktif, birinin pasif olabileceğini ya da ikisinin de aktif olabileceğini zikretmiştir (2003: 60). Talat TEKİN, ekin işteşlik çatısı eki olduğunu belirtmiş, *ögleş-* ‘akıl danışmak, birlikte düşünmek’ (< *ögle-), *sünüş-* ‘mızrakla savaşmak’ (< *sün-), *kıkşür-* ‘birbirini kışkırtmak’ < kikiş-ür- örneklerini vermiştir (2000: 96). Marcel ERDAL, ekin, insanların başkalarına karşı ya da birbirleriyle ya bir işbirliğine ya da rekebete katılım fiilleri yaptığını belirtmiştir (1991: 552). Muharrem ERGİN, ekin asıl işlevinin ortaklık bildirmesi olduğunu, bu işleve dayanarak oluş da bildirdiğini ifade etmiştir. ERGİN, -ş- ekinin ortaklaşma işlevinin iki şekilde ortaya çıktığını, iki tip ortaklık ifade ettiğini belirtmiştir. Bunlardan birincisi karşılıklı yapılma yani hareketi birbirlerine karşı yapma, ikincisi ise birlikte yapılma yani hareketi yapan kişilerin hareketi ortak yapmasıdır (2009: 207).

kengeş- ‘müzakere etmek’ (< kengeş- < kenge- ‘danışmak, görüşmek’). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *keñe-* kökünden geliştiğini ‘danışmak, görüşmek’ anlamında olduğunu kaydetmiştir (1972: 734b). DLT’de *kengeş-* ‘karşılıklı danışmak, tedbir etmek’ şeklinde kelime kaydedilmiştir (DLT III: 394). DS’de *geneş-* [*gengeş-*] ‘danışmak’ şeklinde kelimeye rastlanmıştır (2009: 1990b).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçmektedir.

...munılayı *kengeşeşip* olar yime tengri tengrisi burkanka yaguk tegip toyın dıntar boltılar... “böyle müzakere ederek bunlar yine Tanrılar Tanrısı Burkan’a yaklaştılar ve rahip oldular” (7/59–61 [51–52]); ...bu iş ködüg yime ulug küçlüg tengrilerning *kengşeşmiş*... “bu işde büyük, kuderetli tanrıların müzakere edilmiş” (11/34–35 [57]).

sançış- ‘vuruşmak’ (< sanç-ış-). Sir Gerard CLAUSON, *sançış-* maddesine değinmiş, kelimenin kökünün *sanç-* ‘delmek’ olduğunu kaydetmiştir (1972: 836b). CLAUSON, *sanç-* fiilinin modern dillerde *sanç-/sançtı-/şanç-/çanç-* şeklinde yaşadığını söylemiş, Eski Türkçede *sanç-* şeklinin yaygın olarak kullanıldığını belirtmiştir (1972: 835b). Gerhard DOERFER, *sancak* ‘firkete’ kelimesine değinmiş, kelimenin Türkçe *sanç-* ‘delmek’ kökünden geldiğini söylemiştir (TMEN: 1268 [268]). James Russell HAMILTON, kelimenin anlamının ‘sokmak, batırmak, delmek’ olduğunu ve ünlüsünün uzun olduğunu kaydetmiştir (2011: 206).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...amarıları kızartmış temirliğ çomakların başka tokışu yogrutça miyilerin *sançışu* yiyürler... “bazıları kızgın demirli çomaklar ile başlarına vurarak yoğurt gibi beyinlerini çıkarıp yerler” (68/30–33 [128]); ...bir ikintişke bıçışurlar kesişürler tokışurlar *sançışurlar*... “birbirleri ile vuruşurları kesişirler, dövüşürler” (81/59–60 [151]).

sokuş- ‘rastlamak’ (< sok-uş-). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *sok-* ‘vurmak, ezmek, çarpmak’ fiil kökünden çıktığını, ‘çarpmak, vuruşmak’ anlamlarının olduğunu, ancak ilk zamanlarda genellikle ‘birisiyle karşılaşmak, rastlamak’ anlamında kullanıldığını kaydetmiştir (1972: 817a). James Russell HAMILTON, kelimeye ‘birbirine çarpmak, tokuşmak, birbiri içine girmek’ anlamını vermiş, ancak kelimenin

Doğu ağızlarının çoğunda *sok-* ‘vurmak, dövmek’ ve *suk-* ‘sokmak, içine tıkmak’ fiilleri bulunduğunu belirtmiştir. HAMILTON, buna dayanarak iki farklı fiilin söz konusu olacağını ve Codex Cumanicus’ta *soḥ-* fiilinin hem ‘tıkmak’ hem de ‘dövmek’ anlamında kullanılmasına da dikkat çekmiştir (2011: 210).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...tözün maytrı birle *sokuşup* ezrua tengri yirinte togmak küsüşin... “asil Maytrıya rastlayıp tanrı Ezrua dünyasında yeniden doğmak arzusu” (10/30–32 [56]); ...tükel bilge tengri tengrisi burkan birle *sokuşmış* biz... “mükemmel hikmetli Tanrılar Tanrısı Burkana rastladık” (23/3–5 [72]).

tokış- ‘vuruşmak’ (< tokı-ş-). Sir Gerard CLAUSON, *tokı-* ‘vurmak, dövmek’ ve ‘dokumak’ anlamına dikkat çeker (1972: 467a). Gerhard DOERFER, *tokkı* ‘sıva’ kelimesine değinmiş ve kelimenin *tokı-* ‘dövmek, vurmak’ fiilinden çıktığını kaydetmiştir (TMEN: 977 [629]). James Russell HAMILTON, *tokı-* ‘vurmak, dövmek, tıkladmak, dokumak, (dokuma mekiğini) atmak’ anlamında olduğunu söyler (2011: 223). Burada işteşlik çatısıyla ‘vurmak’ anlamı kastedilmiştir. Kelimenin ‘dokumak’ anlamının vurma eylemiyle ilgili olarak ortaya çıktığı açıktır.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...amarıları kızartmış temirliğ çomakların başka *tokışu* yogrutça miyilerin sançışu yiyürler... “bazıları kızgın demirli çomaklar ile başlarına vurarak yoğurt gibi beyinlerini çıkarıp yerler” (68/30–33 [128]); ...bir ikintişke bıçışurlar kesişürler *tokışurlar* sançışurlar... “birbirleri ile vuruşurları kesişirler, dövüşürler” (81/59–60 [151]).

yapşur- ‘yapıştırmak’ (yap-ış-ur-). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *yapış-* fiil gövdesinden geliştiğini ‘tutturmak, yapıştırmak’ anlamlarında olduğunu, modern Türk dillerinin hepsinde *yapıştur-* şeklinde kullanıldığını kaydetmiştir (1972: 881a). CLAUSON, *yapış-* gövdesinin *yap-* ‘inşa etmek, kapatmak, yapışmak’ fiil kökünden çıktığını kaydetmiştir (1972: 870b).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...kimbag *yapşursar*... “altın varak yapıştırırsa” (51/5 [105]); ...*yapşuguçılar*... “yapıştıranlar” (83/15 [153]).

II.4.3. -(X)n-

Annamarie von GABAIN, ekin meçhullük bildirdiğini belirtmiş, aynı zamanda ünlü ile biten fiil tabanlarının dönüşlülüğünün de -n- ile yapıldığını söyler (2003: 59). Talat TEKİN, ekin, dönüşlü ve edilgen çatı eki yaptığını belirtmiştir (2000: 95). Muharrem ERGİN, ekin kendi kendine yapma veya olma ifade eden fiiller yaptığını ve ekin asıl işlevinin öznenin kendisine tesir eden, öznenin üzerine dönen hareketi karşılamaları olduğunu düşünür. ERGİN, -n- dönüşlülük ekinden önce başka bir fiilden fiil yapma eki getirilemediğini, bu ekin daha çok fiil köklerinden, nadiren de isimden yapılmış fiil gövdelerinden sonra geldiğini kaydetmiştir (2009: 202). Ahmet Bican ERCİLASUN, ekin dönüşlülük ifade ettiğini, bu ekle yapılan fiillerde yapılan işin öznenin kendisine tesir ettiğini, hareketi yapanın fiilin hem öznesi hem de nesnesi gibi olduğunu söylemiş, ayrıca ekin, işi yalnız başına yapma işlevinin olduğunu da eklemiştir (1984: 23).

emgen- ‘ızdırap çekmek’ (< emge-n-). Kelime, *emge-* ‘acı çekmek’ fiil köküne –n– dönüşlülük eki getirilerek yapılmış bir fiil gövdesidir. Bu kelimeyle ilgili olarak yukarda bilgi vermiştik. *emgetmeksiz*. Bkz. II.3.28

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...ayığ ırak yolta *emgenü* kelmiş men... “kötü, uzak bir yoldan ızdırap çekerek geldim” (11/2–3 [56]); ...yüz klp üç asangı ödteki mening *emgenmiş* kşan ödlerim ança öküş artmadı... “yüz kalpa üç asamkhyeya müddetindeki benim cehdettiğim devirlerim biraz fazla artmadı” (48/8–10 [101]).

erksin- ‘hakim olmak, gasp etmek’ (< erk-si-n-). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin kökünü *erk* ‘güç’ kelimesinden getirmiş ve fiile ‘güç ve otorite sahibi olmak’ anlamını vermiştir (1972: 227b). Klaus RÖHRBORN, kelimenin **erksi-* fiil gövdesine gelen –n– ekiyle genişlediğini, bu fiil kökünün ise *erk* ‘güç, kuvvet’ isminden geliştiğini belirtmiş ve kelimeyi birçok şekilde anlamlandırmıştır. RÖHRBORN, ‘hüküm sürmek, yönetmek, etki yapmak, hâkim olmak, sahip olmak, kendi mülkü saymak’ anlamları dışında kelimenin ‘sınırsız güç kullanma yetkisine sahip olmak, yetenekli olmak, egemen olmak, algılama yeteneğine sahip olmak’ anlamlarının olduğunu da altını çizmiştir (UWNeu: 180). Marcel ERDAL, bu kelimeyi *erk-sin-* ‘güç sahibi olmak’ şeklinde açıklamış ve +sI- isimden fiil yapan ek ile –n– fiilden fiil yapan ekin kaynaşmasıyla oluşmuş bir –sIn ekine işaret etmiştir (1991: 533). Tuncer GÜLENSOY, *erk* ‘güç, kuvvet’ kelimesine değinmiş, kelimeyi *er+k* şeklinde tahlil etmiştir (2011: 338b). DS’de *erk* ‘sözü, nazı geçme, etkisi olma’ anlamında kelime kaydedilmiştir (2009: 1773b).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...kuvraglıg evlerig yalinguz angantımız *erksintimiz* adnaguka birdimiz...
“cemaate ait olan evleri tek başına gaspedip kendimize mal ettik, başkasına verdik”
(69/3–5 [129]); ...idişin tavarın yalinguz *erksinip* mening ol işletdim... “diğer
kapkacağı yaşnız gaspedip ‘benimdir’ diye işlettim” (73/24–26 [137]).

örten– ‘alev almak’ (< ört+e–n– < ört ‘ateş’). Sir Gerard CLAUSON, *örte*–
‘aydınlatmak, yakmak’ kelimesine değinmiş ve kelimenin *ört* ‘alev’ kökünden geldiğini
belirtmiştir (1972: 208b). Tuncer GÜLENSOY, kelimeyi *ört* ‘alev’ şeklinde kaydetmiş
ve *örtemiye düşmek* ‘ateşli bir hastalığa yakalanmak’ örneğini vermiştir (2011: 671a).

...kaltı kurug otung tıltagınta ot tamitur idiz köyer *örtenür*... “nasıl kuru odun
sebebiyle ateş parlar ve alevler yükselirse” (41/26–28 [94]); ... yime tutyak nızvanılıg
otungta ötrü kılınçlıg otlar *örtenür* yalarlar... “yine varlığa bağlanma ihtirası ihtiras
odunu vasıtasıyla var olma ateşleri alevlenir” (41/28–30 [94]).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

ötün– ‘rica etmek, hürmetle yapmak’ (< öt–ün–). Sir Gerard CLAUSON, *ötün*–
fiilinin *ötüg* kelimesiyle aynı kökten olduğunu belirtmiş ‘rica etmek, dua etmek’
anlamının olduğunu söylemiştir. CLAUSON, kelimenin, Kırg. *ötün*–, Kaz. *ötin*–, Özb.
ütün–, Kzn. *üten*–*ütün*– şeklinde olduğunu kaydetmiştir (1972: 62a). James Russell
HAMILTON, *ötün*– ‘saygılı bir biçimde anlatmak, arz etmek, dilemek, bir dilek
sunmak’ anlamında kelimeyi açıklamış, kelimenin kökünün *öt*– ‘arasından geçmek, bir
şeyden geçerek ulaşmak’ fiiline dayandığını belirtip, fiilin bir sipariş, dilek ya da

haberle ilgili olarak ‘iletilmek, gönderilmek’ anlamını da taşıyor olabileceğini zikretmiştir. (2011: 158). Tuncer GÜLENSOY, *öt-* ‘ölmek’ fiiline değinmiş, bu kelimenin Eski Türkçe *öt-* ‘geçmek’ fiilinden kaynaklandığına işaret etmiştir (2011: 674b).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...ög kang te geçim sintar selike bu maytrısmıt nom bititgeli *ötüntümüz* erti... “ana baba gibi (olan) ağabeyim Sintar Seli’ye, bu din kitabını Maytrisimit’i yazmasını rica ettik” (1/10–12 [39]); ...inçke *ötüg ötünü* etüzümin urunçak tutuzu kop ajuntakı etüzin yinçürü töpün yükünür men... “sükûnet dileyip vücudumu rehin olarak tevdi edip bütün âlemdeki vücutlarımla secde ederim” (3/40–42 [44]).

tapın- ‘hürmet etmek, tapmak’ (< tap–ın–). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *tap-* ‘hizmet etmek’ kökünden geldiğini ‘hizmet etmek, tapmak, ibadet etmek’ anlamında olduğunu kaydetmiş, ayrıca kelimenin *udın-* fiiliyle birlikte ikileme oluşturduğunu söylemiştir (1972: 441). James Russell HAMILTON, kelimenin ‘şükretmek’ anlamına da işaret eder (2011: 215).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...yime öküş ajunlarda üç erdni ögüg kangıg *tapınmış* udunmış üçün... “yine bir çık âlemlerde üç cevher ve anaya babaya hürmet ettikleri için” (50/2–4 [103]); ...burkan körkin suvka kigürser yıdın tütsügin *tapınsar*... “burkan heykelini suya soksa, güzel kokular ve tütsü ile tazim etse” (51/3–4 [105]).

II.4.4. -IXn-

Eski Türkçeden bu yana işlek olarak kullanılan bu ek, isimden fiil yapan bir ektir. Marcel ERDAL, ekin -l- fiilden fiil yapan ek ile -n- fiilden fiil yapan ekin birleşmesiyle oluştuğunu belirtmiş, *tiklin-* ‘yerleştirmek, dikey yerleşmek’ (< tik-il-in- < tik-), *töklün-* ‘dökülmek, sızmak’ (< tök-ül-ün- < tök-), vb. örnekleri vermiştir (1991: 640).

yitlin- ‘geçmek, kaybolmak’ (< yit-il-in-). Kelimenin kökünün *yit-* ‘kaybolmak’ olduğunu belirten Sir Gerard CLAUSON, kelimenin genellikle *bar-* fiiliyle *yitlin-* *bar-* ‘gitmek’ şeklinde kullanıldığını, ve kelimenin ‘gitmek, kaybolmak’ anlamında kullanıldığını kaydetmiştir (1972: 891a). Tuncer GÜLENSOY, kelimenin *yit-* ‘yok olmak, ortadan kalkmak, sahip olunan bir şeyin elden çıkması’ anlamında olduğunu kaydetmiştir (2011: 1148a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...tözün maytrı bodisvtning kerti körki *yitlinip* toyın dıntar körki belgölüg boltı...
“asil Maytrı bodhisattvanın dünyevi vücudu kayboldu ve rahip vücudu belirdi” (18/12–14 [65]); ...ayagka tegimlig purunı arhant yirde *yitlinip* kök kalıkda belgölüg bolur...
“hürmete layık velî Pûrna yirde kaybolup gökte zuhur eder” (81/20–22 [149]).

II.4.5. -(X)d-

Annamarie von GABAIN, ekin artık canlı olmadığını, büyük ihtimalle kuvvetlendirme bildirdiğini söylemiştir (2003: 58). Talat TEKİN, ekin pekştirme çatı eki olduğunu belirtmiş, *ıd-* ‘göndermek’ (< ı-), *kod-* ‘koymak, bırakmak, terk etmek’ (< *ko-), *küt-* ‘beklemek’ (< küd- < *kü- ‘beklemek’) örneklerini vermiştir (2000: 95).

Sir Gerard CLAUSON, ekin varlığının ve işlevinin belli olmadığını, fiillerin anlamını kuvvetlendirdiğini söyleyip *tod-* ‘doymak’ (< *to-) örneğini vermiştir (2007: 195). Necmettin HACİEMİNOĞLU, ekin pekiştirme eki olduğunu, ancak sonraları kökteki anlam aşınmasını gidermek için kullanıldığını zikretmiştir (2003: 132). Ahmet Bican ERCİLASUN, ekin kuvvetlendirme eki olduğunu belirtmiştir (1984: 43). Muharrem ERGİN, -y- ekinden bahsetmiş ve bu ekin Eski Türkçe’de -d- şeklinde olduğunu, -y- ekinin ise çok işlek olmadığını zikretmiştir (2009: 215).

kod- ‘koymak, bırakmak, terketmek’ (< ko-d-). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *ko-* kökünden çıktığını belirtip, ‘bırakmak, koymak, terketmek’ anlamını vermiştir. CLAUSON, kelimenin *koy-* şeklinin modern dillerde yaşadığının altını çizmiş, Osm. *ko-*, *kon-*, *koyug*, *koyul-* şekillerinin olduğunu söylemiştir (1972: 595b). James Russell HAMILTON, *kod-* ‘koymak, yere koymak, bırakmak’ anlamını vermiş, *ko-* fiilinin -d- ile pekiştirilmiş hâli olabileceğini belirtmiştir (2011: 186). DLT’de *kod-* /*kot-* ‘koymak, bırakmak, terketmek’ (DLT II: 295), *koy-* ‘bırakmak, dökmek, çalkalamak’ (DLT III: 246) şekillerinde kelimelere rastlanmıştır.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...evlerin barkların *kodup* toyın dıntar bolmazlar erti... “evlerini (barklarını) terk edip rahip olmazlardı” (7/54–56 [51]); ...amtı men irtteki kün ök ordug karşıg *kodup* toyın dıntar bolayın... “şimdi ben yarın hemen sarayı terkedip râhip olmak istiyorum” (47/19–21 [101]).

yüd- ‘yüklemek’ (< yü-d-). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin **yü-* kökünden geldiğini, *tod-* fiilindeki -d- ekiyle genişlediğini belirtmiş, *yük* kelimesiyle

karşılaştırmıştır. Bu fiilin sadece Teleüt ağzında *yüy-* şeklinde yaşadığını ve *yüt-* fiilinden sonra kullanıldığını kaydetmiştir (1972: 885b). DLT’de *yüd-* ‘yüklemek, yüklenmek’ şeklinde kelimeye rastlanmıştır (DLT III: 434).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...kentü uvut yirlerin enginlerinte *yüde* örtenü yala yoriyurlar... “kendilerinin avret yerlerini omuzlarına yükleyip alev alev yanarak yürürler” (75/50–51 [142]); ...amtı bu kentü bögrelerin ağır yükçe enginlerinte *yüde* örtenü yala yoriyurlar... “şimdi bu kendi böbreklerini ağır bir yük gibi omuzlarına yükleyip alev alev yanarak yürürler” (75/56–58 [142]).

II.4.6. –(X)k–

Annamarie von GABAIN, ekin kuvvetlendirme yaptığını belirtmiş, *alk-* ‘bitirmek’ (< al– ‘almak’), *ök-* ‘düşünmek’ (< ö–k– < ö– ‘düşünmek’), *könük-* ‘tamamıyla yanmak’ (< kön– ‘yanmak’) örneklerini vermiştir (2003: 59). Talat TEKİN, ekin işlevine dair bir görüş bildirmemiş, *kork-* ‘korkmak’ (< *korı– ‘korumak’), *basık-* ‘bastırmak, sokmak’ (< bas–) örneklerini vermiştir (2000: 95). Necmettin HACIEMİNOĞLU, ekin pekiştirme eki olduğunu ve ayrıca fiile dönüşlülük anlamı verdiğini belirtmiştir (2003: 135). Marcel ERDAL, bu ekin örneklerinin –d– ekinden çok daha fazla olduğunu vurgulamış, ayrıca ekin kuvvetlendirme fiilleri yaptığı görüşünün temelsiz olduğunu belirtmiştir (1991: 650). Muharrem ERGİN, ekin çok işlek olmadığını, bugün unutulduğunu belirtmiştir (2009: 215).

alk- ‘azalmak’ (< al–k– < al– ‘almak’). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *al-* fiil kökünden geldiğini ‘bitmek, tüketmek’ anlamında olduğunu bazen ‘zarar vermek’

anlamının olduğunu da kaydetmiştir. CLAUSON, kelimenin kökünün *al-* olduğunu belirtirken, bu iki kelimenin arasında gerçek bir semantik bağın olmadığını, sondaki ekin *-k* ve ya *-ık* eki olduğuna dair bir kanıt olmadığını kaydetmiştir (1972: 135). Klaus RÖHRBORN, kelimenin *al-* kökünden geldiğini söylemiş, ‘bitirmek, sonuna getirmek’ anlamlarının dışında ‘yok etmek, ortadan kaldırmak, öldürmek’ anlamlarını da kaydetmiştir (UWNeu: 47). DLT’de *alk-* ‘bozmak, mahvolmak, yiyip bitirmek, batırmak’ anlamında kelime kaydına rastlanmıştır (DLT III: 419).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...üstün öng *alkınçusı* tengri yiri altın aviş tamuka tegi tüzü işildi... “yukarıdaki şekilsiz tanrılar yerinden aşağıdaki Avici cehennemine kadar hep işitildi” (18/26–28 [65]).

ök- ‘düşünmek’ (< *ö-k-* < *ö-* ‘düşünmek’). Şinasi TEKİN, *ö-* fiiliyle *ök-* fiilinin aynı anlamda olduğunu kaydetmiş ve kelimeyi *ö-k-* (< *ö-* ‘düşünmek’) şeklinde açıklamıştır (1976: 328).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...busuş kadgu emgek tolgak sıkıg tangıg ulug emgeklig *ökmek*¹² belgülüg bolmakı bolur... “keder, ızdırap, sıkıntı, korku, dehşet ve büyük çaresizlik zuhûr edecektir” (44a/6–9 [97]).

¹² Şinasi TEKİN, *emgeklig ökmek* ‘sıkıntılı düşünce’ ifadesini, Sanskritçe *daurmanasya* kelimesini düşenerek ‘çaresizlik’ olarak aktarmıştır.

tık- ‘kaplamak, kapatmak’ (< tı-k-). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin ‘tıkmaq, bastırmak, sıkıştırmak’ anlamında olduğunu söylemiş, kelimenin kökeniyle ilgili görüş belirtmemiştir (1972: 465a). Tuncer GÜLENSOY, kelimenin ‘bir şeyin ağzını deliğini, içine konulan veya dışarıdan uygulanan bir nesne ile kapamak’ anlamında olduğunu belirtmiş, kelimenin kökünün *tık-* kelimesinden geldiğini belirtmiştir (2011: 889b). Şinasi TEKİN ek dizininde -k- fiilden fiil yapan ek listesinde fiili kaydetmiş, fiilin *tı-* fiil kökünden geldiğini kabul etmiştir.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...ulug küçlüg tengriler kök kalıgag yüzinte *tıkmış* teg tolu turdılar... “büyük güçlü tanrılar göğü sanki yüzeyini kaplamış gibi doldurup durdular” (18/17–19 [65]).

yakur- ‘yakınlaşmak’ (< ya-k-ur- < *ya- ‘yaklaşmak’). Sir Gerard CLAUSON, *yak-* ‘yaklaşmak’ fiiline değinmiş, bu fiilin ‘yaklaşmak’ anlamı dışında daha erken dönemlerde ‘dokunmak’ anlamına da geldiğini ve bu anlamdan metaforik olarak ‘birinin kalbine dokunmak, etkilemek, memnun bırakmak’ anlamlarının oluştuğunu söylemiştir (1972: 896b). Ahmet Bican ERCİLASUN, kelimenin ya-k- şeklinde geliştiğini kaydetmiştir (1984: 43). Tuncer GÜLENSOY, *yak-* fiilinin *ya- fiilinden çıktığını söylemiştir (2011: 1034a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...amtıkıya *yakuru* yirde ödde belgölüg bolmış erür... “işte şimdi yakın yer ve zamanda belirmiş ” (7/16–17 [50]).

II.4.7. –(X)I–

Annamarie von GABAIN, ekin dönüşlülük veya edilgenlik ve meçhullük bildirdiğini belirtmiş, *katıl–* ‘katılmak’, *örtül–* ‘örtülmek’, *saçal–* ‘saçılmak’ örneklerini vermiştir (2003: 59). Talat TEKİN, ekin edilgen çatı eki olduğunu söylemiş, *adrıl–* ‘ayrılmak’, *teril–* ‘dirilmek’, *yubul–* ‘yuvarlanmak’ örneklerini vermiştir (2000: 95). Ahmet Bican Ercilasun, ekin asıl görevinin kendi kendine olma veya başkası tarafından yapılma olduğunu zikretmiştir (1984: 29). Sir Gerard CLAUSON, ekin edilgen çatı eki olduğunu belirtip ekin her dönem işlekliliğini koruduğunun altını çizmiştir (2007: 196). Marcel ERDAL, ekin –tXI– ve –sXk– ekiyle birlikte pasiflik eki olduğunu belirtmiş ve bu ekle yapılan örnekleri listelemiştir (1991: 651). Muharrem ERGİN, ekin pasiflik ve meçhul ifade eden fiiller yaptığını söylemiş ve asıl pasiflik ve meçhul ekinin –I– eki olduğunu –n– ekinin I ile biten kelimelere gelemediğinden bu tür fiillerin pasif ve meçhul şekillerinin –n– ile yapıldığını, bu yüzden Türkçede iki tane pasiflik ve meçhul ekinin oluştuğunu zikretmiştir (2009: 204).

amrıl– ‘teskin olmak’ (<amır–ıl–). Sir Gerard CLAUSON, kelimeyi *amrıl–* ~*amrıl–* ‘huzur içinde olmak’ şeklinde kaydetmiş, **amur–* kökünden geldiğini belirtmiştir (1972: 163b). Klaus RÖHRBORN, kelimenin tanıklanmamış **amır–* kökünden geldiğini, ‘hareketsiz olmak, durgun olmak, sakinleşmek, huzur bulmak’ anlamı dışında ‘azalmak, kaybolmak, görünmez olmak’ anlamının da olduğunu kaydetmiştir (UWNeu: 58–59). DLT’de *amurt–* ‘yatıştırmak, dindirmek’ şeklinde ettirgen gövdesi mevcuttur (DLT III: 428).

...altı kaçığ orunlar öçser börtmek öçer *amrılır*... “altı duyu organı sönse temas söner, sükûnet bulur” (44a/28–29 [98]); ...az bilig öçser *amrilsar* tutyak öçer *amrılır*... “hırslılık söner, sükûnet bulur” (44a/31–33 [98]).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

iştil- ‘işitmek’ (< işit-il-). Sir Gerard CLAUSON, kelimeyi *éşid-* şeklinde kaydetmiş, kelimenin ilk anlamının ‘duymak’ olduğunu, ancak ‘bir şeyden haberi olmak’ ve ‘dinlemek’ anlamlarının olduğunu, bu açıdan *tıŋla-* kelimesiyle aynı anlamda olduğunu da altını çizmiştir. CLAUSON, kelimenin ikinci ünsüzünün Runik yazıtlarda -d- şeklinde olduğunu, bu sesin, modern Oğuz lehçelerinde kelime pasif yapıdayken hala kullanıldığını, Osm. *işidil-*, Tkm. *eşidil-* örneklerini vererek açıklamış, Uygurcada bu sesin değiştiğinin ama ne zaman değiştiğinin belirsiz olduğunu söylemiştir (1972: 257).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...paşang tagta antag kügi üni *iştildi*... “Paşanāk dağında şöyle bir ses işitildi” (18/20–21 [65]); ...takı yime alku yir suvlarda sadu kılmak ün *iştildi*... “aynı şekilde bütün dünyalarda Sādhū! diye bir ses işitildi ” (18/23–24 [65]).

karıl- ‘karışmak’ (< kar-ıl-). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *kar-* ‘karıştırmak’ kökündem geldiğini belirtmiş, Özb. *korıl-*, Osm. *karıl-*, Tkm. *garıl-* şeklinde yaşadığını kaydetmiştir. CLAUSON, kelimenin *katıl-* fiiliyle ikileme oluşturduğunu söylemiştir (1972: 658b). DLT’de kelime *karıl-* ‘karışmak, katılmak’ anlamında Oğuzca olarak kaydedilmiştir (DLT II: 134).

...alku ed tavar barça tolþ *karılsar* alp bulgulug kişi etüzin bulmışım yoksuz bolgay... “bütün mal mülk hepsi birbirine karışınca, bulunması güç insan vücuduna ulaşmış olmam boşuna olacak” (1/13–16 [39]); ...bu üç türlüþ edgüluğ tözlüğ köngüli katılu *karılu* turgalı umış erser... “bu üç türlü cevher, öz ... gönlü daimi surette karışmış olsa” (59/32–34 [118]).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

tiril– ‘dirilmek’ (< tir–ıl–). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin ‘hayata dönmek, canlanmak, dirilmek’ anlamının olduğunu, bazen de ‘hayatta olmak’ anlamında kullanıldığını zikretmiş, kelimenin kökünü de **tir*– fiiline dayandırmıştır (1972: 547b). CLAUSON, *tir*– maddesinde bu kelimenin ilk anlamının belirsiz olduğunu, pasif şeklinin ‘hayata dönmek, canlanmak’ anlamında olduğunu söylemiştir (1972: 529b). DLT’de kelime *tiril*– ‘dirilmek, yaşamak’ anlamında kaydedilmiştir (DLT II: 127).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...ne ölslerler anta ok ün iştilür *tirilingler*... “öldüklerinde, hemen bir ses iştilir ‘dirilin!’” (81/62–63 [151]); ...ol emgekke ölüþ ikile *tirilürler*... “bu acıdan ölüþ yeniden dirilirler” (82/16–18 [151]).

yıgil– ‘toplamak, yığılmak’ (< yig–ıl–). Kelimenin *yig*– ‘bir araya toplanmak’ fiil kökünden geldiği açıktır. Bu kelimeyle ilgili yukarda bilgi vermiştik. Bkz. *yıgvırak* II.3.13.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...bu yarlıg yarlıkadukta ol sansız tümen *yıgılmış* kuvrag yadılıp bardılar... “bu haşmetli sözü söyledikten sonra bu sayısız toplanmış olan cemaat dağılıp gitti” (19/45–46 [68]); ...bizing münimizni yazukumuznu maytrı burkan ukup *yıgılmış* kuvragka yarlıkamazlar erdi... “bizim günahlarımızı, Maytrı burkan kavrayıp toplanmış olan cemaate buyurmazlar (inşallah!)” (65/27–29 [125]).

II.4.8. –tXz–

Çok işlek olmayan bu ek için Talat TEKİN, ettirgen çatı eki demiştir (2000: 97). Sir Gerard CLAUSON, ekin ettirgen çatı eki olduğunu söylemiştir (2007: 196). DLT’de *bulduz–* ‘buldur–’, *bildüz–* ‘bildirmek’ örnekleri verilmiş ve bu ekin Oğuzca bir ek olduğu, diğer Türklerin bu kelimeleri farklı söylediği zikredilmiştir (DLT II: 202). Marcel ERDAL, ekin ettirgen çatı yaptığını kaydetmiş, *altız–* ‘yitirmek, kaybetmek’, *artız–* ‘aldatmak’ örneklerini vermiştir. ERDAL, ekin –(X)t– ve –(X)z ekinin birleşmesiyle oluştuğunu ve ekin –tur– ekiyle benzer olduklarını, ancak –tuz– ekinin Oğuzcanın bir unsuru olduğunu zikretmiştir (1991: 708).

Maitrisimit’de bu ekle yapılan altız– kelimesi vardır.

altız– ‘yitirmek’ (< al–tız–). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin ettirgen çatılı bir kelime olduğunu, *al–* fiilinden çıktığını belirtmiştir. Kelimeyi *altur–* kelimesiyle karşılaştırmalı olarak veren CLAUSON, Oğuzların bazen –r– yerine –z–‘yi kullandıklarını kaydetmiştir (1972: 134a). Klaus RÖHRBORN, kelimenin *al–* fiil kökünden çıktığını, ‘çaldırmak’ anlamında olduğunu kaydetmiştir (UWNeu: 54).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...ayagka tegimlig maytrı bodisvt nızvanılıg yeklerig barslarıg buu *altızmış* kamag biş ajun tınlıglarag seve amrayu küçlüg yarlıkançuçı bilig öritir... “hürmete layık Maytrı bodhisattva, ihtiras şeytanları, kaplanları, (cesaretini yitirmiş) bu beş varlık şekli içinde bulunan yaratıkları sevmek için büyük bir acıma duygusu besler” (33/23–28 [83]).

II.4.9. –Ur–

Annamarie von GABAIN eki –r– şeklinde kaydetmiş, –Ar–, –Ur– şeklinde ayırmamıştır. GABİN ekin yaptırma eki olduğunu belirtmiş, çoğunlukla /u/, nadiren /a/ ve çok az da /ı/ ünlüsü aldığını söylemiştir (2003: 60). Talat TEKİN, eki –(X)r– şeklinde ele almış ve orta çatı eki olduğunu belirtmiştir (2000: 96). Muharrem ERGİN, ekin faktitif ekleri arasında olduğunu belirtmiş, oldurma ve yaptırma ifade ettiklerinin altını çizmiştir. ERGİN ekin geçişli geçişsiz bütün eklere geldiğini, eklendiği fiilleri de geçişli yaptığını söylemiş, bu ekin bir oluş ve pasiflik ifade etmediğini eklemiştir (2009: 209). Necmettin HACIEMİNOĞLU, ekin Eski Türkçe devrinden beri işlek bir şekilde kullanıldığını, geçişsiz tabanlardan geçişli, geçişli tabanlardan da ettirgen fiiller oluşturduğunu zikretmiştir (2003: 146).

börtür– ‘temas ettirmek’ (< bört–ür– < bört– ‘dokunmak’). Sir Gerard CLAUSON, kelimeyi *bürt–* ‘dokunmak’ şeklinde kaydetmiş ve kelimenin, Sanskritçe *sparsā* ‘dokunmak, hissetmek’ kelimesine karşılık olarak kullanıldığını belirtmiştir (1972: 358b).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...sizinge çkr lakşanın yarataglag adakingızka *börtürüp* bu straystriş tengri yiri şudavas tengri yirinteki tengrilerke suklangu... “sizin bir tekerlek alâmeti ile bezenmiş olan ayağınıza dokunup bu Trāyāstrimśāh (adlı) tanrılar ülkesi Şuddhāvā (adlı) tanrılar ülkesindeki tanrılara imrenecekler” (89/37–41 [163]).

bütür– ‘bitirmek’ (< büt–ür–). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin, *büt*– ‘bitmek, sona ermek, tamamlamak’ kökünden geldiğini, ‘yerine getirmek, gerçekleştirmek, tamamlamak’ anlamları olduğunu kaydetmiştir (1972: 308b). Tuncer GÜLENSOY, *bitir*– fiiline değinmiş ve ET’de kelimenin *bütür*–~*pütür*– şeklinde olduğunu *büt*– fiilinden çıktığını kaydetmiştir (2011: 152b).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...iş ködüg *bütürgeli* üçün... “iyi işlerini bitirmek için” (52/30–31 [108]); ...kim yime adın kişining tapıgın udugın alıp iş *bütürmeserler* bütmiş işig artatguçılar... “başkalarının işini gücünü alıp işi ifâ etmeyenler, ifâ edilmiş işi bozanlar” (83/18–21 [153]).

kavışur– ‘kavuşturmak, bitiştirmek’ (< kavış–ur–). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin **kav*– fiilinden çıktığını belirtmiş, ‘bir araya gelmek, birleştirmek’ anlamında olduğunu söylemiştir (1972: 588a). Tuncer GÜLENSOY, kelimenin **kabış*–~*kabuş*– şeklinde olduğunu belirtmiş, kelimeyi **ka*–*b*– +–*ş*– ‘işteşlik eki’ şeklinde geliştiğini zikretmiştir (2011: 481a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...ilgimizni *kavısurup* töpümin yirke tegürüp ayayu ağırlayu yinçürü yükünür men... “ellerimizi kavuşturup başımızı yere koyarak hürmetle secde ederiz” (2/59–61 [43]); ...ayaların *kavşurup* yakın kelip inçe tip tidiler... “ellerini kavuşturarak yaklaştılar, şöyle dediler” (17/3–5 [64]).

ölür– ‘öldürmek’ (< öl–ür–). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *öl*– kökünden geldiğini zikretmiştir (1972: 151a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...antag nızvanı basınçinga ulınıp kentü etüzin *ölürüp* nırvanka barır... “bunca ihtirasların baskısı altında kıvrandığından kendi vücudunu öldürüp Nirvānaya varır” (2/3–6 [41]); ...kurt konguzug *ölürüp* tengri burkanıg tepmiş izinte kemişür erdi... “kurtları öldürüp, Tanrı Burkanın geçtiği yola (iz) atardı” (58/3–4 [115]).

tegür– ‘ulaştırmak, sevketmek’ (< teg–ür–). Kelimenin *teg*– ‘değmek’ fiil kökünün –Ur– faktitif ekiyle geliştiği açıktır. Bu kelimeyle ilgili olarak detaylı bilgiye yukarda değinmiştik. Bkz. *tegimlig* II.1.19.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...arhant kutınga *tegürü* yarlıkadı... “velîliğe haşmetle ulaştırdı ” (5/40–41 [48]); ...töpümüzni yirke *tegürüp* kop ajuntakı etüzin ayayu ağırlayu yinçürü yükünü teginür biz... “başımızı yere koyup bütün âlemlerdeki vücutları ile hürmet ederek, biz aciz kullar secde ederiz” (5/59–61 [49]).

II.4.10. –Ar–

Annamarie von GABAIN, –r– ekine değinmiş, –Ar–, –Ur– eklerini de bu ekle ilgili olarak vermiş, ayırmamıştır. GABAIN, şu örnekleri verir: *ölür–* ‘öldürmek’, *basur–* ‘ezilmiş olmak, birinin emrine girmiş olmak’, *bütür–* ‘bitirmek’, *ertür–* ‘yapmak, geçirmek’, *kiter–* ‘gidermek, uzaklaştırmak’, *kelir–* ‘getirmek’. Talat TEKİN, –(X)r– ve –Ur– ekinden bahsetmiş, ancak –Ar–ekine değinmemiştir (2000: 96). Marcel ERDAL, –Ar– ve –Ur– eklerinin ünlülerini kaybettiklerinde özdeş olduklarını belirtmiş, bu iki ekin işlev olarak birbirlerinden ayrılmadıklarını altını çizerken, –Ur– ekinin –Ar– ekinin bir türevi olduğunu ifade etmiştir (1991: 741). Muharrem ERGİN, ekin eskiden beri kullanıldığını ancak çok işlek olmayan bir faktitif eki olduğunu belirtmiştir. ERGİN, ekin ET’deki –gAr ekinden geldiğini ya da o ekle ilgili olduğunu söylemiş, ancak ET’de –Ar– ekinin olmasına da dikkat çekmiştir (2009: 213).

aktar– ‘aktarmak’ (< ak–ıt–ar–). Sir Gerard CLAUSON, kelimeyi *agtar–* ~ *ahtar–* şeklinde kaydetmiş, *evir–* kelimesiyle eşanlamlı olduğunu kaydetmiştir (1972: 81b). Klaus RÖHRBORN, kelimeyi *aktar–* ~ *agtar–* şeklinde kaydetmiş, ‘tercüme etmek, başka dile çevirmek’ anlamındaki kelimeyi *agit–* fiiline dayandırmıştır (UWNeu: 27). DLT’de keliem *agtar–* ‘aktarmak, devirmek, yenmek’ (DLT II: 74), *ahtar–* ‘aktarmak’ (DLT I: 219) şeklinde kelimeye rastlanmıştır.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...prtnayarakşt açarı tohrı tilintin türk tilinçe *aktarmış* maytrisimit nom bitigde...
“üstat Prajnārakşıtanın Tohar dilinden Türk diline çevirdiği Maytrisimit adlı din kitabında” (34/16–18 [85]).

kiter- ‘gidermek’ (< kit–er–). Sir Gerard CLAUSON, kelimeyi *kéter-* şeklinde katdetmiş, *két-* ‘gitmek’ köküne dayandırmıştır. Kelimeye ‘alıp götürmek, uzaklaştırmak, gidermek’ anlamlarını vermiş sondaki –er– ekinin çok işlek olmayan sıradışı bir ek olduğunu zikretmiştir (1972: 705b).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...*kiterip* antag osuglug ürük amal tünün... “uzaklaştırıp, böyle sakın bir gecede” (26/7–8 [75]).

tarkar- ‘uzaklaştırmak’ (< tar –ık–ar–). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin kökünün *tar* ‘dar’ isim köküne dayandığını belirtmiş, birök kentü özünüzni *tarkarsar* ‘eğer kendinizi sınırlandırırsanız’örneğini vermiştir (1972: 540b). DLT’de *tarık-* ‘daralmak’ şekline raslanmıştır (DLT II: 115). Kelimenin *tarık-* fiil gödesine gelen –Ar– faktitif ekiyle şekillendiği açıktır.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...kim kentü tükel bilge biligi öze vjir örgün öze olurup nızvanılarag *tarkardı* üzmeldi... “kim kendi mükemmel hikmeti ile elmas taht üzerine oturup ihtirasları uzaklaştırdı, dağıttı” (13/13–16 [60]); ... nızvanıların *tarkarıp* şortapan kutın bulurlar... “ihtiraslarını uzaklaştırıp Şrotāpanna asaletine ulaşırlar” (48/2–4 [101]).

II.4.11. –gUr–

Annamarie von GABAIN, ekin yaptırma eki olduğunu söylemiş, *tirgür-* ‘diriltmek’, *amırtgur-* ‘sakinleştirmek’, *azgur-* ‘azdırmak, ayartmak’ örneklerini vermiştir (2003: 59). Talat TEKİN, ekin ettirgen çatılar türettiğini belirtmiş, *kigür-*

‘sokmak’, *odgur*–‘uyandırmak’ örneklerini vermiştir (2000: 95). James Russell HAMILTON, eki –k^or–, –g^or– şeklinde kaydetmiş, ekin kuvvetlendirme görevi yapan damak ünsüzü g ⊕ –r– ettirgenlik eki şeklinde türemiş olabileceğini iddia etmiştir (2011: 256). Necmettin HACİEMİNOĞLU, ekin eklendikleri fiillerin anlamına bir istikamet verdiğini belirtmiş ve ekin oldukça yaygın bir kullanımının olduğunu zikretmiştir. Ekin, fiilden isim yapan –g eki üzerine ⊕ –I, –U ekleri geldiğini sonra da ⊕ –r– fiilden fiil yapan ek ile oluştuğunu ifade eden HACİEMİNOĞLU, ekin fiilin anlamında bazan herhangi bir değişiklik yapmadığının da altını çizmiştir (2003: 134). Marcel ERDAL, ekin –Ar–, –Ur–, –gAr– ekleriyle benzer işlevler gösterdiklerini belirtmiş, –gUr– ekinin ünlüsünün daima /U/ şeklinde olduğunu altını çizmiştir (1991: 756).

Maitrisimit’de bu ekle yapılan kelimeler şunlardır:

belgür– ‘zuhûr etmek’. Şinasi TEKİN, bu kelimeyi –gUr– fiilden fiil yapan ekler arasında listelemiş, ancak Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *belgü* kökünden geldiğini belirtip kelimenin ‘ortaya çıkmak, açığa çıkmak’ anlamında olduğunu kaydetmiştir (1972: 341a). James Russell HAMILTON, kelimenin *belgü* ‘işaret, marka’ ⊕ +r isimden fiil yapma ekiyle şekillendiğini söylemiştir (2011: 167). Nevzat ÖZKAN, kelimenin **bel* isim köküne +gU isimden isim yapan ek +r– isimden fiil yapan ekle genişlediğini belirtmiş +gU+r– yapısının fiilden fiil yapan –gUr– ekiyle karıştırılmaması gerektiğinin de altını çizmiştir (2003b: 216). Şinasi TEKİN, kelimeyi tahlil ederken yanılmış ve fiilin kökünü **bel*– olarak göstermiştir. Béla KÉMPF, LİGETİ’nin, *bil*– ve *bel*– fiillerinin aynı köke dayandığını belirttiğini ve *belgü*

kelimesinin *bel-* ‘göstermek’ fiilinden geliştiğini söylediğini aktarmıştır. Yine KÉMPF András Róna TAS ve Arpad BERTA’nın bu kelimelerin köklerinin farklı olduğunu kelimenin **bel-* ‘işaretlemek’ kökünden geldiğini belirttiklerini aktarmıştır (2012: 318).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...çkrvrt ilig kan yir suvda *belgürer*... “dünya hükümdarı (olarak) dünyada zuhur eder” (8/42–43 [53]); ...bu muntag biş çöbik bulganyuk iritmiş kışga özte yaşta burkanlar yirtinçüde *belgürdi*... “bu böyle beş kötü iğrenç, kısa hayatta burkanlar dünyada belirdi” (9/24–26 [54]).

kirtgür- ‘inanmak’ (< kirt–gür–). Sir Gerard CLAUSON, *kirtgür-* maddesine değinmemiş, ancak *kértgün-* ‘inanmak’ maddesine değinmiş ve kelimenin, kökünün belirsiz olduğunu, *kértü* ‘doğru, gerçek’ köküyle de ilgili olduğunu belirtmiştir. James Russell HAMILTON, *kertgün-* ~ *kertkün-* ‘inanmak, doğru kabul etmek’ maddesine değinmiş, kelimenin *kertü* ‘doğru’ +k– ⊕ –n– dönüşlülük ekiyle geliştiğini zikretmiştir (2011: 193). Abdulkadir İNAN, Batı Oğuz lehçesinde ‘hakikat’ kavramını bildiren *gerçek* kelimesine Orta Türk lehçelerinde rastlanmadığını belirtmiş, sadece Kuzey Doğuda yaşayan Yakut Türkçesinde *kirdik~kircik~kircık* şeklinde yaşadığını belirtmiştir. İNAN, çok eski bir *kert~kirt* kökü olduğunu belirtmiş bunun ‘ant, inaniş, sadakat’ anlamındaki *kirtü~kertü* kelimesiyle ilgili olduğunu, bu *kirtü* kelimesinin ise ET’deki *kertik* ‘ağaç ya da başka bir nesne üzerine yapılan çentik’ kelimesiyle ilgisinin olduğunu söylemiştir. İnsanoğlunun soyut kavramları karşılamak için somut nesneleri bildiren kelimeleri kullanması bilgisinden yola çıkan İNAN, Yakutlarda iki dostun vedalaşırken sadakat yemini vererek bir ağacı kertmelerini, eski Oğuzlarda küçük

çocukları nişanlarken bu sözleşmeye sadık kalacaklarını teyit etmek için çocukların beşiklerini kertmelerini örnek vermiştir (1959: 687). Marcel ERDAL, –n– bahsinde *kertgün–* örneğini vermiş ve o da kelimenin *kertü+k– ⊕ –n–* şeklinde geliştiğini belirtmiştir (1991: 605). Şinasi TEKİN, kelimeyi –gUr– fiilden fiil yapma ekiyle yapılmış kelimeler arasında listelemiş, kelimeyi **kirt–* fiil köküne dayandırmıştır (1976: 529). Yukarda yapılan tahlillerden yola çıkacak olursak, *kirtgür–* kelimesini *kirtü+k– ⊕ +r* şeklinde tahlil edebiliriz.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

... bu muntag biş çöbik bulganyuk iritmiş kışga özte yaşta burkanlar yirtinçüde belgürdi tip timiş savag *kirtgürürmu* erki... “bu böyle beş kötü iğrenç, kısa hayatta burkanlar dünyada belirdi diye söylenen söze acaba inanılır mı” (9/27 [55]).

ozgur– ‘kurtarmak’ (< oz–gur–). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin kökünün *oz–* ‘kaçmak, kurtulmak’ olduğunu belirtmiş, ayrıca fiilin sadece Hak. *oshır–* şeklinde yaşadığını söylemiştir (1972: 283b). James Russell HAMILTON, *ozgur–* ‘kurtarmak, kaçırmak, öne geçirmek’ kelimesine değinmiş, ayrıca *oz–* ‘kaçmak, kurtulmak, önde olmak, öne geçmek’ fiilini de kaydetmiştir (2011: 154). DLT’de *oz–* ‘başkasından ileri geçmek’ şeklinde fiile rastlanmıştır (DLT I: 173). Tuncer GÜLENSOY, *oz–* ‘büyümek, yükselmek, büyük adam olmak’ fiilini kaydetmiş ve kelimenin ET *oz–* ‘öne geçmek, ilerlemek’ fiili olduğunu söylemiştir (2011: 645a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...özinte *ozgurup* arhant kutinga tegürü yarlıkadı... “vücunu kurtarıp veliliğe haşmetle ulaştıdı” (5/40–41 [48]); ...ok men yime asangi sanınca tınlıglarig *ozgurup* kutgarıp nırvanka barmışım kergek... “bizzat ben de Asamkhyeya sayısınca yaratıkları kurtardıktan sonra, (ancak o zaman) Nirvānaya varmalıyım (46/22–24 [100]).

sızgur– ‘eritmek’ (< sız–gur–). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *sız–* ‘erimek’ kökünden geldiğini belirtmiş, ayrıca Kırg. *sızgır–*, Özb. *sızgir–*, Osm. *sızır–* şeklinde olduğunu kaydetmiştir (1972: 861b). DLT’de *sız–* ‘sızmak, erimek, güneşin belirmesi, ucu görünmek, zayıflamak’ (DLT II: 10), *sızgur–* ‘sızdırmak, eritmek, zayıflatmak’ (DLT II: 188) şeklinde kelimeye rastlanmıştır. Tuncer GÜLENSOY, *sız–* maddesinde kelimenin *sīz– < *sīr– şeklinden çıktığını ileri sürmüştür (2011: 776b).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...*sızgurmuş* kızıl bakır örtlög kamıçın susup içerler... “eritilmiş kızıl bakırı, alevli kapçelerle daldırıp içerler” (72/10–12 [135]); ...*sızgurmuş* kızıl bakır içerler... “eritilmiş kızıl bakır içerler” (72/19 [135]).

turgur– ‘yükselmek’ (< tur–gur–). Kelimenin *tur–* ‘ayağa kalkmak’ kökünden geldiği açıktır. Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *tur–* ‘ayağa kalmak’ fiilinden çıktığını ve fiilin ‘yükseltmek, canlanmak’ anlamında olduğunu, kelimenin Orta Türkçede *turguz–* şeklinde kaydedildiğini belirtmiştir (1972: 541a). James Russel HAMILTON, kelimeyi *tur–* ‘durmak, ayağa kalkmak’ ⊕ ettirgenlik eki –gUr– şeklinde açıklamış, kelimeye ‘ayağa kaldırmak, kaldırmak, durdurmak’ anlamlarını vermiştir (2011: 226). Marcel ERDAL da kelimeyi tur–gur– şeklinde ayırmış ve kelimeyi ‘yükselmek,

canlanmak, kurmak, düzenlemek, meydana getirmek’ şeklinde anlamlandırmıştır (1991: 754).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...kop kamag tirig tınlıg ödüş özlüg tınlıglar öze yarlıkançuçı bilig *turgurup* inçe sakınç sakınur... “bütün canlı yaratıklar için acıma duygusu besleyip şöyle düşünür” (33/40–43 [83–84]); ...buşılıg yağış *turgurdum*... “sadaka olarak kurban sundum” (45/11–12 [99]).

II.4.12. –Xz–

Annamarie von GABAIN, ekin bir tür yaptırma eki olduğunu, çok sık görülmediğini belirtmiş, *tutuz–* ‘tutturmak, teslim etmek’ (< tut–), *utuz–* ‘yenilmek’ (< ut– ‘yenmek’), *tütüz–* ‘tüttürmek’ (< tüt–) kelimelerini vermiştir (2003: 61). Talat TEKİN, ekin ettirgen çatı eki olduğunu belirtmiş, *uduz–* ‘sevketmek’ (< ud– ‘izlemek, takip etmek’) örneğini vermiştir (2000: 97). Necmettin HACİEMİNOĞLU, az kullanılan bu ekin, bazen ettirgen, bazen de sadece geçişli fiil teşkil ettiğini söylemiş, *bulduz–* ‘buldurmak’ (< bul–u–t–u–z–), *emüz–* ‘emdirmek’ (< em–ü–z–), *küdez–* ‘bekletmek, saklatmak’ (< küde–z–) örneklerini vermiştir. HACİEMİNOĞLU, *bulduz–* örneğindeki ekin aslında –dUz– eki olduğunu, bu ekin de –dUr– ekinin iki şive arasındaki farklı kullanımı olduğunu zikretmiştir (2003: 147). Muharrem ERGİN, ekin Eski Türkçeden bu yana görülen bugün işlekliğini kaybeden bir faktitif eki olduğunu belirtmiştir (2009: 214).

emiz– ‘emzirmek’ (< em–iz–). Sir Gerard CLAUSON, kelimeyi *emüz–* şeklinde keydetmiş ve kelimenin en eski şeklinin *emgiz–* olduğunu söylemiştir (1972: 165a).

Klaus RÖHRBORN, kelimenin *em-* fiil kökünden *-(X)z-* ettirgenlik ekiyle genişlediğini belirtmiş, kelimenin ‘emzirmek, süt vermek, beslemek’ anlamlarında olduğunu kaydetmiştir (UWNeu: 140). Marcel ERDAL, kelimeyi *em-iz-* şeklinde ayırmış, ‘emzirmek, beslemek, bakmak’ anlamında olduğunu kaydetmiştir (1991: 757b). Tuncer GÜLENSOY, *emzir-* maddesine değinmiş kelimenin *emiz-* fiil gövdesinden üzerine *-r-* ettirgenlik ekini alarak geliştiğini kaydetmiştir (2011: 332b).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...sütün *emizip* igitti beltürtdi... “sütünü emzirip, yetiştirdi” (21/25 [71]).

etiz- ‘çınlatmak, çalmak’ (< *et-iz-*). Sir Gerard CLAUSON, kelimeyi *atız-* ‘çalmak’ şeklinde kaydetmiş kelimenin /a/ sesi dışında /é/, /i/ /ı/ şekillerinin olduğunu, ancak orijinal sesinin şüpheli olduğunu belirtmiş, *ét-* fiilinden gelmiş olabileceğinin de altını çizmiştir (1972: 74a). Klaus RÖHRBORN, kelimeyi *ëtiz-* ~ *atız-* şeklinde kaydetmiş, *et-* ‘tınlamak, ses vermek, çangırdamak’ kökünden çıktığını belirterek kelimenin ‘tınlatmak, çalmak, müzik yapmak, sevinç sesleri çıkarmak’ anlamlarında kullanıldığını söylemiştir (UWNeu: 201).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...kungkauçı etüzin belgürtüp kungkau *etizip* kutgaru yarlıkadı... “mızıkacı (harpçi) kılığına girip harp çalarak haşmetle kurtardı” (4/4–6 [45]); ...biş türlüğ yinçege oyun *etizü*... “beş çeşit zarif musiki çalarlar” (32/13 [82]).

tegzin- ‘dönmek’ (< teg-iz-in-). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *tegiz-* fiilinden geldiğini belirtmiş, kelimenin kökünün belirsiz olduğunu ancak, **tegir-* kelimesiyle ilgili olduğunu ifade etmiştir (1972: 488b).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...erdnilig köligelik başınta *tegzinü*... “cevherli gölgeliği başının üstünde çevirip” (35/10–11 [85]); ...köligelik küsetr ongaru *tegzinü*... “(gölgelik) ve şemsiyeyi sağından döndürüp” (44/4 [97])

tutuz- ‘teslim etmek’ (< tut-uz-). Sir Gerard CLAUSON, kelimeyi *tut-* fiil köküne dayandırmış, kelimeye ‘emanet etmek, görevlendirmek’ anlamını vermiştir (1972: 462b). DLT’de kelime *tutuz-* ‘emretmek’ şeklinde kaydedilmiştir (DLT II: 86). Kelimenin *tut-* ‘tutmak, yakalamak’ fiil köküne –z- fiilden fiil yapma ekinin gelmesiyle oluştuğu açıktır.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...etüzümin urunçak *tutuzu* kop ajuntakı etüzin yinçürü töpün yükünür men... “vücudumu rehin olarak tevdi edip bütün âlemlerdeki vücutlarımla secde ederim” (3/40–42 [44]).

tuyuz- ‘anlatmak, tebliğ etmek’ (< tuy-uz-). Sir Gerard CLAUSON kelimenin kökünün *tuy-* fiili olduğunu belirtmiş, kelimeye ‘sebepe olmak, farkındalık oluşturmak’ anlamları olduğunu kaydetmiştir (1972: 570a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...amtı men barıp şariputri arhantka *tuyuzayın*... “şimdi ben gidip (velî) Şariputra’ya bildireyim” (20/17–18 [70]); ...şanki çkrvirt ilig kanka *tuyuzu* ötünüp kitumati balıkta ulug magirt mangragalı ayur... “dünya hükümdarı Şankha’ya rica ederek bildirir ve Ketumati şehrinde bağırılması için emreder,” (35/30–32 [86]).

II.4.13. –(X)t–

Eski Türkçe döneminden bu yana işlek olarak kullanılan bir ektir. Annamarie von GABAIN, ekin yaptırma ve edilgenlik bildirdiğini belirtmiş *okıt–* ‘okutmak’, *olurt–* ‘tayin etmek’, *sewit–* ‘sevmek’ örneklerini vermiştir (2003: 60). Talat TEKİN, ekin ettirgen çatı eki olduğunu söylemiş, *agıt–* ‘(dağa) kaçtırmak, sürmek’ (< ag– ‘yukarı çıkmak’), *akıt–* ‘akın ettirmek, akın etmek’ (< ak–), *artatmak* ‘tahrip ettirmek’ (< *arta–), *terit–* ‘terlemek’ (< teri–), *yüziüt–* ‘yüzdürmek’ (< yüz–) örneklerini vermiştir (2000: 96). Necmeddin HACİEMİNOĞLU, ekin Eski Türkçeden bu yana kullanılan yaygın bir ek olduğunu, geçişli fiilleri ettirgen, geçişsiz fiilleri de geçişli duruma getirdiğini zikretmiştir (2003: 144). Marcel ERDAL, ekin, –tXl–, tUr–, tXz– ekinin ilk unsurunu oluşturduğunu zikretmiştir (1991: 799).

anut– ‘hazırlamak’ (< anu–t–). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *anu–* ‘hazırlamak’ kökünden geliştiğini ‘hazırlamak, hazır olmak’ anlamında olduğunu belirtmiştir (1972: 179a). Klaus RÖHRBORN, kelimenin **anu–* ‘hazır olmak’ kökünden geldiğini belirtmiş, ‘hazırlamak, hazırlık yapmak, yapmak’ anlamında kelimenin kullanıldığını söylemiştir (UWNeu: 62). Kelime, DLT’de *anu–* ‘hazırlamak’ (DLT III: 256), *anuk* ‘hazır’ (DLT I: 82), *anukla–* ‘hazır bulunmak’ (DLT I: 305) şeklinde kelimenin türevlerine rastlanmıştır.

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...kamag bursng kuvrag için *anutmuş* aşig işgüg...lı öngre yiyür içer yunglayur...
“bütün cemaat için hazırlanmış yiyeceği ve içeceği... önce yer içer ve kullanırlar”
(71/57–58 [134]); ...birükün biz kamag kuvragning tetingülüg *anutmuş* aş içgüsin öngre
yimedimiz yungladımız erse... “eğer biz bütün cemaatin kendisine ait ve (onun için)
hazırlanmış olan yiyecek ve içeceğini önce yemeseydik, sarfetmeseydik” (72/29–32
[135]).

arıt- ‘temizlemek’ (< arı-t-). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *arı-* fiil kökünden çıktığını ‘temizlemek, saflaştırmak’ anlamlarında olduğunu kaydermiştir (1972: 207b). Klaus RÖHRBORN, kelimenin *arı-* ‘temizlemek’ kökünden geldiğini, ‘temizlemek, kirden arındırmak, yok etmek, alıp götürmek, kaldırmak, kurtarmak, kutsamak, okuyup üflemek’ anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir (UWNu: 71). DLT’de *arıt-* ‘temizlemek’ şeklinde kelimeye rastlanmıştır (DLT I: 208).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...vrhar sengrem yirin sipirser *aritsar* evig barkag kodup toyn dıntar bolsar...
“manastırı süpürseler, temizleseler, evi barkı terkedip rahip olsalar” (52/53–55 [109]);
...bir kata nom işidip alku nızvanıların *arıtıp* arhant kutınga teginti... “bir defa vaaz
dinleyip bütün ihtirasları temizledi ve velilik saadetine ulaştı” (56/13–15 [113]).

ilit- ‘götürmek, sevk etmek’ (< il-it-). Sir Gerard CLAUSON, élet- ‘taşımak, götürmek’ anlamında kelimeyi kaydetmiş, kelimenin, ikinci ünlüsünün /e/ ya da /i/ olduğu konusunda netlik olmadığına altını çizmiştir (1972: 132a). James Russell

HAMILTON, *elit-* ~ *elt-* ‘ilerlemek, götürmek, nakletmek, iletmek, sevk etmek’ şeklinde kelimeyi kaydetmiş, kelimenin il ‘ön, önce’ kelime köküne $\oplus$ +i- isimden fiil eki $\oplus$ +t- fiilden fiil yapan ekinin gelmesiyle ‘ilerletmek’ anlamında oluştuğunu belirtmiştir (2011: 145). DLT’de *ilet-* ‘iletmek, götürmek’ şeklinde kelime kaydedilmiştir (DLT I: 214). Tuncer GÜLENSOY, *ilet-* ‘götürmek, ulaştırmak’ şeklinde kelimeyi kaydetmiş, kelimenin, *él-* ‘getirmek, iletmek’ kökünden çıktığını iddaa etmiştir (2011: 431a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...iki urılar badarı bramanıg ikidin yolayu tuta *iltdiler*... “bu iki oğul Badhari brahmanı her iki taraftan yoluu keserek, tuttular ve götürdüler” (12/33–35 [59]); ...kamag aghıkımtakı ed tavarımın buşıçı koltguçı dıntarlar *iltdiler*... “hazinemdeki bütün malımı mülkümü sadakacı dilenci râhipler götürdüler” (12/46–48 [59]).

örit- ‘yükseltmek, beslemek, yaratmak’ (< ör-it-). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *ör-* ‘yükselmek’ fiil kökünden geliştiğini metaforik olarak ‘canlanmak, uyandırmak’ anlamlarında kullanıldığını söylemiştir (1972: 208a). DLT’de kelimenin *ör-* ‘belirmek, çıkmak, kopmak, yükselmek’ şeklinde kelimeyi kaydetmiştir (DLT I: 173). Tuncer GÜLENSOY, *ör-* ‘yün işlemek’ şeklinde kelimeyi kaydetmiş, kelimenin *ö- $\oplus$ -r- şeklinde olduğunu, bunun daha eski şeklinin ise *hö-r- olduğunu ifade etmiştir (2011: 666a). Tuncer GÜLENSOY, bu kökle türeyen *örek* ‘yün eğirme aracı’, *öreke* ~ *höreke* ‘pamuk ve yün eğirmekte kullanılan iğ’, *öreke* ‘uzun boylu adam’, *ören* ‘eski yapı ve şehir kalıntısı’ kelimelerinin yaşadığını kaydermiştir (2011: 668a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...kamag biş ajun tınlıglarag seve amrayu küçlüg yarlıkançuçı bilig *öritir*...
“bütün beş varlık şekli içinde bulunan yaratıkları sevmek için büyük bir acıma duygusu besler” (33/26–28 [83]); ...dyan sakınç *örütü* uyurlar... “istiğraka dalmaya muvaffak olurlar” (59/3–4 [117]).

tit- ‘adlandırmak’ (< ti-t-). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *te-* ‘demek, söylemek’ fiil kökünden çıktığını ‘adlandırmak, çağrılmak’ anlamında kullanıldığını zikretmiştir (1972: 450a). James Russell HAMILTON, *tet-* ‘dedirtmek, çağırtmak, denilmek ya da çağrılmak’ şeklinde kaydettiği kelimenin *te-* ‘demek, söylemek’ köküne ⊕ -t- ettirgenlik eki ya da -t- pekiştirme ekinin gelmesiyle oluştuğunu söylemiştir (2011: 220).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...bu üçünç boşgutsuz arhant dıntar *titir*... “bu üçüncü öğrenmeyen velîdir” (2/9–10 [41]); ...alku manoçap atlıg kü kelig erdemning küçi *titir*... “hep Manojalpa (adlı meşhur zuhûr) kabiliyetinin sayesinde” (4/54–55 [47]).

II.4.14. -tUr-

Annamarie von GABAIN, ekin -tUr- şeklinde olduğunu, -dUr- şeklinin nadiren kullanıldığını söylemiş, ekin -t-’ye göre daha çok yaptırma manası taşıdığını eklemiştir (2003: 60). Talat TEKİN, ekin ettirgen çatı eki olduğunu zikretmiş, *agtur-* ‘dağa ağdırmak, yükseğe çıkarmak’, *artur-* ‘aldatılmak, kandırılmak, aldanmak’, *irtür-* ‘eriştirmek’, *kontur-* ‘kondurmak, yerleştirmek’, *yantur-* ‘döndürmek, geri çevirmek’ örneklerini vermiştir. James Russell HAMILTON, ekin ettirgenlik sağladığını belirtmiş ve ekin kökeninin belirsiz olduğunu söylemiştir. HAMILTON, ekin *tur-* ‘kalkmak,

durmak’ ya da $-t- \oplus +ur-$ ‘vurmak, yerleştirmek, yüklemek’ şeklinde meydana gelmiş olabileceğini ileri sürmüş, ancak ekin ‘erime’ sonucunda bazen $-t-$ bazen de $-r-$ ettirgenlik ekini verdiğini zikretmiştir (2011: 261). Necmettin HACİEMİNOĞLU, ekin iki ekin birleşmesiyle meydana geldiğini belirtmiştir. Ekin aslında geçişli ve ettirgen fiiller oluşturan $-t-$ ekinin yanlış hece bölünmesiyle ($art-ur- > ar-tur-$) $-tUr-$ şeklinde oluşmuş olabileceğini söyleyen HACİEMİNOĞLU, aynı zamanda ekin, ettirgenlik görevi aşman ekin üzerine yeniden aynı anlamdaki $-Ur-$ ekinin gelmesiyle oluşmuş olabileceğine de ihtimal vermiştir (2003: 145).

kantur- ‘doyurmak’ ($< kan-tur-$). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *kan-* ‘doymak’ kökünden geliştiğini ‘doyurmak, memnun etmek, inandırmak’ anlamlarının olduğunu belirtmiştir (1972: 636a). James Russell HAMILTON, *kantur-* ‘doyurmak, tatmin etmek, hoşnut etmek’ şeklindeki kelimenin $kan- \oplus -tur-$ ettirgenlik ekiyle yapıldığını söylemiş, *kan-* fiilinin *ka-* ‘eklemek, bitiştirmek, üst üste yığmak’ kökünden $-n-$ dönüşlölük ekiyle yapıldığını belirterek *kat-* ‘eklemek’, *kal-* ‘kalmak, bırakılmak $<$ verilmek, yığılmak, çoğalmak’ fiillerinin de aynı kökten türediğini iddaa etmiştir (2011: 77). DLT’de kelime *kandur-* ‘su ve başkalarına kandırmak’ şeklinde kelimeye rastlanmıştır (DLT II: 192).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...bilge biligin öğrünçün todurtum *kanturdum*... “onu hikmet ve sevinç ile doyurdum₂” (21/9–11 [70]); ...ol küşüşümin *kanturung*... “bu arzumu yerine getiriniz” (35/28 [86]).

kıntur– ‘zahmete girmek’ (< kın–tur–). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin *kın*– ‘arzulamak, özlem duymak’ kökünden geldiğini ‘arzuları uyandırmak, canlandırmak’ anlamında olduğunu belirtmiştir. Marcel ERDAL, kelimeyi kın–tur– şeklinde tahlil etmiş ve kelimenin ‘dürtüleri uyandırmak’ anlamında olduğunu ifade etmiştir (1972: 805). Şinasi TEKİN, kelimeyi ‘zahmete katlanmak, çaba göstermek’ şeklinde kaydetmiş ve kelimeyi **kın*– köküne dayandırmıştır. TEKİN, metinlerde geçen *kıyın* ~ *kın* ‘işkence’, *kızgut* ‘acı işkence’, *kınıg* ‘asık suratlı, kederli’ kelimelerini örnek göstererek bir **kı*– fiilinin olduğunu buradan bir *kı*–(y)ın ismi ile bir de *kı*–n– fiili türediğini iddaa etmiştir (1976: 314).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...siz yime ançgınca barıp ... *kınturung*... “siz de bu arada gidip ... zahmete katlanın” (20/21–22 [70]).

öntür– “çıkarmak, meydana getirmek” (< ön– tür–). Sırr Gerard CLAUSON, kelimeyi *üntür*– ‘sebepl olmak, meydan vermek; yükselmek, doğmak’ şeklinde kayetmiş *ün*– ‘yükselmek, neden olmak’ fiil köküne dayandırmıştır (1972: 181a). James Russell HAMILTON, kelimeyi ‘göndermek, yolcu etmek’ şeklinde kaydetmiş *ön*– ~ *ün*– ‘ilerlemek, çıkmak’ anlamındaki kelimedenden –tur– ettirgenlik ekiyle genişlediğini belirtmiştir (2011: 257).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...amtı tilleringizlerni *öntürüng*... “şimdi dillerinizi dışarı çıkarın!” (66/11 [126]);
...sansız öküş mungadınçığ kü kelig erdemler *öntürü*... “sayısız çok, hayrete şayan,
meşhur zuhur kabiliyetlerini haşmetle meydana getirir” (52/31–33 [108]).

tültür- ‘çarpmak, vurmak, çalmak’ (< tül–tür–). Sir Gerard CLAUSON, *tültür-* ‘hayal kurmak, rüyaya dalmak’ anlamında bir kelime kaydetmiş ve **tül-* fiiliyle ilgisi olabileceğini belirtmiştir (1972: 495a). Şinasi TEKİN, *tültür-* < tül–tü– şeklinde kelimeyi açıklamış, Karahanlı Türkçesinde *tul-* ‘topa vurmak’ *tuldur-* şekillerinin olduğunu kanıt olarak göstermiştir (1976: 309). DLT’de *tul-* ‘topa vurmak’ (DLT II: 23), *tuldur-* ‘çarpmak’ (DLT II: 175) şeklinde kelimeye rastlanmıştır. Marcel ERDAL, kelimeyi tül–tür– şeklinde ayırmış ve kelimeye ‘çarpmak, vurmak, dövmek’ anlamını vermiştir. ERDAL, kelimenin EDPT’de kaydedildiğini, ancak yanlış anlamlandırıldığını, CLAUSON’un yekler...tüş üze oturup *tültürür* örneğini verdiğini, ancak anlamlandıramadığını belirterek, cümleyi ‘şeytanlar ... göğsünün üzerine oturarak vururlar’ şeklinde aktarmıştır (1991: 811).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...takı yime gantari gantarviler tengridem kövrüglerig *tültürdi*... “ve Gandhāra ve Gandharvalar ilahi davulları çaldılar” (18/38–40 [66]); ...ol tınlıglarig sangat tamuda örtlüg yalınlig temirliḡ çomakın bergen tokıyurlar *tültürürler*... “bu yaratıklara Sanghāta adlı cehennemde alevli demirden çomaklar ile kamçılar ile vururlar, çarparlar” (82/22–25 [151]).

yantur- ‘döndürmek’ (< yan–tur–). Sir Gerard CLAUSON, kelimenin kökünün *yan-* ‘dönmek’ fiil kökü olduğunu söylemiş, kelimeyi ‘geri vermek, geri çevirmek,

karşılık vermek, geri vermek’ şeklinde anlamlandırmıştır (1942: 947b). Tuncer GÜLENSOY, *yan-* ‘dönmek, geri gelmek’ anlamındaki bu fiilin Türkiye Türkçesinde kök olarak yaşamadığını, ancak *yanıl-*, *yanılgı*, *yanıt* gibi türevlerinin olduğunu zikretmiştir (2011: 1053a).

Maitrisimit’de kelime şu şekilde geçer:

...ança sakınç sakıntuklarınta ötrü olarnı ayıg kılınçlıg yıl *yanturup* kötürü iltip ulug tamularda kemişür... “böyle düşündüklerinden dolayı bunları, kötü amellerin rüzgârı geri çevirip götürerek büyük cehennemlere (atar)” (71/22–25 [133]).

III. DİZİN

-(O)k, 11, 89	+A, 23, 53, 55, 65
-(U)t, 109, 187	+AgUt, 17
-(X)d-, 152	+Ak, 1, 2, 3, 16
-(X)g, 11, 28, 78, 84, 85, 89, 123	+çI, 30, 37
-(X)gçI, 132	+çU, 27
-(X)glXg, 123	+çUk, 27
-(X)k-, 154	+dAm, 13
-(X)l, 116, 117, 157	+dAş, 35
-(X)m, 102, 133	+dUrXk, 25
-(X)mlXg, 133	+dXη, 50
-(X)n-, 62, 80, 148	+gAç, 19
-(X)nç, 52, 96, 99, 124, 129	+gAk, 15, 16
-(X)nçıg, 129	+gAr-, 83
-(X)nçsXz, 124	+gOk, 51
-(X)nçu, 99, 129	+I-, 65, 68
-(X)ş-, 145	+Ik, 1, 2
-(X)t-, 160, 173	+kIl, 25
-(X)z, 114, 160, 171	+kIyA, 6, 7, 10
+(A)d-, 66, 72	+lA-, 28, 57, 61, 80
+(A)gu, 22, 24	+lAg, 28
+(A)n, 21	+lAn-, 80, 82
+(A)η, 52	+lXg, 42, 46, 119, 123, 133
+(A)r-, 66, 76, 77	+lXk, 36, 37, 46
+(X)(r)kA-, 62	+°rA-, 64
+(X)ç, 5	+rAk, 10, 11, 119, 121
+(X)k-, 66, 75, 84	+sXz, 42, 119
+(X)t, 17	+tA-, 61

+tlk, 1, 2
+U-, 65
adasız, 43
adgırak, 1, 2
adinçig, 130, 131
adırtlayu, 109, 110
adnagu, 23, 24, 111
adruk, 89, 90, 109
agılık, 36, 38, 39
agırla-, 58
aktar-, 164
alar-, 76
alk-, 154
alkınçu, 100
almır, 138, 139
altız-, 160
amrıl-, 157
amtıkıya, 10, 156
antık-, 75
anut-, 173
-Ar-, 77, 83, 161, 164, 165, 166
arıt-, 174
artçu, 27, 28
artuk, 12, 83, 87, 89, 90
artukrak, 12, 90
aşa-, 54, 55
aşlık, 29, 38, 41
atlıg, 14, 44, 47, 48, 49, 60, 86, 110, 113, 126, 130, 131, 136, 176, 192

ayag, 85
aymançsız, 43, 124, 125
azlan-, 80
başagut, 18
başlan-, 81
bayagut, 18, 19
beged-, 74
beklen-, 81
belgür-, 112, 166
belgürtme, 112, 113
bilge, 14, 39, 74, 86, 107, 110, 119, 135, 136, 137, 147, 165, 177
bilig, 34, 85, 86, 102, 136, 158, 161, 170, 176
biti-, 68, 92
boguz, 115
boşgutsuz, 44, 47, 49, 110, 126, 176
boşun-, 66
börtür-, 161
budık, 4
bulunç, 96, 97
buruntuk, 26
busuş, 92, 93, 155
buyruk, 33, 89, 90
bütür-, 162, 164
çanak, 1, 3
-çİr-, 144
çog, 87, 109
çöpik, 1, 2, 3

-çUg, 127
 -çUk, 127
 edgölük, 38, 39
 emgen-, 143, 149
 emgetmeksiz, 143, 149
 emiz-, 170
 erdem, 13, 14
 eren, 21, 22, 56
 erki, 4, 113, 114, 132, 168
 erksin-, 149
 ertimlig, 103, 133, 134
 esirgençsiz, 124, 125
 eskir-, 78
 etiz-, 171
 -gA, 135, 140
 -gAk, 140, 141
 -gI, 113
 -gOk, 128
 -gUr-, 165, 166, 168, 169
 -I, 121, 166
 ıgaç, 19, 20, 50
 inal, 116, 117, 118, 127
 içker-, 84
 ikigü, 24
 ilit-, 174
 irinçkençüçi, 100, 101
 isig, 85, 87
 iştıl-, 158
 itig, 22, 57, 85, 88
 kadaş, 35, 36
 kanamlığ, 134
 kanınçsız, 96, 98, 103, 124, 132, 142
 kanmaksız, 142, 144
 kantur-, 177
 karıl-, 158
 kataglan-, 82, 123
 kataglıg, 123
 kavışur-, 162
 kazguk, 128, 129
 kedim, 56, 98, 102, 103
 kengeş-, 145
 -kI, 113
 kılınç, 49, 67, 69, 96, 97, 111
 kıntur-, 178
 kışga, 4, 135, 136, 137, 167, 168
 kısıl, 116, 118, 119
 kıvrıkan-, 63
 kızart-, 77
 kiçigkiye, 8, 9, 70
 kingür-, 67
 kirtgür-, 167
 kiter-, 164, 165
 kod-, 152, 153
 koltuk, 4
 kongra-, 65
 korkınç, 96, 98

korkınçig, 131
köligelik, 38, 40, 172
kömen, 137, 138
köngülker-, 84
köni, 122
körküt-, 66
körtle, 71, 90, 110
kötki, 114
közün-, 67
kulgak, 16, 17
kutlug, 47, 48, 94
kuvrag, 49, 85, 88, 107, 160, 174
küçed-, 74
külçir-, 144
küsençig, 129, 131
küşüş, 92, 94
küvençeng, 52
küvez, 115, 116
-lXn-, 152
-mA, 112
-mAksXz, 142
-mAn, 137, 189
mangra-, 64
mengile, 58, 59
mungad-, 72
mungadinçig, 131, 132, 179
-mXr, 138
nomla-, 58, 59

oglan, 7, 21, 22
ogulkıya, 7
orgak, 140
°trI, 68
otung, 20, 50, 150
oyna, 54, 56
ozgur-, 168
ögrünçü, 43, 100, 101
ögüç, 6
ök-, 154, 155
ökli-, 70
ölen, 53
ölür-, 163, 164
öntür-, 178
örit-, 175
örten-, 150
ötün-, 96, 150
sakın-, 69, 99
sakınç, 97, 99, 102, 116, 126, 143, 170, 176, 180
saklan-, 82
san, 44, 106
sançış-, 146
sansız, 19, 34, 43, 44, 45, 77, 86, 115, 160, 179
satıgçı, 31, 116, 132, 133
seviglig, 98, 123, 124
sevinçeng, 53
sızgur-, 169

sokuş-, 146
 sözle-, 58, 60
 sunçuk, 127, 128
 suvsuş, 92, 94
 süzük, 89, 91, 144
 takşut, 24, 110, 111
 tapıgıcı, 31, 34, 133
 tapın-, 151
 tarıglag, 29, 30
 tarkar-, 165
 tebrençsiz, 43, 124, 126
 tegimlig, 47, 48, 86, 103, 104, 133, 134, 135, 152, 161, 163
 teginçsiz, 2, 97, 124, 126, 127
 tegiş, 92, 95, 127
 tegür-, 163
 tegzin, 172
 telgenmeksiz, 142, 143, 144
 tengridem, 15, 60, 73, 87, 116, 139, 179
 tıdıksız, 43, 44
 tık-, 156
 tınlıg, 9, 44, 47, 49, 59, 102, 110, 126, 134, 136, 170
 tigit, 17, 18
 tiril-, 159
 tirin, 105, 106, 107
 tit-, 176
 togum, 103, 104
 tokış-, 147
 tona, 54, 56
 törlüg, 49
 törtkil, 25
 -tUr-, 176
 turgur-, 169
 turum, 103, 104, 105
 tutuz-, 170, 172
 tuyuz-, 172
 tükel, 74, 116, 119, 147, 165
 tültür-, 179
 tüner-, 78
 tütün, 41, 105, 106, 107, 108
 -tXz-, 160
 ulgad-, 72, 73
 -Ur-, 161, 163, 164, 166, 177
 uz, 19, 66, 115, 116, 133, 172
 uzagut, 19, 116, 133
 üçegü, 23, 24, 25
 ülüş, 6, 92, 95, 96, 113
 ünte-, 61
 üste, 54, 57, 177
 üzmele, 112, 113
 -vI, 119, 120, 121
 -Xn, 105, 106
 -Xş, 35, 92, 100
 -Xz-, 170
 yagmur, 138, 139
 yagukrak, 11, 13

yakın, 6, 10, 11, 13, 24, 28, 35, 36, 62, 65, 93, 106, 108, 156, 163

yakur-, 156

yalanguk, 51, 73

yalın, 71, 105, 106, 108, 109, 127

yaltra-, 71, 108

yançuk, 27, 28

yangkurt-, 79

yantur-, 176, 179

yapırgak, 140

yapşur-, 148

yarılınçığ, 114, 132

yarım, 95, 103, 105

yarlıkançuçı, 31, 32, 34, 79, 86, 100, 101, 102, 161, 170, 176

yaşa-, 53, 54

yaşut, 111

yazı, 31, 68, 121, 122

yazuk, 89, 92

yıdı-, 69

yıgıl-, 159

yıgvırak, 119, 121, 159

yiged-, 73

yilvi, 119, 120

yimişlik, 36, 38, 40, 41

yirinçülüg, 60, 100, 102

yitinçsiz, 45, 118, 124, 127

yitlin-, 152

yulgak, 128, 141

yumgak, 141, 142

yungla-, 58, 60

yüd-, 153

IV. KAYNAKÇA

- ARAT, Reşit Rahmeti (1991). *Eski Türk Şiiri*. 3.Baskı. Ankara: TTK Yayınları.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1991). *Kutadgu Bilig I: Metin*. 3. Baskı. Ankara: TDK Yayınları.
- ARAT, Reşit Rahmeti (2006). Edib Ahmed B. Mahmut Yükneki: *Atebetü'l-Hakayık*. 3. Baskı. Ankara: TDK Yayınları.
- ATALAY, Besim (1940). *Türkçemizde MAN–MEN*. İstanbul: Matbaai Ebüzziya.
- ATALAY, Besim (1985a). *Divanü Lûgati't–Türk*. C. I. Ankara: TTK Basımevi.
- ATALAY, Besim (1985b). *Divanü Lûgati't–Türk*. C. II. Ankara: TTK Kurumu Basımevi.
- ATALAY, Besim (1986). *Divanü Lîgat–it–Türk Dizini “Endeks”*. Ankara: Alâeddin Kırıl Basımevi.
- AZILI, Kenan (2013). “–(U)t Ekinin Farklı Bir Anlamsal İşlevi Üzerine”. *Turkish Studies*. Vol. 8/13: 501–508.
- BANG–KAUP, Willi (1980). *Berlin'deki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları (1925–1934)*. Çev. Şinasi TEKİN. Erzurum.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2011). *Türkçenin Grameri*. 9. Baskı. Ankara: TDK Yayınları.
- BİLGİN, İpek (1989). *Dīvānu Luġāti't–Türk'te Söz Yapımı*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Anabilim Dalı, Ankara. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]
- CAFEROĞLU, Ahmet (1946). “Küçük, Çocuk, Enik Kelimelerinin Morfolojik ve Semantik Değişmelerine Dair”. *Türk Dili Belleten*. Seri III/S. 10–11: 6–12.
- CAFEROĞLU, Ahmet (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. II. Baskı. Ankara: TDK Yayınları.
- ÇANDARLIOĞLU, Gülçin (2012). “Uygurlar” Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 42: Tütün–Vehran. Ankara: 242a–244a.

- CİN, Ali (2004). “Türkçede +sIz +sUz Eki Üzerine”. *TDAY Belleten* 2004: 19–44.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- CLAUSON, Sir Gerard (2007). “Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler”. Çev. Uluhan ÖZALAN. *Dil Araştırmaları Dergisi*. S.1: 185–196.
- DEMİR, Necati (1998). “İnan– Fiili Üzerine”. *TD*. S. 555: 200–204.
- DEMİR, Necati (2002). “Değirmen Kelimesi Üzerine”. *TD*. S. 607: 209–213.
- DOERFER, Gerhard (1963–1975). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer Neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen– und Timuriszeit*. Band I: 1963; Band I: 1965; Band III: 1967; Band IV: 1975. Franz Steiner Verlag: Wiesbaden.
- ECKMANN, János (1953). “Türkçede –Raq/–Rek Ekine Dair”. *TDAY Belleten* 1953: 49–52.
- ERASLAN, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (1984). *Kutadgu Bilig Grameri–Fiil*. Ankara: Gazi Üniversitesi Basın–Yayın Yüksekokulu Basımevi.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERDAL, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation, a functional approach to the lexicon*. Vol. I–II. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- ERDAL, Marcel (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden–Boston: E. J. Brill.
- EREN, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- GABAIN, Annemarie von (1957). *Maitrisimit*. Faksimile der alttürkischen Version eines Werkes der buddhistischen Vaibhāsika–Schule. [I]. Wiesbaden.

GABAIN, Annemarie von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. Çev. Mehmet AKALIN. Ankara: TDK Yayınları.

GILES, A. Herbert (1964). *A Chinese–English Dictionary*. Vol. I–II. Second Edition. Revised & Enlarged. Shanghai–London 1912: Paragon Book Reprint Corp. New York.

GÖKÇE, Aziz (2009). “Bünyesinde Art veya Öndamak /G/ Ünsüzü Bulunduran Yapım Eklerinin Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Kadar Tarihi Seyirleri”. *Turkish Studies*. Vol. 4/8: 340–382.

GRÖNBECH, K[aare] (1995). *Türkçenin Yapısı*. Çev. Mehmet AKALIN. Ankara: TDKYayınları.

GÜLENSOY, Tuncer (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. C. I–II. Ankara: TDK Yayınları.

GÜLLÜDAĞ, Nesrin (2009). “Tarihsel Gelişim Süreci İçinde –mAn/+mAn Eki”. *II. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı*. TDK Yayınları. Ankara: 1–12.

GÜVENÇ, Bozkurt (2005). “Türkçe Fiillerin Yapım Ekleri Üzerine Bir Deneme”. *TD*. S. 647: 407–422.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1984). *Yapı Bakımından Türk Dilinde Fiiller*. Ankara: Cönk Yayınları.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1994). “Eski Türkçenin Gramer Yapısı ve Örnek Olarak Fiilden İsim Yapan –l Eki”. *TDAY Belleten 1960*: 65–80.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin (2003). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. 2. Baskı. Ankara: TDK Yayınları.

HAMILTON, James Russell (2011). *Dunhuang Mağarasında Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uyurca El Yazması: İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. Çev. Vedat KÖKEN. 2. Baskı. Ankara: TDK Yayınları.

HERKMEN, Dilek (2009). *Dîvânü Lugati't-Türk'te Fiil Yapımı*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]

İNAN, Abdulkadir (1958). “Tarla ve Darı Kelimeleri Üzerine”. *TD*. S. 86: 102–103.

İNAN, Abdulkadir (1959). “Gerçek Kelimesi Üzerine Not”. *TD*. S. 96: 687.

KAÇALIN, Mustafa S. (2011). “Kutadgu Bilig’de Bilge”. *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri* (26–27 Ekim 2009), Haz. Musa DUMAN. TDK Yayınları. Ankara: 261–266.

KARAGÖZ, İlknur (2006). “Edgü Kelimesi Üzerine”. *TDAY Belleten 2006/II*: 127–131.

KEMPF, Béla (2012). “On Mongolic Belge and Mengge ‘Sign, Marc’”. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*. Vol. 65/3: 317–322.

KÖKTEKİN, Kazım (2000). “Deprem Sözcüğü Hakkında”. *TD*. S. 713: 159–164.

KONONOV, Andrey Nikolayeviç (1969). “İsimlerin ve Sıfatların Küçültme Şekilleri ve Söz Yapımı”. *TDAY Belleten 1968*: 81–88.

KORKMAZ, Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

KORKMAZ, Zeynep (1994). “Göktürkçe’de İsimden Fiil Türeten Ekler ve Köken Yapıları Üzerine”. *TDAY Belleten 1990*: 141–149.

KORKMAZ, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. 3. Baskı. Ankara: TDK Yayınları.

KUZNETSOV, Petro, İ. (1997). “Türkiye Türkçesinin Morfoetimolojisine Dair”. *TDAY Belleten 1995*: 193–262.

LI, Yong–Söng (1999). *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*. İstanbul: Simurg Yayınları.

LIM, An–King (2011a). “The Meaning Structure of The Old Turkic Denominal Verb Formatives. Part I”. *Turkic Languages*. Vol. 15/1: 3–50.

LIM, An-King (2011b). “The Meaning Structure of The Old Turkic Denominal Verb Formatives. Part II”. *Turkic Languages*. Vol. 15/2: 203–247.

MONIER–WILLIAMS, Sir (1899). *A Sanskrit–English Dictionary*. Etymologically and Philologically Arranged with Special Reference to Cognate Indo–European Languages. Oxford.

MÜLLER, Friedrich Wilhelm Karl (1907). “Beitrag zur genaueren Bestimmung der unbekannten Sprachen Mittelasien”. *SKPAW. Phil.–hist. Cl. 1907*. Berlin: 958–960.

MÜLLER, Friedrich Wilhelm Karl (1918). “Toxrī und Kuišan (Küşān)”. *SKPAW 1918*. Berlin: 27, 566–586.

MÜLLER, Friedrich Wilhelm Karl; Emil SIEG (1916). “Maitrisimit und Tocharisch”. *SKPAW 1916*. Berlin: 16, 395–417.

NADELYAYEV, V[ladimir] M[ihayloviç] [vd.] (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar’*. Institut Yazıkoznaniya. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.

NALBANT, Mehmet Vefa (2008). *Divanü Lugati’t–Türk Grameri I: İsim*. İstanbul: Bilge Oğuz Yayınevi.

NALBANT, Mehmet Vefa (2013). “Yarlık Sözcüğü Üzerine Yeni Bir Köken Bilgisi Denemesi”. *Turkish Studies*. Vol. 8/9: 327–341.

ÖLMEZ, Mehmet (1998). “Eski Uygurcada Odug Sak İkilemesi Üzerine”. *Türk Dilleri Araştırmaları*. S. 8: 35–47.

ÖNER, Mustafa (2004). “Yarlık Sözü Hakkında”. *TDAY Belleten 2004/II*: 117–122.

ÖZKAN, Fatma (2003a). “Yıldırım, Yıldız, Alev, Alaz/Yalaz, Işın ve Işık Kelimeleri Nereden Geliyor?”. *Bilig*. S. 27: 157–179.

ÖZKAN, Nevzat (2003b). “İsme Gelen Ekleri de Alan Bir Fiil Gövdesi: *belir*–”. *TDAY Belleten 2001/I–II*: 205–212.

ÖZÖNDER, Sema Barutçu (2002). “Eski Türklerde Dil ve Edebiyat”. *Türkler*. C. III. Yeni Türkiye Yayınları. Ankara: 481–501.

RÖHRBORN, Klaus (1977–1998). *Uigurisches Wörterbuch*. Sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien. Lieferung 1–6. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

RÖHRBORN, Klaus (2010). *Uigurisches Wörterbuch*. Sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. I. Verben. Band 1: ab– – äzüglä–. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

SERTKAYA, Osman Fikri (1986a). “Maitrisimit Nom Bitig”. *TDAY Belleten 1982–1983*: 253–271.

SERTKAYA, Osman Fikri (1986b). “Maitrisimit Nom Bitig’in Hamı=Komul Yazması”. *TDAY Belleten 1982–1983*: 275–280.

SERTKAYA, Osman Fikri (1988). “Cebelü ‘zırhlı’ ve Yalañaç~Yalıñaç ‘çıplak’”. *TD*. S. 439: 1–7.

SERTKAYA, Osman Fikri (1997). “Türkiye’de Uygur Türkçesi Araştırmaları Tarihine Bir Bakış ve Eski Uygur Türkçesi Üzerine Yapılan Son Çalışmalar”. *TDAY Belleten 1995*: 411–431.

SERTKAYA, Osman Fikri (2003). “Yıs (Yış?), Yis, Yis, Yiş Kelimesi ve Akraları Üzerine”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. S. 13: 1–10.

SERTKAYA, Osman Fikri (2011). “Kiçig, Küçük ve Bedük kelimeleri ile Türevlerinin Etimolojileri”. *TD*. S. 713: 409–416.

SERTKAYA, Osman Fikri (2013). “Türk Araştırmacıların Almanya’da ve Türkiye’de Uygur Harfli Eserleri Araştırması ve Yayınlanması Tarihinden”. *Makaleler 2 (Seçme Araştırmalar ve İncelemeler)*. Çantay Kitabevi. İstanbul: 47–66.

TAŞ, İbrahim (2009). *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*. Ankara: TDK Yayınları.

TEKİN, Şinasi (1960). *Uygurca Metinler II: Kuanşi İm Pusa (Ses İşiten İlah), Vap hua ki atlıg nom çeçeki sudur (saddharmapundarīka–sûtra)*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

TEKİN, Şinasi (1961). “Kitaplar Arasında–Maitrisimit”. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. C. XI: 143–144.

TEKİN, Şinasi (1976). *Uygurca Metinler II: Maytrisimit*. Burkancıların Mehdisi Maitreya ile Buluşma, Uygurca İptidaî Bir Dram (Burkancılığın Vaibhāṣika Tarikatına Ait Bir Eserin Uygurcası), Ankara: TDK Yayınları.

TEKİN, Şinasi (1992). “Eski Türkçe” Türk Dünyası El Kitabı, Dil–Kültür–Sanat, 2. Baskı. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları. Ankara: 69–119.

TEKİN, Talat (1983). “Türkçedeki En Eski Ödünç Sözcükler”. *TD*. S. 384: 526–529.

TEKİN, Talat (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Simurg Yayınları.

TEZCAN, Semih (1983a). “Uygur Alfabeti”. *Türk Ansiklopedisi*. C. 33. Ankara: 121–126.

TEZCAN, Semih (1983b). “Uygurca”. *Türk Ansiklopedisi*. C. 33. Ankara: 141–148.

TUNA, Osman Nedim (1961). “Kelimeler Arasında: Para, Akça, Armağan, Külçe, Som, Çek”. *TD*. S. 116: 547–550.

TUNA, Osman Nedim (1984). “Kelimeler Arasında: Mısır, Mısır Tavuğu, Tarı, Tarla”. *TD*. S. 386: 86–88.

TÜRK, Vahit (2006). “İsimden Fiil Yapan –al–/–el–/; –l– ve –ar–/–er–; –r– Eklerinin Kökeni”. *İlmî Araştırmalar*. S. 21: 183–191.

Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1993). 12 Cilt. II. Baskı. Ankara: TDK Yayınları.

UÇAR, Erdem (2013a). “Uygurca Yilvi ve Türevleri Üzerine”. *Akademik Araştırmalar Dergisi*. S. 14/55: 121–130.

UÇAR, Erdem (2013b). *Uygurca Altun Yaruk Sudur: IX. Tegziñç*. İzmir: Dinazor Kitabevi Yayınları.

UÇAR, Erdem (2014). “Contributions to Uighur Lexicography II: Remarks on *çog*”. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*. Vol. 67/2: 151–162.

USER, Hatice Şirin (2004). “Türkçede Para ve Para Birimi”. *TDAY Belleten* 2004/1: 129–152.

USER, Hatice Şirin (2010). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları*. II. Baskı. Konya: Kömen Yayınları.

UYGUR, Sinan (2005). “+IA Ekinin İşlevleri Üzerine Bir Deneme”. *TD*. S. 646: 347–351.

VÁSÁRY, István (2012). “Çöp ve Türevleri: Bir Türkçe Kelime Ailesi ve Onun Macarcadaki Yansımaları”. Çev. Yasemin ÇÜRÜK. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*. C. 19/1: 119–139.

XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü (1996). 8 Cilt. II. Baskı. Ankara: TDK Yayınları.

YAMAN, Ertuğrul (1992). “*Türkçenin Ekleri Üzerine Bir Biyografi Denemesi*”. *TD*. S. 490: 322–328

SONUÇ

Tezde Eski Uygur Türkçesi kelime yapımı üzerine müstakil bir metin incelenmiştir. Metinde yer alan ek listesinden yola çıkılarak metindeki türemiş kelimeler ortaya konulmuştur. Bu listedeki ekler, Marel ERDAL'ın *Old Turkic Word Formation*'nundaki ekleri ile karşılaştırılmış, metinde var olan ancak Şinasi TEKİN'in verdiği ek listesinde bulunmayan **31** adet ek tespit edilmiştir. Şinasi TEKİN'in çalışmasını o dönemdeki kısıtlı kaynaklara dayanarak yapmış olması, sınırlı sayıda metine ulaşması bu ekleri tespit edememesinde önemli bir etken olmalıdır. Bu eklerin **14** tanesi isimden isim yapan +Ak, +Ik, +tIk, +gAç, +AgUt, +kIl, +dUrXk, +çU, +çUk, +lAg, +duŋ, +gOk, +Aŋ, +Agu, **11** tanesi fiilden isim yapan -z, -vI, -XglXg, -(X)nçsXz, -çUk, -gOk, -(X)gçI, -(X)mIlg, -mAn, -gAk, -mAksXz, **5** tanesi isimden fiil yapan +ırka-, °rA-, °trI-, +lAn-, +gAr-, **1** tanesi fiilden fiil yapan -lXn- ekidir. Bu eklerle yapılan metinde geçen toplam **55** kelime tespit edilmiş ve dizin kısmına da eklenmiştir. Metinde yer alan yapım ekleri ayrıca tespit edilen **31** ek ile birlikte isimden isim yapan ekler, isimden fiil yapan ekler, fiilden isim yapan ekler, fiilden fiil yapan ekler şeklinde dört başlıkta ele alınmıştır. Bu ekler işlevlerine göre incelenmiş, eklerden sonra o eklerle türetilen sözcüklerin ek ve kök tahlilleri gösterilmiş, sözcükler hakkında etimolojik sözlükler ve ulaşılabilen diğer kaynaklardan elde edilen bilgiler sunulmuştur. Ayrıca eğer varsa kendi görüşlerimiz de aktarılmıştır. Sonuç olarak, bu çalışmayla sadece Eski Uygurcadaki yapım ekleri değil, kısa bir söz varlığı incelemesi de ortaya konmuştur.